VOLKAN ERTİT

Endişeli Muhafazakârlar Çağı

Dinden Uzaklaşan Türkiye

Endişeli Muhafazakârlar Çağı

Hikâye yanlış kurgulandı. Binnaz Toprak ile popüler olmuş Endişeli Modern kavramı, ne yazık ki yıllar boyunca esas endişeli olanlardan rôl çaldı.

Zira, çağ Endişeli Modernlerin değil, "Endişeli Muhafazakârların" çağı.

Yıllardır oldukça ürkek şekilde paylaşmaya çalıştığım düşüncelerimi artık daha yüksek sesle ifade edebilirim:

Evet, Doğu Cephesi'nde yeni bir şey yok, Türkiye çok hızlı şekilde sekülerleşiyor!

Yeni nesiller eski kuşaklar kadar umursamıyorlar dini.

Türkiye toplumunun dindarlaştığı öyle kabul edilen bir gerçekti ki, 2010 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin sosyoloji bölümü doktora mülakatında yaşadığım aşağıdaki olay muhafazakârlaşma algısının ulaştığı nokta bakımından oldukça dikkat çekicidir:

Profesör: Doktoranızda ne çalışacaksınız?

V.E.: Hocam, ben genel algının aksine Türkiye'nin sekülerleştiğini, yani Türkiye'de dinin gücünün ve prestijinin azaldığını, yeni neslin kendilerinden önceki kuşaklara nazaran dine daha uzak olduklarını düşünüyorum. Ve doktora tezimde de bu toplumda dinin hayattan çekilmesinin ardında yatan sebepleri çalışmak istiyorum.

Profesör: Affedersiniz ama, Türkiye her geçen gün kış uykusuna yatmış bir hayvan gibi İranlaşırken, siz nasıl olur da böyle bir şeyi savunabilirsiniz!

(Doktoraya kabul edilmedim)

Bu kitabın ortaya çıkış amacı da sosyoloji profesörlerinin dahi "kış uykusuna yatmış bir hayvan gibi İranlaştığını" düşündüğü bir ülkede dinin prestijinin ve gücünün azaldığını, gündelik yaşamdan kesitler ve akademik çalışmalar ile göstererek daha geniş kitleler ile paylaşma arzusudur.

Endişeli Modernler, izninizle, 21. Yüzyıl Türkiyesi'nin esas endişelilerini sahneye davet ediyoruz: Muhafazakârlar…

Orient Yayınları : 87
Sosyoloji : 8

ISBN 978-975-9000-59-2

ENDİŞELİ MUHAFAZAKÂRLAR ÇAĞI

DİNDEN UZAKLAŞAN TÜRKİYE

VOLKAN ERTİT

Lisansını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe bölümünden alan Ertit, birinci yüksek lisans derecesini Belçika'daki Katolik Leuven Üniversitesi'nin Avrupa Çalışmaları Bölümü'nden "Avrupa Sekülerleşme Tarihi" üzerine yazdığı tez ile almıştır. İkinci yüksek lisansını Fransa'daki The Institut Européen des Hautes Etudes Internationales'de (Avrupa Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü) Türkiye'nin sekülerizm tarihi üzerine yaptığı çalışma ile almıştır. Hâlen, Hollanda'daki Radboud Üniversitesi'nde (eski adıyla: Katolik Nijmegen Üniversitesi) din sosyolojisi alanında doktora çalışmalarına devam eden Ertit, ayrıca Aksaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisidir. 2008 yılında Amerikalı düşünce kuruluşu ATLAS Economic Forum'un "İbn-i Haldun" adına düzenlediği makale yarışmasında "The Articulation of Islâmic Practices and Free Market Principles – Not That Far From Reality" adlı çalışması ile birincilik ödülü almış olan Ertit aynı yıl Brüksel merkezli Ludwig von Mises Enstitüsü'nün gençlik kuruluşunun yönetim kurulunda yer almıştır. Akademik çalışmalarını sunmak üzere uluslararası (Amerika, Avusturya, Belçika ve Hollanda) ve ulusal (İstanbul, Muğla, Ankara ve Aksaray) kongre ve konferanslarda sunumlar yapmış olan Ertit aynı zamanda "Ideas for a Free Society" adlı uluslararası projenin ismi "Özgür Toplumun Değerleri" olan (www.ozgurtoplumundegerleri.com) Türkiye ayağının koordinatörlüğünü yapmıştır. Çalışma alanları içerisinde sekülerleşme, liberalizm ve Batı Medeniyeti Modernleşme Tarihi olan Ertit, akademisyen olmadan önce çeşitli gazetelerde staj yapmıştır.

Yazarın 2014 yılında "Sekülerleşme-Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi" isimli kitabı Liberte Yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

ENDİŞELİ MUHAFAZAKÂRLAR ÇAĞI

DİNDEN UZAKLAŞAN TÜRKİYE

VOLKAN ERTİT

ENDİŞELİ MUHAFAZAKÂRLAR ÇAĞI
Dinden Uzaklaşan Türkiye

Volkan ERTİT

Orient Yayınları : 87
Sosyoloji : 8

1. Basım, Mart 2015.

Yayın Yönetmeni: Sadullah HATAM
İç Tasarım: Yeter BAYSAL
Kapak: Ezgi ZORLU

Sertifika No: 17590

ISBN: 978-975-6124-44-4

Basım
Salmat Basım Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cadde 95/1
İskitler / Altındağ / Ankara

ORİENT YAYINLARI
Kazım Özalp Mah. Rabat Sok. No:27/2
Gaziosmanpaşa– Çankaya/Ankara
Tel: 0-312 446 21 56

Bu kitap inancını veya inançsızlığını
başkalarına dayatmayan tüm
bireycilere adanmıştır...

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm
TÜRKİYE'NİN DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜMÜ

Üçüncü Bölüm
SEKÜLERLEŞEN TÜRKİYE

Tablolar

Şekiller

TEŞEKKÜR

Teşekkür bölümünü bitirdiğimde 6 sayfa tuttuğunu fark ettim. Sonra bu kadar uzun olmasının yanında aynı zamanda çok cool olmayan bir tarzda yazdığımı gördüm. Hali hazırda kitabı eleştirecek kişilere bir de teşekkür bölümündeki amatör ifadelerden dolayı koz vermek istemedim. Bu sebeplerden dolayı kitabın teşekkür bölümü 2 sayfaya düştü ve amatör bir üsluptan uzaklaştı (ne de olsa amaç koz vermemek).

Olmadı ama.

Sanırım kitapların "teşekkür" bölümü, yazarın üretim sürecinde ona destek sunanlara borç ödemek istediği yer. Çok da okuyucu ile ilgili değilmiş gibi hissediyorum. O nedenle izninizle bu borcumu öderken oldukça amatör bir dil ve istediğim kadar sayfa kullanmak istiyorum. Aksi takdirde çoğu zaman beni mahcup etme derecesinde bana verilen desteğin hakkını "şık" bir üslupla yerine getiremeyeceğim. Elinizde tuttuğunuz kitabın bu 6 sayfasının yazar ve ona üretim sürecinde destek olanlar arasında özel bir yazışma olduğunu düşünürseniz mutlu olurum.

Sanırım teşekküre Merih (Cibiş) ile başlamam gerekiyor. Zira hikâye de onunla başladı. 2013 yılının 24 Mayıs'ında Rotterdam'da bir sohbet sırasında böyle bir kitabı yazmam gerektiği konusunda

hemfikir olduk onunla. Aradan iki ay geçtikten sonra kitabın ilk eskizini okuyan, gördüğü tüm hatalara rağmen hevesimi kırmayan, kitabın mantık örgüsünün daha sağlam olması için hayati önerilerde bulunan ve iddia ettiğim şeylere hak vererek (eğer o hak veriyorsa yanılmama ihtimalim artıyor) kitabın basımına giden sürecinin başlatıcısı olan kişiydi.

Sevgili Akay (abim), heyecanlı kardeşinin daha bir ömür senin sağduyuna ve entelektüel birikimine ihtiyacı olacak gibi görünüyor. Yazdığım şeyler senin tarafından onaylanmadığında bir şeyler eksik kalıyor. Çiğliklerimi, üslup konusundaki hatalarımı, iddialarımı yeterli kanıtlarla destekleyip desteklemediğimi senin oldukça "eğlenceli" eleştirilerinle anlıyorum. Biliyorum ki bu haliyle dahi kitapta hâlen eksiklikler bulacaksın, ancak elimden geldiğince tüm eleştirilerinle tek tek ilgilendiğimi bilmeni isterim. Konu ne olursa olsun, heyecanımı -hep- paylaştığın ve kendimi en doğru şekilde ifade etmem için gösterdiğin çaba için bin teşekkür ederim.

Bu kitabı tek yazarlı olarak çıkarmanın bazı insanlara haksızlık olduğunu hissettiğim çok zaman yaşadım. Onların başında da Hacer (Akıcı) ve Hatice (Yeşil) geliyor.

Hacer: Ortaya attığım iddialarımı akademik çalışmalarla desteklememi sağlayan, aylarca telefon görüşmelerime maruz kalan, sekülerleşme kavramını daha net anlamamı sağlayan, kitabın eskizini kelime kelime inceleyen, bu süreç içerisinde mütedeyyin kesimle ilgili sahip olduğum oldukça sığ bilgilerimi değiştiren, kötü üslubumu (yer yer sayfanın tamamı değişecek şekilde) düzelten oldukça değerli bir entelektüel. Ve ne mutlu ki bu kitap sayesinde yakın "arkadaş". Şimdiden bu kitabın bana kazandıracak ya da kaybettireceklerinin ne olduğunu kestiremesem de, akademik yaşantımın içinde de dışında da bundan sonra Hacer'in olduğunu, olacağını bilmek oldukça rahatlatıcı. Bırakın sorun çözsün ve yer yer sizin kitabınız için sizden daha heyecanlı olsun.

Eğer kitap tek yazarlı olmayacak olsaydı, bir diğer yazar da Hatice olacaktı. Hatice'nin bana verdiği desteği anlatabilmem için onun kitap taslağı üzerindeki değişikliklerini göstermek isterdim. Gösteremem, zira kitabı kimin yazdığı noktasında şüpheler oluşabilir kafanızda. Uzun (çok uzun ama) telefon görüşmeleri bazen sadece bir paragraf üzerine olurdu. Hatice gibi oldukça vizyonu geniş ve mütedeyyin kesimin günlük pratiklerine hâkim biriyle kitap özelinde kurduğum diyalog sayesinde iddialarımın güçlü ve zayıf yönlerini, nereleri flulaştırıp, nereleri vurgulamam gerektiğini öğrendim. Bununla beraber sıklıkla mahcubiyet duygusunu tattırırdı bana. Diyelim ki "Haticecim, 42. sayfadaki şu cümle hakkında ne düşüyorsun?" diye bir soru sordunuz; o tek cümlelik soruya 2 sayfalık cevap yazardı. Belki buradan teşekkür ediyorum, ama ona olan borcumu ödeyebileceğimi sanmıyorum. Psikolog yerine editör olmalı idi.

Bazı insanlar referans noktasıdırlar. Benim hayatımda "acaba o ne düşünürdü" diye fikirlerini merak ettiğim ve onları referans noktası olarak kullandığım insanlar var. Yasemin (Abayhan) öyle biri. Onun elinden geçmiş bir eserin, yani onun onay verdiği bir kitabın beni ciddi şekilde rahatlatacağını biliyordum. Edebiyat mezunu olmamasına rağmen imla konusundaki hâkimiyeti ile gözden kaçan ufak ama sinir bozucu ayrıntıları yakalaması, kitabın açıkta kalmış (kanıtsız iddia) yerlerini toparlamam için kendi disiplini olan psikolojiden kuramlar ile beni tanıştırması ve çok yoğun olmasına rağmen 10 gün içerisinde 220 sayfalık kitabı "acımasız" eleştiri ve düzeltmeleri ile göndermesi… Bazı zamanlar "çok teşekkür ediyorum" ifadesi, aynen Abayhan ile kitap özelinde kurduğum ilişki gibi, hislerinize tercüman olamayabiliyor.

Kitabın eskizini okuyup geri bildirimde bulunduğu için zaten teşekkür edecektim ona. Ancak Fikret (Ötünç)'in kitaba katkısı sadece kitap taslağını okumak ile sınırlı değil. Kitap içerisinde geçen tüm detaylar benim 4-5 senedir düşündüğüm şeylerdi ve onlar aklıma geldikçe önce Adana'nın çeşitli kafelerinde Fikret ile tartışıldı.

Zira, önce onu ikna etmem gerekiyordu. Çevremde mantık disiplinine hâkim insan sayısı az olmasa da, Fikret'in "hmm, anlattığın şey mantıksız görünmüyor" demesi, her ne anlatmış isem o şeyin kitaba girmesi için yeterli sebep idi. Abayhan gibi Fikret de referans noktasıdır.

İnsanın onu seven kuzenleri olması muhakkak ki güzel bir şey. Ama onu seven kuzenlerinin onunla saatler sürecek sekülerleşme tartışmaları yapması, kitabın ayakları yere daha sağlam bassın diye kahvaltı sohbetlerinin sadece "Türkiye sekülerleşiyor mu yoksa desekülerleşiyor mu?" cümlesi etrafında dönmesi çok daha güzel. Arif (Adapazarı) ve Senem (Adapazarı) benim kuzenlerim olsa da, özellikle kitap özelinde bana harcadıkları mesaiyi çok muhtemel bir de ben evlenirken harcayacaklar. İşi dolayısı ile devamlı seyahat halinde olan Arif'in oldukça kısa zaman dilimi içerisinde kitabı okuması ve benimle birçok konuda farklı düşünüyor olsa da sırf kitap sizin tarafınızdan daha az eleştirilsin diye kendisini benim yerime koyarak düzeltmeler göndermesi yeterince mutluluk vericiydi.

Kitabın eskizini okuyup Adana'daki bir kafede tüm gün benimle kitabın içeriğini konuşan, ve bazen koca bir sayfanın baştan yazılmasına sebep olacak hayat kurtarıcı yorumlarını dünyanın en kibar üslubu ile ifade eden Serhan Gökalp Şimşek hocama; benden tam 9000 km uzakta ve beni hiç tanımamasına rağmen Hatice'nin ricası ile içeriğine hiç katılmadığı bir kitabı okuyan dünyanın bir diğer en kibar kişisi Esma (Güneş)'ya, kitabın taslağını okuyacak diye görüşmesine geç kalan dostum Emre (Çalışkan)'ye bin teşekkür ederim.

2013 Ağustos'unda kitabın ilk eskizi hazır olduğunda heyecanımı paylaştığım ilk kişilerden olan, benimle birçok konuda hem fikir olmasalar da fikirlerimi geniş kitleler ile paylaşmam noktasında doğru araçlara ulaşmam için desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen dayılarım Ali (Acil) ve Berkant (Acil)'a "oralarda bir yerlerde" hep benimle oldukları için teşekkür ederim.

TEŞEKKÜR

2014 yılında yayınlanan "SEKÜLERLEŞME- Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi" adlı kitabımın teşekkür kısmında şu anda çalıştığım üniversitem için ifade ettiklerimi, aynı anlayış devam ettiği için buraya almak da hiçbir beis görmüyorum. "*Türkiye'nin en özgür üniversitelerinden birini yaratmaya çalışan, tam da bu sebeple enerjimizi akademik üretim haricinde başka bi'şeye kanalize etmemize gerek bırakmayan Aksaray Üniversitesi rektörü Mustafa Acar'a ve başta Yusuf Şahin olmak üzere takım arkadaşlarına*";

Hollanda'daki doktora hocam Evert van der Zweerde'ye, Türkiye'nin sekülerleşmesi ya da desekülerleşmesi ile ilgili eline geçen her bilgiyi benimle paylaşma nezaketinde bulunan bölüm başkanım Ural (Manço) hocama, bana saatlerini ayırarak ilk kitabımın eleştirisini sunan, sekülerleşme kavramını daha geniş perspektiften yorumlama noktasında yardımlarını esirgemeyen Meral (Salman) hocama, ve akademiye dair sıkıştığım her noktada yanımda olan Özgür (Sarı) hocama;

İki kitabımın da yazım aşamasında oldukça huzurlu çalışma ortamı sağlayan ofis arkadaşlarım Batı Dilleri bölümünden Akif Balkaya ve Felsefe bölümünden Mehmet Evren hocalarıma;

Kitabın redaksiyonunda yardımlarını sunan Gülsemin (Angışlan)'e ve kitap içeriğine dair katkıları için Murat (Kara)'a;

Kitabın iddiasına güvenen ve basılması noktasında desteğini esirgemeyen Muhafazakâr Düşünce Dergisi sahibi Serhat Buhari Baytekin'e;

Orient Yayınları adına kitabın tasarımı (dizgisi) ile uğraşan ve hem kitabın yayın tarihi hem de diğer zihni-sinir konularda sergilediğim tüm kaprisleri hoşgörü ile karşılayan, dünyanın en sorumluluk sahibi ve en hızlı kitap tasarımı yapan kişisi Yeter (Baysal)'e;

Düzenledikleri toplantı, konferans ve seminerlerde fikirlerimi daha geniş kitleler ile paylaşmamı sağlayıp, onları revize etmeme olanak sağlayan Liberal Düşünce Topluluğu ve 3H Hareketi'ne;

Kitabın yazım aşamasında sergiledikleri misafirperverlikten, ikramlarından ve anlayıştan dolayı (kapanmadan önce temizlik yapmak için beni beklerlerdi) Aksaray ÖZSÜT çalışanlarına ve Adana Optimum Starbucks çalışanlarına;

Kitabın yazılma sürecinde gerekli melodileri sağlayan Bülent Ortaçgil, Düşbaz, Fikret Kızılok, Bob Dylan, Cat Stevens, Don McLean, FAUN, Nightwish, Adele, S.A.R.S., Indila ve Asaf Avidan'a;

Ve tüm bu süreç boyunca yanımda olan canım Hicran (anne)'a ve canım Aydın (baba)'a çok teşekkür ederim.

TAKDİM

Bu kitap duvarlara asılan, çeyizlere en süslü kılıflara özenle konulan Mushaflardan, yere bir sahifesi düşse öpüp alına konulan kutsal metin parçalarına gösterilen özenden bahsetmiyor. Celaleddin Rumî, Mevlana şekerine dönüştüğünde kültürleşmiştir artık ve Celaleddin'den geriye sosyal medyada paylaşılan nostaljik mısralar kalmıştır sadece.

Bir olgunun kültürleşmesi ile hayata pratik anlamda dokunması arasındaki temel farktan yola çıkarak yaptığı gözlemleri, giderek sekülerleşen bir topluma işaret olarak gören Volkan Ertit, Türkiye toplumunda gözlemlenen sekülerleşmeyi betimlerken, aynı zamanda bu olgunun akademi camiasında bazı çevrelerin avuçlarında sıkıca tutup tekellerine aldıkları ve okura yansıttıkları gibi olmadığını anlatma telaşı ve gayretinde.

Belki Ertit'in bu gayreti bazıları için lunaparkta elinden oyun jetonları alınmış bir çocuğun hissiyatına neden olacak. Bunu henüz bilmiyoruz. Lakin balerinin en yukarıya doğru havalanmış eteğinde dönen neslin çocuklarının dine yaptıkları pratik hayat referansları, mahalle aralarında misket oynayarak büyüyen çocuklardan daha farklı bir formda. Türkiye toplumunun giderek muhafazakarlaştığı söylemlerinin bir illüzyon olduğunu fark eden Ertit, sekülerleşme yönünde gerçekleşen dönüşümü oldukça güçlü örneklerle okuyucuya sunmaktadır.

Politikacıların ve dinî kanaat önderlerinin söylemlerindeki dinî vurgularla toplumun yaşam pratiklerinin paralel seyretmediği aşikâr. Bu uyumsuzluk Türkiye'de Tanrı ve O'nun buyruklarının yeni nesiller tarafından, eskiye nazaran daha bireysel biçimde yorumlanmasıyla ilintili gibi görünmektedir. Türkiye'de, faizden zinaya, kadın-erkek ilişkilerinden kılık-kıyafet tercihlerine, mekân dizaynlarından tatil algısına kadar pek çok alanda tercihler bireysellemiş durumdadır. Bu bireysellik, kişilerin dini müeyyideler ve sınırlar hususunda Tanrı'dan başka hiçbir kurum ve kişiye söz hakkı vermek istemeyen bir esnekliğe büründü. İşte bu nokta, geçmiş ile bugün arasında dinî yaşayışın hayat pratiklerine yansımasındaki farklılığı oluşturan sebebi barındırıyor. Bireyselliğin arttığı bir Türkiye'de özellikle muhafazakârlıkla harmanlanan din algısının giderek zayıfladığını gözlemleyen Ertit, bunu sekülerleşme olarak ortaya koymakta.

Din, bir tahayyül ve gelecek oluşturmaya devam ettiği müddetçe, dine yapılan referanslar, maneviyat beklentisiyle harmanlanarak, belki eskiye nazaran daha farklı formlara bürünerek varlığını devam ettirecek. Yeni dünyada din, muhafazakârlıkla harmanlanmaktan ziyade maneviyat beklentisine cevap verecek nitelikte bir bireysellikle insanları kucaklayacak görünüyor.

Bu kitabın belki de en önemli katkısı; Türkiye'de dinin ve dine yapılan pratik hayat referanslarının insandan ve insanı kuşatan zamanın ruhundan bağımsız oluşmadığını, sekülerleşme paradigması içinde betimlemesidir.

Hacer AKICI

KURGU

Bu kitap Türkiye toplumunun gün geçtikçe dinden uzaklaştığını, yani sekülerleştiğini iddia etmektedir. Bu iddiasını temellendirmek için teorik ve pratik düzlemde tartışma yapmaktadır.

Türkiye'deki genel algı, toplumun gitgide dindarlaştığı yönündedir. Özellikle kendisini "muhafazakâr" olarak tanımlayan AK Parti'nin 2002 yılından beri iktidarda olması ve girdiği her seçimden oylarını yükselterek çıkması bunun başlıca sebeplerinden biridir. Bu kitap ise genel kanının aksine, Türkiye toplumun çok hızlı şekilde dinden uzaklaştığını ve hatta geri dönüşü olmayan bir yola girdiğini iddia etmektedir.

O nedenle 8 bölümden oluşan kitabın 1. bölümü sekülerleşmenin ne olduğuna ve hangi dinamiklerin sekülerleşmeyi hızlandırdığına dair teorik bir tartışma yapmaktadır.

2. bölüm ise, Türkiye'nin son yarım asırdır yaşadığı sosyo-ekonomik dönüşümlerin sekülerleşme için elverişli bir atmosfer yarattığını istatistiksel bilgiler ile göstermektedir.

3. bölüm kitabın ana bölümünü oluşturmaktadır. Türkiye toplumunun dinden uzaklaşmış olduğu 11 madde üzerinden gidilerek tartışılmıştır. Sekülerleşme yönünde gerçekleşen dönüşümü göstermek için günlük yaşamdan örneklere ve akademik çalışmalara sıklıkla başvurulmuştur.

4. bölümde ise, Türkiye'nin muhafazakârlaştığına[1] dair kamuoyunda var olan oldukça güçlü algının altında yatan sebepler tartışılmaktadır. Türkiye toplumunun gün geçtikçe dindarlaştığını iddia edenlerin bu iddialarını nasıl temellendirdikleri ve neden kitabın iddiasını yanlışlayamadıkları okuyucuya sunulmuştur.

5. bölüm, son dönemlerde sekülerleşmenin yaşanmadığını ispatlamak için ortaya atılan "Yeni Dini Hareketler"in varlığına dair not düşmektedir.

6. bölüm, Türkiye'de sekülerleşmenin olmadığını iddia edenlerin, özellikle ilâhiyat fakültesi mensuplarının, kullandıkları yöntemlerin ve iddiaların eleştirisi üzerine kuruludur.

7. bölüm ise, Türkiye'de yaşanan dönüşümden esas huzursuz olan kesimin "modern" kesimler değil; "muhafazakâr" kesimler olduğunu örnekler ile açıklamaktadır.

8. ve son bölüm ise, yazarın *SEKÜLERLEŞME NEDİR? SEKÜLERLEŞME BUDUR!* ismini alması planlanan bir sonraki kitabında okuyucuya beraber yazma konusundaki davetini içermektedir.

---

1 Muhafazakârlaşma ve dindarlaşmayı aynı olgularmış gibi ifade etmek sosyolojik ve bilimsel açıdan isabetli değildir. 'Muhafazakârlaşma' bu kitap özelinde Türkiye'deki günlük dilde kullandığı şekli ile oldukça düz ve yüzeysel olarak "daha fazla dindarlaşmak" ya da "sadece dindarlık" olarak ele alınıyorsa da; muhafazakârlığın kaynağını Aydınlanma Dönemi'nde bulduğunu, Fransız İhtilali'nin yarattığı büyük çalkantılı, istikrarsız ve buhranlı dönemlerde ortaya çıkmış (Özipek, 2011), din-gelenek-aile gibi kurumları temel almış ve bu alanlarda radikal değişimler yerine daha aşamalı ve yumuşak değişimlerin olması gerektiğini savunan bir ideoloji olduğunu belirtmek gerekmektedir. Muhafazakârlığın Türkiye'de halk nezdinde ve gündelik dilde dindarlık ile eş anlamlı kullanılmasının temel sebeplerinden biri; dinin de tıpkı muhafazakârlık gibi bazı değerlerin içeriğini (inanç, ibadet-ritüel, ahlâk, aile vb.) muhafaza eden/etmeye çalışan yapısından kaynaklanmaktadır. Bu iki kavramın mahiyetinin farklı; fakat kullanım anlamlarının iç içe geçmiş olduğunun bilincinde olduğumuzu yineleyerek, kitapta muhafazakarlığın günümüz Türkiye'sindeki yaygın kullanımı olan "dindarlık" ile eş anlamlı olan kullanımının tercih edildiğinin altını çizmek, oluşabilecek kavram karmaşasının önüne geçmek bakımından son derece önemlidir (Ertit, 2014a: 31).

Birinci Bölüm

SEKÜLERLEŞME PARADİGMASI

1. Sekülerleşme Paradigması[2]

Sekülerleşme, kavram olarak belli bir zaman dilimi içerisinde dinin, dinîmsi yapıların ve batıl inançların toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması demektir.

Burada *din* olarak bahsedilen olgu, başta semavi dinler olmak üzere (Musevilik, Hıristiyanlık, İslâm vd…) metafizik referansları olan ve hitap ettiği kitlenin gündelik pratiklerini, ahlâki değerlerini, estetik algılarını, ontolojik (varoluşsal) sorunlarını, toplumsal normları algılayışlarını etkileyen paradigma bütünü olarak kullanılmıştır. Tayfun Atay'ın (2011: 25) ifade ettiği gibi, "(…) din, bir toplumsal denetim mekânizması olarak çalışabilir. Toplumsal olarak kabûl edilebilir davranış ve tutumları teşvik ederek, uygun olmayanları ise hoş karşılamayarak toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu bakımdan her din aynı zamanda uygun ve doğru davranış reçeteleri sunan bir ahlâk sistemidir."[3]

---

2 Bu bölüm, "Evrenselleştirilmiş –Klasik- Sekülerleşme Teorisi" başlığı ile daha önce *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11. cilt, 27. sayı, 2014, 103-120 sayfaları arasında yayınlanan makalenin bu kitap için özetlenmiş ve düzenlenmiş halidir (Ertit, 2014b).

3 Bu konuya başlığı "Sekülerleşme Kavramını İlâhiyatçılardan Kurtarmak" olan 6. bölümde detaylı şekilde değinilmiş olsa da belirtilmesi gereken bir detay var ki o da şudur: Türkiye'de dinin toplumsal gücünün ve prestijinin azaldığını iddia eden bu kitabı okuyacak kimi ilâhiyatçılar, kitapta geçen iddiaları genellikle kendi "din" anlayışlarından yola çıkarak eleştirme eğilimi gösterebilirler. Bir ilâhiyatçı için neyin "doğru dinî davranış" olduğu konusu muhakkak ki oldukça değerlidir. İlâhiyatçıların neyin "gerçek İslam" olup olmadığı ile ilgili yapacakları tartışmalar da oldukça heyecan vericidir. Ancak sosyoloji disiplini için önemli olan, "neyin gerçek din" olup olmadığı değil; dinin toplumsal hayata nasıl yansıdığıdır. Buradaki metodolojik sıkıntıyı daha açık göstermek için şu analojiyi yapmayı gerekli görmekteyim. Kitabın iddiası: Daha önce haram olduğu düşünüldüğü için kullanılmayan faizin, yeni yaşam şartları sebebi ile yaygınlaşmış olması sekülerleşme belirtisidir. Kitap taslağını okuyan ilâhiyat disiplini almış kişinin iddiası: "Eğer Kur'an dikkatlice okunursa, orada yasaklanan şeyin faiz olduğu değil, haksız kazanç olduğu görülecektir. O nedenle faiz kullanımımın yaygınlaşmış olması sekülerleşme olarak nitelendirilemez." Görüldüğü gibi, ilâhiyat disiplininden gelen kişi kendi Kur'an anlayışını en doğru kabul ederek, başkalarının dinden ne anladıklarını umursamama eğilimi gösterebilir. Bir ilâ-

Dinimsi yapılar kavramı ise bu kitap özelinde seküler alanın da kutsallaştırılması, ululaştırılması, yüceleştirilmesiyle ortaya çıkan yapılar için kullanılmaktadır. Bir siyasi liderin, bir şarkıcının, bir moda ikonunun, bir futbolcunun hatta bir mekânın doğaüstü özelliklere ya da güçlere sahip olduğuna inanılması, bunların ululaştırılması, yüceltilmesi, kutsallaştırılmasıyla ortaya çıkan yapılara dinimsi yapı denmektedir. *Batıl inanç* ise "aklıselimle ve kitabî din anlayışıyla uyuşmayan, bu nedenle de anlamsız görünen, ancak bireye psikolojik yarar sağlayan ve nesilden nesile devam eden inanç ve uygulamalardır." (Rudski ve Vyse'den akt. Köse ve Ayten, 2009: 51). Tanımda kullanılan *görece* kelimesi ise mutlak bir değerden çok dinin, dinîmsi yapıların ve batıl inançların toplumsal gücünün "geçmişe nazaran" azalmış olmasını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu nedenle oldukça dindar bir toplum dahi geçmiş ile kıyaslandığında "sekülerleşmiştir" ya da "daha sekülerdir" ifadeleri kullanılabilir. Keza aynı şekilde oldukça dindar bir birey için de "eskiye nazaran sekülerleşmiştir" ya da "daha seküler bir yaşamın parçası haline gelmiştir" ifadeleri kullanılabilir.

Buraya kadar kavram olarak sekülerleşmenin ne olduğu belirtildi. Teori olarak sekülerleşme ise, yani *Sekülerleşme Teorisi,* Avrupa kıtası ile Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde yaşanan şiddetli sekülerleşmenin modernleşme sürecinin sonucu olduğunu iddia etmektedir. Yani, teoriye göre bu ülkelerde dinin günlük pratiklere yön veren bir düşünce şekli olmaktan uzaklaşarak bir başka tüketim eşyasına indirgenmiş olması; dinin dinsel olmayan alanlardaki kontrolünün kısıtlanması; bilgi kaynaklarının mistik öğelerden uzaklaşması; din ile yoğrulmuş gelenekçiliğin çözülmesi; dinin veya dinimsi yapıların baskın kültür ve ifade aracı olmaktan uzaklaşması, kutsal yapıların kutsallık dere-

---

hiyatçı için bu bakış açısı anlaşılır olmakla beraber, bir sosyolog neyin doğru din olduğu ile değil, dinin toplumsal yansımaları ile ilgilenir. Eğer bir birey "dinim emrettiği için faizden kaçıyorum" derse, herhangi bir ilâhiyatçının bu noktada iddia edecekleri sosyoloji disiplini için anlam ifade etmemektedir. Daha detaylı tartışma için 6. bölüme bakılması yararlı olacaktır.

celerinin sorgulanmaya başlanması (Fenn, 1969; Luckmann, 1979; Wilson, 1979) modernleşme[4] sebebiyledir.

Dinin toplumsal etkisinin azalmasının ya da artmasının altında birden çok dinamik yer alabilir. Söz konusu Avrupa olduğunda, birbirinden bağımsız olmayan, farklı zamanlarda ortaya çıkmış olsalar da birbirlerini etkileyen yedi dinamik üzerinde durulması yanlış olmayacaktır: Rönesans (15. Yüzyıl), Protestan Reformu (16. Yüzyıl), mutlak monarşilerin ortaya çıkışı (16. ve 17. yüzyıl), Bilimsel Devrim (17. Yüzyıl), Aydınlanma Çağı, (18. Yüzyıl), endüstriyel kapitalizm (18. Yüzyılın ortasından 19. Yüzyıl ortasına kadar), ve kentleşme (19. Yüzyıl). Bu dinamiklerden özellikle Avrupa tarihine özgü olanların neden sekülerleşmeye sebep olduklarını kısaca inceleyelim.

---

4 17. ve 19. Yüzyıllar arası Avrupa'da yaşanan yapısal ve sosyal farklılaşmaya ve gelenekten kopuşa "modernleşme" denmektedir. Steve Bruce (2003)'un "The Social Process of Secularization" makalesi baz alınarak şunlar ifade edilebilir:

"**Yapısal Farklılaşma:** Günümüz Avrupa'sından farklı olarak, Orta Çağ'da Kilise ve diğer din otoriteleri hayatın her köşesine dokunabiliyorlardı. Eğitim, sağlık, doğum, ölüm, evlenme, devlet yönetimi Kilise'nin alanına giriyordu. Modernleşme süreciyle birlikte daha önce sadece Kilise'nin alanı olan konularda o konunun dinden bağımsız uzmanları yetişmeye başladı. Günümüz dünyasında özel uzmanlık gerektiren konular, modernleşme öncesi Avrupa'da neredeyse tek bir kurum tarafından yerine getiriliyordu. Modernleşme ile birlikte kamusal alan daha araçsalcı, pragmatik ve rasyonel hale geldi. Kamu yönetimi, diplomasi, sosyal yardım, sağlık, eğitim, ekonomi gibi alanlarda din adamlarının otoritesi azaldı, onların yerine seküler uzmanlar devreye girmeye başladı.

Sosyal Farklılaşma: Modernleşme öncesi feodal toplumlarda efendiler, köleler, din adamları, askerler, ve devlet yöneticileri kendi sosyal statülerine uygun yaşar ve bu farklılıkların ilahî olduğunu kabul ederlerdi. Tek bir evrensel ahlâki yapı vardı. Ancak yapısal farklılaşmaya sosyal farklılaşma eşlik etti. Ekonomik kalkınma yaşam koşullarını iyileştirirken aynı zamanda yeni meslek gruplarının da ortaya çıkmasına ve geleneksel organik toplulukların dağılmasına neden oldu. Sınıflar ve toplumsal tabakalar ayrıştıkça, kendi sınıflarına ve yaşam şekillerine uygun inanç sistemleri ve ritüeller geliştirdiler. Feodal tarım toplumunda din ile meşrulaştırılmış toplumsal hiyerarşi yeni ortaya çıkan bağımsız çiftçiler ve yükselen burjuva sınıfı ile çözülmek zorunda kaldı. Yeni sosyal yapı, tanrı ile birey arasında Kilise'nin arabulucu rolünü de yıktı. Tanrının gözünde her birey eşit duruma geldi ve Kilise ritüellerinin ve din adamlarının toplumsal önemi azaldı." (Ertit, 2014c: 379).

Rönesans: Willson H Coates (1966)'in ifadesi ile Rönesans bireyin dünyayı ve kendi kapasitesini keşfettiği, yeni bir medeniyeti kendini merkeze alarak biçimlendirdiği dönemi temsil etmektedir. İtalya'nın Floransa kentinde başlayan, 15. - 16. Yüzyıllarda kuzey ve batı Avrupa'ya doğru yayılan bu yeni düşünce akımı ve yaşam şekli, Avrupa için modern zamanların da başlangıcı kabul edilmektedir. Eski Roma ve Yunan uygarlıklarının tekrar keşfi ve Avrupa'da yükselen yeni kültür için bu uygarlıkların ilham kaynağı olması, o dönemlere ait eserlerin eğitim ve kültür alanındaki müfredatın parçası haline gelmesi, Orta Çağ'a ait bileşenlere daha az ilgi gösterilmesi, dinî olmayan bilgileri öğrenmeye ve bilmeye dair duyulan heyecan, bilimde yeni yöntemlerden bahsedilmesi, insan doğasına yeni bir bakış açısının ortaya çıkışı, yeni mimari tarzın varlığı Avrupa'da gerçekleşen radikal sekülerleşme sürecinin başlangıç noktalarından kabul edilmektedir.

Reformasyon: 15. Yüzyılın son zamanlarında Katolik Kilisesi'nin gücünü ve prestjini sarsmak amaçlı düşünsel saldırılar için yeterince toplumsal ve ekonomik sebep vardı. Günahların para karşılığı affı, cennetten yer satma, yolsuzluğun normalleşmesi, nepotizmin (kayırmacılık) artışı gibi sebeplerden dolayı hem entelektüel Hristiyanlar hem de sıradan bireyler Kilise'ye karşı düşmanlık biriktirmişlerdi (Perry vd., 1989). Zira Hıristiyan literatüründeki kurtuluş ile Kilise'nin ve din adamlarının sahip oldukları arasında çarpıcı bir paradoks vardı. Yerel halkların sadece sosyal aktiviteleri için değil ekonomik aktiviteleri için de kiliselerin merkez haline gelmesi, oldukça büyük bir ekonomik organizasyon olarak Kilise'nin dünyevi bir organ haline dönüşmesi (Peters, 1977), toplumsal koşulların bozulması ve huzursuzluğun artışı Kilise'nin ve yüksek rütbeli din adamlarının 16. Yüzyılın başında sistematik şekilde ve yüksek sesle eleştirilmesine neden oldu. 1517 yılında, Alman din adamı Martin Luther (1483-1546) Reform hareketini tetikleyecek 95 maddeden oluşan bildirisini yayınladı. Luther'e göre günahların Kilise tarafından bağışlanıyor olması bireyin ahlâki ve ruhsal yaşamı için oldukça sorunluydu. Ona göre doğru dinde Katolik din adamlarının günlük pratikleri kabul edilemezdi (Lindsay, 1977). Ruhun kurtuluşu için

ille de Kilise'nin öğretilerine ve sunduğu yaşam reçetelerine gerek yoktu. Ayrıca Papa'nın aforoz yetkisini eleştiriyor, ve yine Papa'nın günahları affetme yetkisi olmadığını söylüyordu (Meyer, 1963).

Rönesans uzun zamandır skolastik[5] düşünce tarzının hâkim olduğu Avrupa entelektüel hayatına canlılık ve yeni fikirler getirirken, Reform Hareketleri de Avrupa'da yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Johann Gutenberg'in 1447'de matbaayı icat etmiş olması ise Reformcuların fikirlerinin kısa zamanda geniş halk kitleri arasında yayılmasına sebep oldu.

Bruce (2002)'a göre Protestan Reformu sekülerleşme sürecinin önemli bir ayağı olan bireyciliğin yükselmesinde oldukça etkili olmuştu. Katolik geleneğin aksine Protestanlıkta bireyle yaratıcı arasındaki tek yetkili kurum kilise olmaktan çıkmıştı. O nedenle Protestan Reformu ile ortaya çıkan dini kültür, ayrışmaya oldukça açık hale gelmişti. Katolik inancında İsa peygamberin otoritesi papalık makamı tarafından temsil edildiğinden, ruhun kurtuluşu ve diğer tüm dünya sorunları için yaratıcı adına papa söz söyleme hakkına sahipti. Ancak Reform hareketleri ile birlikte ruhun kurtuluşu için oldukça farklı yorumlamalar getiren yeni dini yapılanmalar ve algılayışlar Avrupa'da kendisine taraftar bulmaya başladı. Katolik toplumlardan farklı olarak, Protestan toplumlarda toplumsal farklılaşma dindar ve dindar olmayanlar arasında değil, aynı gelenekten kopan farklı cemaatler arasında yaşanmaya başladı. Bireyler, Katolik toplumuna kıyasla kendilerine uygun inanışa yönelme konusunda daha özgürdüler. Din adamlarının hiyerarşik statüleri tanınmamaya başlanmış, yaratıcının gözünde tüm bireyler, sadece insan olmaktan kaynaklı eşit duruma gelmişti. Yaratıcı karşısında eşitlenmek, toplumsal hayatta da bireylerin eşitlenmesine yardımcı olmuştu. Protestanlık, bazılarının köle pozisyonunda olduğu hiyerarşik düzenden (feodalite), göreceli olarak herkesin birey ve eşit olduğu (modernite) bir topluma geçişte

5 "Skolastik felsefenin asıl amacı Hıristiyan dogmalarını temellendirmek ve anlaşılabilir hale getirmektir. (...) Akıl burada dini anlamanın bir vasıtası konumundadır. Dolayısıyla felsefe, Orta Çağ'da din adamlarını yetiştiren kilise okullarında gelişmek durumunda kalmıştır (Özden ve Elmalı, 2012: 19)."

kolaylaştırıcı görevi görmüştü. Bu da eski ağır dini yapının çözülmesine neden olmuştu. Bruce'a göre Reform hareketi ile birlikte dinî sadâkat ve bağlılık eski gücünü kaybetmiş, birbirinden farklı ritüel ve öğretileri olan Protestan mezheplerinin varlığı herhangi bir inanç için tam bir toplumsal desteğin ortaya çıkmasına engel olmuştu. Bireyler kendilerine uygun tarikatların üyesi oluyor ve diğer bireyler üzerinde tahakküm kurmaya çalışmaktan çok (Katoliklerin aksine) kendi inançlarını yaşamak için kendi tarikatlarına ait kiliselerde bir araya geliyorlardı. Bu tarihi gerçeklikten yola çıkarak Bruce (2002: 22)'un sekülerleşme süreci ile kurmak istediği bağlantı şu cümlelerinde saklıdır: "tarikatın kendisinin varlığı, yani tek doğru için birden çok alternatifin biraradalığı, kendi güçlerini azaltıyordu."

Mutlak Monarşilerin Yükselişi: Mutlak monarşilerin ortaya çıkışı, sekülerleşme sürecini hızlandıran bir başka tarihsel dinamiktir. Mutlak monarşiler ortaya çıkana kadar, Kilise'nin evrensel boyutta bir hâkimiyeti söz konusu idi. Sadece üst rütbeli din adamları değil, aynı zamanda Thomas Aquinas gibi filozoflar dahi her bireyin İncil'in önderliğinde Kilise'ye tabii olması gerektiğini vurguluyorlardı. Bu şu anlama geliyordu. Eğer krallar Katolik Kilisesi'nin doktrinlerine karşı gelirlerse Papa'nın onları krallıktan alma hakkı vardı (Lindsay, 1977). Papa'nın Tanrı'dan gelen sınırlanamaz gücünü tüm dünyevi hükümdarlar kabul etmek zorundaydı. Din adamları vergi vermekten muaftılar. Ancak, Kilise'nin bu gücü mutlak monarşilerin ortaya çıkışı ile azalmak zorunda kaldı. Mutlak monarşiler ile birlikte, Kilise seküler/dünyevi otoritelerin egemenliği ile tanışmak zorunda kaldı. İngiltere Kralı VIII. Henry'nin Katolik Kilisesi'nin egemenliğini tanımayıp, İngiltere Kilisesi'ni kendi krallığına tabi hale getirmesi, ve kendisini de Kilise'nin başı olarak tayin etmesi yeni bir dönemin başlangıcıydı. Feodal Avrupa'da toprakların el değiştirilebilir olması sebebi ile devletler siyasi bir organizasyon olarak görülmezdi. 16. Yüzyıla kadar feudal Avrupa'da dini prenslikler ve otonom yerel yönetimler sebebiyle İngiltere ve Fransa gibi ülkeler hariç merkezi bir otorite boşluğu vardı. Ancak 17. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde, mutlak monarşiler kendi sınırları içerisinde kendilerinden daha üstün bir gücün olmadığını ifade ettiler. David

Maland (1986) bu sürecin ardında Roma hukukunun, 16. Yüzyılda gerçekleşen savaşların, ve felsefi meşrulaştırmanın olduğunu iddia etmektedir. Kilise'nin gücünü kendisinden üstün görmeyen mutlak monarşilerin ortaya çıkış sebepleri ne olursa olsun, söz konusu sekülerleşme süreci ise, yani dinin prestij ve güç kaybetmesi ise, Papa'nın dünyevi liderlere olan üstünlüğünün bitmiş olması oldukça sembolik bir anlam taşımaktadır.

Bilimsel Devrim[6]: 16. ve 17. Yüzyıllarda yaşanmış olan Bilimsel Devrim, Avrupa'da sekülerleşme sürecinin hızlanmasının sebeplerinden biridir. 16. Yüzyıla kadar Kilise'ye göre Dünya evrenin merkezindeydi ve Dünya'nın şekli kusursuzluk simgesi olan yuvarlak şeklindeydi. Uzay boşluğunda yer alan diğer yıldızların -Ay ve Güneş dahil- Dünya'nın etrafında döndükleri kabul edilirdi. Kilise'ye göre Ay'ın üstünde kalan bölge mükemmelik arz ettiğinden orada değişim olmazdı. Bununla beraber Ay'ın altında kalan kısım, yani insanların yaşadığı bölüm değişime açıktır, o nedenle mükemmel değildir (Aristoteles felsefesinde değişmemezlik mükemmellik anlamına gelir). Ay üstü evrenin ana maddesi ether (kutsallık atfedilir) olarak kabul edilirken, Ay'ın altında yer alan Dünya'nın ana maddesi değişim içinde olan taş, hava, su ve ateş olarak kodlanmaktaydı (Koestler, 1990; Shapin, 1996). Kilise'nin "dinî bilgi" diyerek sorgulanmasına dahi izin vermediği evrenle ilgili bu bilgiler, tek tek dönemin bilim adamları tarafından çürütüldü. Örneğin, Kopernik (1473-1543) Kilise'nin Aristoteles'i referans göstererek iddia ettiği "Dünya evrenin merkezidir" ifadesini "Güneş evrenin merkezidir" diye değiştirdi. Ardından Kepler (1571-1630) Dünya'nın ve diğer gezegenlerin yuvarlak daireler şeklinde değil de, elips şeklinde Güneş'in etrafında döndüklerini gösterdi. Öldürücü darbe ise Galilei (1564-1642)'nin teleskobuyla Güneş üzerinde sayısı ve şekli devamlı değişen siyah noktalar görmesi ile geldi. Bu gözlem bir devrin sonu demekti zira Galilei Ay üstü evrede de hareket ve değişim

6 Bu bölüm, "Sekülerleşme Teorisi'nde Bilim ve Din İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım" başlığı ile daha önce *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14. Cilt, 2. Sayı, 2013, 115-130 sayfaları arasında yayınlanan makalenin bu kitap için özetlenmiş ve düzenlenmiş halidir (Ertit, 2013a).

olduğunu iddia ederek Kilise'yi doğrudan yanlışlıyordu (Harman, 1983; Shapin, 1996). Galilei'ye kadar teoloji hiç sorgulanmaksızın bilimlerin kraliçesi olarak kabul edilmişti. Herhangi bilimsel bir ifade Kilise'nin doktrinlerine uygun değilse geçerlilik kazanamıyordu. Galilei ise Kopernik'in devrimsel sisteminin doğruluğunu o zamana dek yapıldığı gibi yöntem olarak kutsal metinlere yönelerek değil, gözlem yolu ile ortaya koydu. Kilise'nin iddia ettiklerini yanlışlayan bilimdeki tüm bu gelişmeler, zaten Reform hareketleri ile otoritesi oldukça sarsılmış olan Kilise'nin çöküşünü daha da hızlandırdı. 1687 yılında Newton'un hareket yasaları ise bilimsel bilgiyi tamamen dinin etki alanından çıkarmış oldu.

Kopernik, Kepler, Galilei ve Newton ile başlayan Bilimsel Devrim sadece insanların doğaya bakış açısını değiştirmedi, aynı zamanda bilgi edinme yöntemini de değiştirdi. Artık dini metinlere uygunluk değil, materyal toplamak, deney ve gözlemler yapmak, sonuçlara kanıtlardan gitmek bilimsel yöntem olarak kabûl kazandı (Tierney, Kagan ve Williams, 1992). Kilise'nin evren yaratımına göre insan merkezde iken Galilei'nin teleskopu sayesinde keşfedilen diğer gezegenler başka dünyaların var olma ihtimalini ortaya koydu. Bu da Kilise'nin antropocentrik (insan-merkezli) düşüncesinin terk edilmesine neden oldu. Zamanla Kilise'nin kimi iddiaları (evrenin İsa peygamberden 4000 yıl önce yaratıldığı savı gibi) tamamen geçerliliğini kaybederken, din adamlarının desteklediği sınırlı evren anlayışı yerini sonsuz evren algısına bıraktı. Böylece Kilise'nin prestiji bilim adamlarının keşifleriyle ağır hasarlar aldı.

Aydınlanma Çağı: Akıl Çağı ya da Aydınlanma Çağı 18. Yüzyıl Avrupası'ndaki entelektüel harekete denmektedir. Yaşamın bilimsel şekilde yaşanmasının ve şüpheciliğin aracı olarak "aklın" yüceltilmesi; toplumsal kurumlar ve inanç sistemlerinin de öncelikle akıl süzgecinden geçirilmesi dönemin başlıca özellikleriydi. Bireyler kendi potansiyellerinin farkına varmalı ve bu potansiyeli daha rasyonel, dinî dogmalardan, batıl inançlardan, irrasyonel davranışlardan arınmış bir toplum ideali için kullanmalıydılar. Akıl Çağı'nın bireyleri herhangi bir gelenek, görenek, adet, dinî doktrin ya da öğretiden

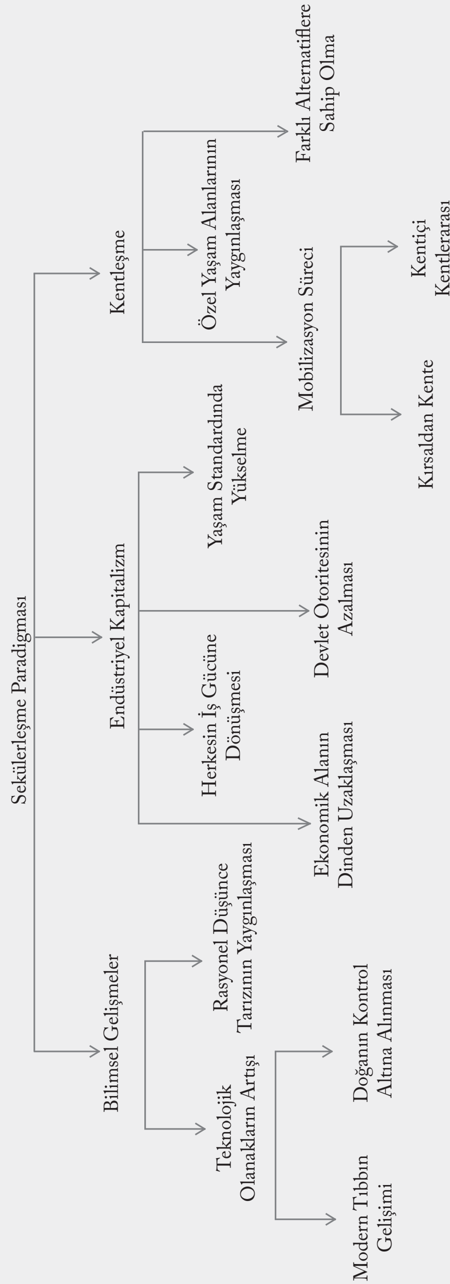
uzak olmalıydılar. Çağın düşünürleri akla duyulan bu güvenle bireylerin Kilise'nin kelepçelerinden kurtulacağını düşünüyorlardı. Akıl ile beraber siyaset için, ekonomi için ve hatta ahlâk için evrensel değer ve ilkelerin olacağına inanıyorlardı (Eze, 2002) .

Çağın entelektüelleri tarafından dine karşı duyulan tepki ve hatta nefret, rasyonalizmin ve hümanizmin yeni modern Avrupa'nın değerleri olarak yüceltilmesi Orta Çağ entelektüel kültürünün de sonu anlamına geliyordu. Carlton J. H. Hayes'e (1919) göre, Aydınlanma Çağı'nın karakteristik özelliklerinden biri de Hristiyanlıka karşı olan şüpheci insanların sayısındaki artıştı. Hıristiyanlık'ın doktrin ve öğretileri sistematik şekilde saldırıya uğruyor, bilim adamları "İncil'in işe yaramayan bir kitap" olduğunu ispatlamak için bilimsel çalışma yürütüyor, Tanrı'nın fiziğin kuralları ile yarattığı bu dünyaya bir daha dokunmadığı ifade ediliyordu. Hristiyan inanç sistemini reddetmek entelektüel olmanın ön koşulu haline gelirken, saygınlık yitirmemek için politika, eğitim, din, ekonomi gibi alanlarda yani toplumsal herhangi bir konuda Hıristiyanlık'a referans verilmiyordu.

…

Bu tarihsel dinamikler Avrupa tarihine özgüdür. O nedenle Avrupa'nın sekülerleşmesinden bahsedileceği zaman bu dinamiklere vurgu yapılması gerekmektedir. Ancak dünyanın farklı köşelerinde, farklı din çatıları altında yaşayan toplumların sekülerleşmeleri için ille de yukarıda kısaca detaylandırılan bu dinamiklerin hepsinin aynı sıra ve şekil ile yaşanması gerekmemektedir. Zira Avrupa sekülerleşmesine sebep olan yedi dinamikten üçü, birebir Avrupa'daki gibi ortaya çıkmamış olsalar da, Avrupa dışındaki kimi Hıristiyan olmayan modern ülkelerin de sekülerleşmesine neden olmaktadırlar. Bu üç dinamiğin ortaya çıktıkları toplumlarda, baskın dinî kültür ne olursa olsun, sekülerleşmeye neden olması beklenmektedir: bilimsel gelişmeler, endüstriyel kapitalizm ve kentleşme.

Bu üç dinamiği seçmemin öne çıkan iki sebebi var. Birinci sebep, bu üç dinamik diğer tarihsel dinamiklerin sonucu durumunda ve sadece Hıristiyan toplumlarda değil, farklı dinlerin baskın olduğu toplumlarda da deneyimlenebilir niteliktedirler. Avrupa'daki 16.

Şekil 1. Sekülerleşme Paradigması

Yüzyıl Protestan Reformu'nun tetiklemiş olduğu ve sekülerleşmeye neden olan "bireycilik" ile "kapitalizm" günümüzde Protestan Reformu'nun yaşanmadığı diğer ülkelerde de görülmektedir. Aynı şekilde, 17. Yüzyılın Bilimsel Devrim'i her ne kadar Batı Avrupa merkezli olsa da, bu devrimin sonucu olan rasyonel bilinç düzeyindeki artış ve teknolojideki gelişmeler ile insanın doğaüstü güçlerle arasına mesafe girmesi Avrupa dışında yer alan ve Hristiyan olmayan toplumlarda da deneyimlenmektedir.

Her ne kadar modern şehirler öncelikle Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmış ise de günümüzde modern şehir hayatı sadece belli bir ülkenin ya da bölgenin deneyimlendiği bir gerçeklik olmaktan çıkmıştır. Belki Türkiye Protestan Reformu'nu yaşamadı ama teknolojik gelişmeyi, kapitalizmin baskın ekonomik model olmasını, özellikle 1950'lerden sonra hız kazanan endüstriyel üretim tarzını ve bunlara paralel olarak yaygınlaşan kentleşmeyi kendi topraklarında deneyimlemeye başladı. Keza Japonya Protestan Reformu'nu yaşamadı ise de hem kapitalistleşmiş, hem kentleşmiş hem de bilimsel gelişmeler Japon toplumunun hayatının en ücra noktasına kadar nüfuz edebilecek şekilde yaygınlaşmıştır.

Bu üç dinamiğe vurgu yapmamın ikinci sebebi ise, bu üç dinamiğin kendi içlerinde küçük ya da büyük birçok başka dinamiği barındırmasıdır. Özellikle Bruce'un sekülerleşme paradigmasını[7] oluşturan alt başlıkların büyük bir kümesi bu üç dinamikten türemiş durumdadırlar.Bruce'un paradigmasında yer alan Toplumsal Farklılaşma, Yapısal Farklılaşma, Sosyal ve Kültürel Çeşitlilik, Siyasal-Sosyal Eşitlikçilik, Teknoloji, Teknolojik Bilinç, Dini Çeşitlilik… gibi alt başlıklar halihazırda bilimsel gelişmeler, endüstriyel kapitalizm ve kentleşme ile başka toplumların da yaşamlarına girmektedir.

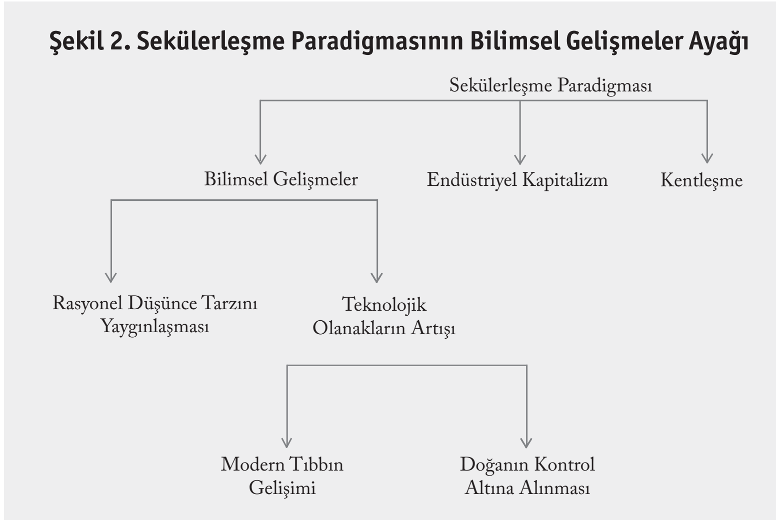
7 Bu kitaptaki sekülerleşme paradigması, Steve Bruce'un *"God is Dead"* (2002) *ve "Secularization – In Defence of Unfashionable Theory"* (2011) adlı eserlerinde yer alan sekülerleşme paradigmasının geçerliliği üzerine kuruludur. Bu kitabın sekülerleşme paradigması Bruce'un paradigmasının yerelleşmesine neden olan özellikle Avrupa merkezli bölümlerinin yok sayılması (Protestan Reformu Bruce'un paradigmasında en başta yer almaktadır.) ve onun evrenselleştirilebilecek bölümlerinin öne çıkarılması ile ortaya çıkmıştır.

Kısacası, bu kitabın iddia ettiği sekülerleşme paradigması bir toplumda bilimsel gelişmeler gündelik yaşama nüfuz edecek kadar yaygınlık kazanmış ise, baskın ekonomik model özel teşebbüse dayanan endüstriyel kapitalizm ise ve geçmişe nazaran kentleşme oranı artmış ise o toplumun sekülerleşeceğini savunmaktadır. Yani, bu üç dinamiğin etkisi ile insan yaşamında dini değerlerin öneminin eskiye nazaran azalacağına, toplum içinde ruhani şeylere karşı kayıtsızlığın artacağına ve dini kimliklerin toplumsal alanda daha az belirleyici role sahip olacağına vurgu yapmaktadır. Bu nedenle saydığımız dinamiklerin aynen Avrupa'daki gibi sekülerleşmeye neden olup olmadığı hususu sosyal bilimciler için oldukça geniş bir çalışma alanı sunmaktadır.

Türkiye sekülerleşmesini incelemeden önce bu üç dinamiğin ortaya çıktıkları yerlerde toplumsal sekülerleşme sürecini nasıl hızlandırdıklarına kısaca değinelim.

2. Bilimsel Gelişmeler ve Sekülerleşme[8]

Şekil 2. Sekülerleşme Paradigmasının Bilimsel Gelişmeler Ayağı

8 Bu bölüm, "Sekülerleşme Teorisi'nde Bilim ve Din İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım" başlığı ile daha önce *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14. Cilt, 2. Sayı, 2013, 115-130 sayfaları arasında yayınlanan makalenin bu kitap için özetlenmiş ve düzenlenmiş halidir (Ertit, 2013a).

Bilinenin aksine bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeye etkisi direkt değil dolaylı bir etkidir (Bruce, 2002). Yani bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeye neden olması, dini öğretilerin ya da iddiaların bilimsel bilgiler ışığında yanlışlanması nedeni ile ortaya çıkmamaktadır. Zira dini inançlar çoğu zaman var olabilmek için bilimsel dayanaklara ihtiyaç duymamaktadırlar. Bu nedenle laboratuvarlarında bilimle uğraşan dindar bilim adamları olduğu gibi, bilimsel yönteme ve bulgulara güvenen ve aynı zamanda dine inanan milyonlarca insan vardır.

Peki, eğer bilimsel gelişmeler ve din arasında sıfır toplamlı[9] ilişki yoksa, bu durumda bilimsel gelişmeler sekülerleşme sürecini nasıl hızlandırmaktadır? Bu soruya verilecek iki yanıt var: Birincisi, bilimsel gelişmeler rasyonel bilinç düzeyini artırarak sekülerleşmeye neden olur. İkincisi, teknolojik gelişmelerin yaygınlaşması ile dine ihtiyaç duyulan alanlar azalır ve sekülerleşme gerçekleşir. Şimdi sırası ile bu iki süreci kısaca inceleyeceğiz.

2.1. Rasyonel Düşünce Tarzının Yaygınlaşması

Rasyonel bilinç düzeyinin artmasını Weber dünyanın büyüsünün bozulması (disenchantment of the World) olarak ifade ediyor. Gözlemlenebilen ve hesaplanabilen doğa olaylarının artması, evrenin bilinemez ve gizemli olan yapısının bozulmasına neden olmaktadır (Hughes, Sharrock ve Martin, 1995). İnsanlığın teknik bilgisi, hesaplama yeteneği, gözlemleri ve içinde yaşadığı doğayı daha çok kontrol altına almak istemesi, doğa olaylarını açıklamak için metafizik açıklamalara daha az başvurmasına sebep olmaktadır.

Bilimsel gelişmelerin henüz radikal şekilde hayata etki etmediği dönemlerde Güneş tutulması, Ay tutulması, kuyruklu yıldız ya da tedavisi olmayan bulaşıcı hastalıklar, toplu ölümlerle sonuçlanan sel felaketleri, depremler ve iç savaşlar gibi yıkıcı doğa olayları doğaüstü

---

9 Eğer iki şey arasında sıfır toplamlı bir ilişki varsa, birinin belli miktardaki bir kazancı diğerinin aynı miktarda kaybı anlamına gelmektedir. Örneğin bir dilim pasta varsa ve iki kişi bunu paylaşacaksa, bir tarafın yediği miktar arttıkça diğerininki azalacaktır.

güçlerin mesajları olarak algılanıyordu. Bakteriler ve onları öldüren antibiyotikler keşfedilmeden önce hastalıklar ruhani güçlerin gazabı olarak kabul ediliyordu. Tüm bu gizemli olaylar bilimsel gelişmeler nedeni ile önce gizemlerinden arındılar, ardından insanoğlunun bilimsel öznesi haline geldiler. Bilimsel gelişmelerden dolayı yeni kuşaklar geçmiş kuşaklardan farklı olarak, doğa olaylarını doğaüstü güçlerin mesajı olarak algılamamaktadırlar. Daha önce tanrıların mesajı olarak kabul edilip, Medler ve Lidyalılar arasındaki savaşın dahi bitmesine neden olan Güneş tutulması günümüzde mekanik bir doğa olayı olarak görülmekte; bilim adamları bir sonraki güneş tutulmasının hangi gün-saat-dakika-saniyede gerçekleşeceğini hesaplayabilmektedirler. Böylece bilimsel gelişmeler ile birlikte yaratıcı saatçi konumuna, dünya da kendi kendine çalışan bir saat konumuna dönüşmektedir. İnsanlar karşılaştıkları doğa olaylarını doğaüstü güçlere atfetmekten vazgeçerek, sebep-sonuç ilişkisi içinde açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu onların dinsizleştikleri anlamına gelmese de, daha önce fiziğin ötesine başvurarak açıklamaya çalıştıkları doğa olaylarını artık fiziğe bağlı kalarak açıklar hale gelmişlerdir.

2.2. Teknolojik Olanakların Artışı

Bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeye sebep olmasının ikinci sebebi ise, teknolojik gelişmelerin yaygınlaşmasıdır. Toplumların doğa karşısındaki gücü arttıkça dine ihtiyaç duyulan zaman dilimleri azalmaktadır. Artan teknolojik olanaklar ile sekülerleşme sürecinin hızlanmasının iki önemli ayağı var: Sağlık sektöründeki gelişmeler ve doğa üzerindeki tahakkümün artması. Öncelikle sağlık sektöründeki gelişmeler ve sekülerleşme arasındaki ilişkiyi, ardından doğanın kontrol altına alınmasının sekülerleşme bağlamındaki yerini inceleyelim.

Sağlık sektöründeki gelişmelerle sekülerleşme süreci arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Çözümsüz hastalıklarda insanların dini ritüellere yönelmeleri, din adamlarından yardım istemeleri, dini mabetleri ziyaret etmeleri, ama çözümü olan hastalıklarda öncelikle

sağlık kurumlarına gidip modern tıbbın olanaklarını kullanmaları, modern tıbbın gelişimiyle sekülerleşme arasındaki doğru orantılı ilişkiyi göstermektedir. Modern tıbbın olanaklarının artması ile tedavi süreçlerinin gelişimi ve daha ucuz hale gelmesi bireylerin tedavi için başka alternatiflere (doğaüstücülük, kutsal mekân ziyaretleri, alternatif tıp) daha az yönelmesine neden olabilir. Örneğin kimi sağlık sorunlarına (elde çıkan siğil, kanser, çocuk sahibi olamamak) çare bulabilmek için türbe ziyaretinde bulunan insanlar öncelikle modern tıbbın olanaklarını denemekte; eğer çözüm bulamıyorlarsa ardından kutsal mekân ziyaretleri yapmakta ya da inançla ilgili farklı ritüelleri yerine getirmektedirler. Hastalıklara modern tıbbın olanakları çerçevesinde çare bulundukça, inançla ilgili ritüellerin ya da kutsal mekân ziyaretlerinin sayısında düşüş gerçekleşmesi beklenmektedir (Matthews vd., 1998; Büssing, Ostermann ve Koenig, 2007). 2014 yapımı *The Judge* filminde oğul Henry ile baba Yargıç Palmer arasında geçen şu replikler belki de konuyu en iyi şekilde özetleyecektir:

> **Henry (Oğul):** Öldükten sonra bir yere gideceğimizi düşünüyor musun?
>
> **Yargıç Palmer (Baba):** Tanrı'ya inanıp inanmadığımı mı soruyorsun?
>
> **Henry:** İnanıyor musun?
>
> **Yargıç Palmer:** 72 yaşındayım ve 4. aşamada kanserim var. Başka şansım var mı?

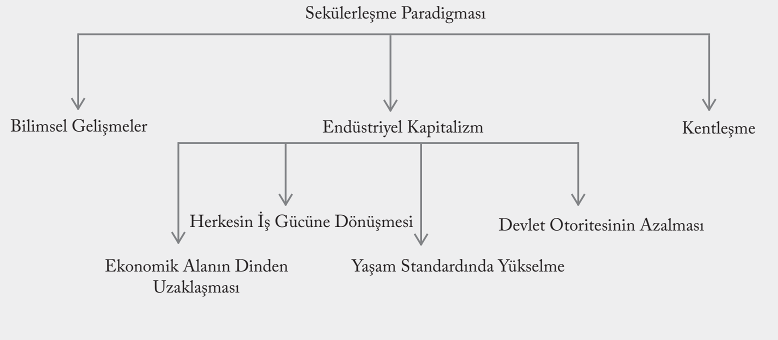
Teknolojideki ilerleme doğanın kontrol altına alınmasında da etkili olmuştur. Doğanın geçmişe nazaran daha fazla kontrol altına alınması sekülerleşme sürecini hızlandıran önemli bir nedendir. Toplumlar oldukça yıkıcı olabilen doğanın bilinemezliği karşısında çözüm bulamadıklarında ruhani güçlerden yardım istemeye meyillidirler. Teknoloji göreceli olarak doğayı daha fazla insan kontrolüne sokarken, bu nedenle dine ihtiyaç duyulan zaman dilimlerini azaltmaktadır. Örneğin, yağmur yağmaması ile ortaya çıkan kuraklık zamanlarında binlerce insanın katıldığı yağmur duası ritüellerinin,

barajların yapıldığı bölgelerde azalması ve hatta artık yapılmaması beklenmektedir. Kuraklığın yaşandığı dönemlerde de suya sahip olmayı sağlayacak teknolojik olanakların varlığı, dini güçlere yağmur için dua etmeyi gereksiz hale getirecektir. Böylece teknolojideki gelişmeler nedeni ile doğaüstü güçlerin gündelik yaşama müdahalesinde azalma görülecektir. O nedenle yağmur duasına çıkmanın dindarların değil, teknolojik olanaklara sahip olmayanların pratiği olduğunu ifade etmek çok yanlış olmayacaktır. Yatak sayısı ve olanakları artan hastanelerin, barajların, ölümcül kazaların azalmasına sebep olan güvenli yolculuk olanaklarının, daha güvenli araçların, temiz içme suyunun ve yaşam standardını yükseltecek diğer dinamiklerin günlük hayatın parçası olması ile birlikte daha önce dine başvurulan birçok zaman diliminin ortadan kalkması muhtemeldir. Zira her 5 kilometrede bir hararet yapan bir araçla uçurum kenarından gidilerek yapılan yolcukta edilen dua miktarı ile, 4 şeritli bir otobanda ABS fren sistemine sahip bir araçla yapılan yolculukta edilen dua miktarlarının farklı olması beklenmektedir (Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999).[10]

10 Buraya kadar teknolojideki gelişmelerin sekülerleşmeye etkisi incelendi. Ancak ifade edilmeli ki, yer yer teknolojik olanakların artışı dinî veciblerin daha fazla yerine getirilmesine de olanak sağlayabilir. Örneğin ulaşımın kolaylaşması ve ucuzlaması ile Hac vazifesi yapmak isteyen bireylerin sayısında artış gerçekleşebilir. Keza aynı şekilde, ulaşım olanaklarının gelişmesi ile Hıristiyanlar için kutsal olan topraklara daha fazla kişi seyahat edebilir. İnanç turizminin geçmişe yönelik daha çekici ve rağbet görmesi ulaşım sektöründen bağımsız değildir. Ancak bu noktada cevap aranması gereken önemli bir soru ortaya çıkıyor. Daha önceleri teknolojik olanaklar izin vermediği için Hac vazifesini yerine getiremeyen Müslümanlar, yeterli paraları olmadığı için ya da koşullar el vermediği için yerine getiremedikleri Hac vazifesini değersiz ya da önemsiz mi buluyorlardı? Söz konusu Hacca gitmek olduğunda, insanlar daha önce değersiz buldukları, anlam yüklemedikleri, hatta karşı oldukları bir şeyi mi yerine getirmeye başlıyorlar? Yani daha önce ateist olan bireyler, ucuzlayan uçak biletleri sebebi ile Hacca gitme kararı mı alıyorlar, yoksa hali hazırda zaten daha önce Hac vazifesine değer atfedenler mi Hacca gidiyorlar?

3. Endüstriyel Kapitalizm ve Sekülerleşme[11]

Şekil 3. Sekülerleşme Paradigmasının Endüstriyel Kapitalizm Ayağı

Kapitalizm, üretim araçlarının sahipliğinin devlette olmadığı, insanların ticari faaliyetlerinde herhangi bir dış baskıya maruz kalmadıkları (Barry, 2002); firmalar arası rekabetin (Hazlitt, 2002) ve tüketici isteklerinin (Machan, 2004) arz talep konusunda belirleyici olduğu ekonomik sistemin adıdır.

Kapitalizm öncesi toplumlar basit iş bölümünün olduğu, gelenek ve göreneklerin üretim ilişkilerine yansıdığı; kollektif bilince sahip ve hiyerarşik toplumlar iken kapitalist ekonomik sistemle birlikte rasyonelleşme, uzmanlaşma ve bireyselleşme baskın hale gelmektedir. Feodaliteden beslenen yapı kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim hale gelmesi ile çözülmek zorunda kalırken, feodal toplumun inanç sistemleri, eski değer yargıları ve düşünce yapıları da topluma daha az etki edebilecek bir şekle evrilir. Barry (2002)'e göre kapitalist sistemin devamlı değişim içinde olması, hareketliliği ve açıklığı geleneksel muhafazakâr toplum anlayışının sürmesini zorlaştırmaktadır.

11 Bu bölüm, "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm" başlığı ile daha önce *Liberal Düşünce Dergisi*, 19. Cilt, 73-74 sayı, 2014, 63-82 sayfaları arasında yayınlanan makalenin bu kitap için özetlenmiş ve düzenlenmiş halidir (Ertit, 2014d).

Bilimsel gelişmeler ve din arasındaki ilişkide olduğu gibi, endüstriyel kapitalizmin yaygınlaştığı yerlerde sekülerleşmenin gerçekleşmesi kapitalizm ve din arasında sıfır toplamlı bir ilişki olmasından kaynaklanmamaktadır. Sekülerleşme paradigmasının şemasında belirtildiği gibi, kapitalizmin dört ayağı dolaylı olarak sekülerleşme sürecinin de hızlandırıcısı durumundadır. Bunlar: *Ekonomik Alanın Dinden Uzaklaşması, Herkesin İş Gücüne Dönüşmesi, Yaşam Standardında Yükselme* ve *Devlet Otoritesinin Azalması.*

Şimdi bu dört dinamiği kısaca inceleyelim:

Ekonomik Alanın Dinden Uzaklaşması: Ludwig von Mises (1981)'in ifade ettiği gibi kapitalizmin ahlâkı, din ile bezenmiş geleneksel toplum yapısıyla uyuşmamakta, özgür bir ekonomi ile dinden kaynağını alan kanunların ve ahlâkî değerlendirmelerin uzlaşması pek mümkün görünmemektedir. Kapitalist sistemde para kazanan biri tüm parasını dinî kurumlara bağışlayabilir ya da kendi dini inançları doğrultusunda harcayabilir. Ancak din için harcayacağı parayı kazanmak için serbest piyasanın seküler kurallarına uymak zorunda kalacaktır. Örneğin, İslâm dinine göre haram olan faiz, kapitalizmin Müslüman ülkelerde baskın ekonomik model haline gelmesi ile birlikte ekonominin temel kurumu haline gelmiştir. Günümüz Türkiye toplumunda ev ya da araba almak veya iş kurmak için milyonlarca insan, Kur'an'da açıkça yasaklanmış olmasına rağmen, faiz ile para kullanmaktadır. Bir haftalık yurt dışı tatillerinde İslâm yasakladığı için domuz eti yememek için mücadele eden bireyler, söz konusu ev-araba-iş olduğunda İslâm'ın yasaklamış olduğu faizi kullanma konusunda çelişki görmemektedirler. Bu bağlamda denilebilir ki kapitalizmin kendi kuralları, dinin söz söylediği kimi alanları yok saymaktadır.

Herkesin İş Gücüne Dönüşmesi: Üretim araçlarının özel mülkiyete tabi olması ve devletin ekonomiye görece daha az müdahale etmesi herkesin "iş gücü"ne dönüşmesine neden olmaktadır. Dini kimlikler, kapitalistlerin daha fazla kâr yapmak istemeleri nedeni ile kişilerin iş bulmalarında kıstas olmaktan çıkmaktadır. Aynı iş yerinde ve semtlerde farklı inanç grupları bir arada çalışmaya ve yaşamaya başlamaktadırlar. Bunun yanında geleneksel toplumda eve hapsolmuş kadınlar,

kapitalistler için iş gücü haline geldiğinden din ile meşrulaştırılan geleneksel aile yapısı çözülmek zorunda kalmaktadır. Günümüzde kapitalist üretim tarzının baskın olduğu toplumlarda evlilik öncesi ilk cinsel birliktelik yaşının düşüyor olması (Finer, 2007); boşanma oranının kapitalizmin baskın ekonomik model olmadığı ülkelere göre daha çok olması (Divorce Reform; Divorce Statistics and Studies Blog), evlilik dışı çocuk sahip olma oranının artması (Eurostat; Swinford, 2013, Temmuz 7) ve çocuk sayısında düşüşün gerçeklemesi (Yew, 2012, Ekim 16) tesadüf olarak görülmemektedir.

Yaşam Standartlarında Yükselme: Kapitalizmin yarattığı zenginlik ve refah sekülerleşme sürecinin ortaya çıkmasının bir diğer sebebidir. Refah toplumları mutlak otoritelere (dini ya da seküler) daha az bağlı oldukları gibi, dini pratik ve ritüellere de gündelik yaşamlarında daha az yer verirler (Norris ve Inglehart, 2008). Vurgulanmalı ki insanlar daha iyi yaşam koşullarına sahip oldukları için dini inançlarını sorgulamazlar. Böyle bir sebep sonuç ilişkisi kurmak çok mümkün görünmemektedir. Ancak sahip oldukları olanaklar, onların daha önce dine ihtiyaç duydukları zaman dilimlerinin azalmasına neden olmaktadır. 2013 Dünya Ekonomik Özgürlük Raporu'na göre serbest piyasanın hâkim olduğu ülkelerde kişi başına düşen milli gelir 36.000 dolar iken bu rakam serbest piyasanın hâkim olmadığı devletçi ülkelerde 4.382 dolara kadar düşmektedir (Gwartney, Lawson ve Hall, 2013).

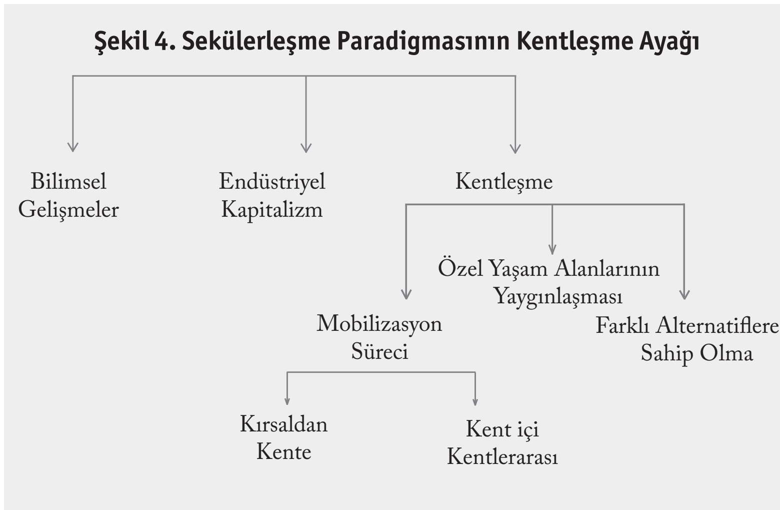
Devlet Otoritesinin Azalması: Özelleştirmelerin, yani üretim araçlarının devletten özel sektöre geçmesinin, devlet otoritesinin bireyler üzerindeki etkisinde bir azalma meydana getirmesi beklenmektedir. Ekonomik alanda eski yetkinliğini yitiren devlet, siyasi alanda da belli bir değeri topluma dikte ettirecek gücünü kaybetmektedir. Memur sayısının azalması ile birlikte devlet işveren pozisyonundan (patron) uzaklaşacaktır. Böylece, üretim araçlarına sahip olmayan devletler herhangi bir ruhani öğretiyi toplumlarına dayatacak güçten yoksun kalacaklardır. Devletlerin üretim araçlarına sahip olduğu ekonomik sistemlerde insanlar yeteneklerine göre değil, iktidar sahipleri ile kurdukları ilişkiye göre iş bulurlar. İşlerini

kaybedip kaybetmeyecekleri gösterdikleri başarı ile değil, iktidar sahipleri ile kurdukları ilişki ile doğru orantılıdır. O nedenle belli bir işe girebilmek için, o işin gerektirdiği yetkinliğe sahip olmak yerine, iktidar sahipleri ile aynı siyasi ve dini geleneğe sahip olmak devletçi ekonomilerde daha tercih edilen bir hale gelmektedir. Devletçi ekonomilerde yaşam tarzına müdahale edebilecek güce sahip olan iktidar sahipleri, eğitim ve diğer iletişim kanalları ile kendi kutsallarını topluma dayatacak duruma gelebilmektedirler. Buna karşın, Rand (2005)'ın belirttiği gibi özel teşebbüsler arasındaki rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi devleti küçültmekte, devletin birey üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunmasına izin vermemekte ve toplumlara kutsallar dayatmasının önüne geçmektedir.

Kapitalizmin yukarıda bahsedilen bu dört ayağı dolaylı olarak dinin toplumsal gücünü sınırlamaktadır.

4. Kentleşme ve Sekülerleşme[12]

Şekil 4. Sekülerleşme Paradigmasının Kentleşme Ayağı

12 Bu bölüm, "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kentleşme" başlığı ile daha önce *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15. Cilt, 41 sayı, 2014, 247-254 sayfaları arasında yayınlanan makalenin bu kitap için özetlenmiş ve düzenlenmiş halidir (Ertit, 2014e).

Sekülerleşme paradigmasının bilimsel gelişmeler ve endüstriyel kapitalizmden sonraki son ayağını kentleşme süreci oluşturmaktadır. Kentleşmenin tanımlanması konusunda kent sosyologları arasında bir dil birliği olmasa da, nüfus sayısının fazlalaşması ve nüfus yoğunluğundaki artış (Tisdale, 1942), bunlara uygun coğrafi şartlar, yapısal ve sosyal farklılaşmanın hâkim olduğu siyasi ve sosyal bir düzen, ekonomik hayatın tarımsal üretim odaklı olmaması, artan eğitim düzeyi, bebek ölüm oranlarındaki azalma, ortalama yaşam süresindeki artış, ticaret yoğunluğunun artışı (Davis & Casis, 1946) ve teknolojideki gelişmelerin hızlıca uygulama alanı bulması (Wirth, 1938) gibi dinamikler kentleşme için genel bir çerçeve oluşturmaktadır. Kentleşme ile ortaya çıkan üç toplumsal dinamik aynı zamanda sekülerleşme sürecinin de hızlanmasına neden olmaktadır: *Mobilizasyon Süreci, Özel Yaşam Alanların Yaygınlaşması* ve *Farklı Alternatiflere Sahip Olmak.*

Mobilizasyon Süreci: Bireylerin yaşamlarını daha iyi koşullar altında devam ettirmek için sürekli hareket halinde olma durumları "mobilizasyon" olarak tanımlanmaktadır. Kırsaldan kente, kentten kente ve kentin içinde olmak üzere mobilizasyon üç şekilde gerçekleşmektedir. Mobilizasyonun neden olduğu toplumsal değişimlerden bir tanesi farklı yaşam şekilleri ile yaşamak zorunda olup onlara karşı hoşgörü geliştirmektir. Yaşamı boyunca, sadece bulunduğu yerleşim yerindeki insanlar ile iletişim halinde olmuş kırsaldaki biri ile kentli birinin farklı fikirlere ve yaşam tarzlarına karşı hoşgörü derecelerinin aynı olmaması beklenmektedir (Harry, 1974). Sürekli olarak farklı kültürler ile karşılaşmak kentli insanın farklılıklara karşı daha toleranslı olmasına sebep olmaktadır. Kırsalda tek bir tarzın hâkimiyeti söz konusu iken, kentte yaşayanlar tek doğrunun kendi doğruları olmadığını, farklı doğrulara sahip insanlar ile yaşamak zorunda olduklarını öğrenirler.

Mobilizasyonun sekülerleşmeye neden olmasının bir diğer nedeni ise güç odaklarının ya da bilgi kaynaklarının çoklaşarak ağırlıklarını kaybetmesidir. Bireylerin mobil halde olmaları, onları en-

telektüel anlamda da, ekonomik olarak da, psikolojik olarak da çok farklı bir sürecin parçası haline getirmektedir. Mobilizasyon süreci geçmişten beri güçlü konumda bulunan kişilerin, grupların, inanç ve düşünce kalıplarının etki alanlarından uzaklaşılmasına sebep olurken (Salisbury, 1958) doğal olarak o grupların gücünü ve prestijini de tehdit etmektedir. O nedenle mobilizasyon sürecine karşı olanların daha çok tutucular olması ya da eski baskın inanç-düşünce gruplarının temsilcileri olması tesadüf değildir.

Mobilizasyonun sekülerleşmeyi hızlandırmasının bir diğer sebebi ise kutsal mekânlara olan uzaklığın artmasıdır. Kırsalda kişilere oldukça yakın olan ve uzun bir süre hem ibadet hem de farklı sosyal sebepler ile gidilmiş kutsal mekânlardan mobilizasyon süreci ile uzaklaşılmaktadır. Kırsalda yaşarken ve çalışırken yürüyüş mesafesinde olan kutsal mekânlar (cami, cem evi, türbe, yatır, vb...) kentlerde göreceli olarak bireye daha uzak mesafededirler. Aquaviva (1960)'nın ifade ettiği gibi, kentteki yeni iş alanları ve kentin beraberinde getirdiği sosyalleşme imkânları dini faaliyetlerin ve din için ayrılan zamanın azalmasına neden olmakta, kentteki "günün" organizasyonu dinsel yaşam üzerinde bir kısıtlama getirmektedir. Kentteki ağır rekabet koşullarından dolayı ortaya çıkan uzun mesai saatleri, iş sonrası seküler sosyalleşme imkânlarının çeşitlenerek artması ya da sosyalleşemeyecek kadar yorgun olunması, kişilerin iş hayatı haricinde kendilerini geliştirebilmek için seçtikleri kurslarda (spor, müzik, sanat, yoga v.b.) dini içerikli kursların oldukça az olması, çocuk sayısı azalmış olsa da çocuklar ile daha fazla vakit geçirilmesi ve tatil algılayışının değişmesi günlük modern hayatın yavaşça "ölümden sonraki dünya"dan "bu dünya"ya odaklanmasına neden olmaktadır.

Özel Yaşam Alanların Yaygınlaşması: Din ile bezenmiş gelenek ve göreneklerden uzak özel alanların yaygınlaşması kentleşmenin sekülerleşmeyi arttırmasının ikinci sebebidir. Kırsala kıyasla, kent hayatında bireyler din ile yoğrulmuş geleneklerden ve o geleneklerin bekçisi olan komşulardan göreceli olarak daha uzak bir yaşam sürerler. Gelenekler bireylerin kimle, nerede, ne kadar ve nasıl

sosyalleşeceğine kırsalda karar verebiliyor iken, bireyler kentte bu gibi detaylara görece olarak kendi özgür iradeleri ile karar verirler. Komşular ile kopan bağ, komşuların birey üzerindeki hâkimiyetini de kırmaktadır. Kent yaşamı ile birlikte bireylerin özel yaşamlarındaki inançları, misafirleri, arkadaşları, kıyafet tercihleri, eş seçimleri komşuların karışabileceği alanlar olmaktan çıkmaktadır.

Farklı Alternatiflere Sahip Olmak: Kentleşmenin sekülerleşmeyi hızlandırmasının üçüncü sebebi ise, bireye farklı alternatifler arasından seçim yapma şansı tanımasıdır. Bireyler kentin içerisinde kırsalda karşılaşmaları çok mümkün olmayan farklı dini inançlar ya da dinden uzak gruplar ile karşılaşırlar. Kırsal tek bir inancın hâkimiyeti altında iken, kentliler kırsalda yaşayanlara nazaran farklı inanç alternatifleri arasında seçim yapma olanağına sahiplerdir. Sorgusuz sualsiz kabul edilen, edilmek zorunda kalınan kırsalın inancı, kent hayatı ile birlikte birçok alternatiften biri haline gelerek kırsaldaki gücünü kaybeder (Dobbelaere, 1985). İfade edilmeli ki farklı alternatiflere sahip olmak bireyi dinsizleştirmediği gibi, böyle bir sebep sonuç ilişkisi kurmak da çok sağlıklı görünmemektedir. Ancak kırsalda sorgulanması mümkün olmayan ve kişinin temel kimliklerinden biri olan dini inançlar, kentleşme ile birlikte alternatiflere tercih edilecek bir pozisyona gerilemektedirler (Bruce, 1998).

Kırsal ile dinin toplumsal gücü arasındaki doğru orantılı ilişkiyi Wilson (1976) şu şekilde özetlemektedir: Din, kırsalda topluluğun yaşamına yön verecek güçtedir. Çatışmalar, savaşlar, kan davaları vb. dini motifler ile desteklenir. Topluluğa ait değerler din sayesinde kutsallaşır, meşrulaşır, tek doğru haline gelir. Din, topluluğun kolektif amaçları ve amaçlarını gerçekleştirmek için kullanacakları yöntemleri meşru hale getirir. Eğitim, sağlık, doğa olayları gibi konularda belirleyici role sahiptir.

Buna paralel olarak, kentleşme ve sekülerleşme arasındaki doğru orantılı ilişki de şu şekilde ifade edilebilecek durumdadır. Kent yaşamı bireyin öbür dünyadan çok bu dünyaya yönelmesine neden olacak yaşam koşulları sunmaktadır (Weigert ve Thomas, 1970).

Yaygın ve kolay iletişim olanakları seküler yaşam tarzını kitleler ile tanıştırır. Herhangi bir inanç tüm kent sakinlerini temsil edecek güce erişmekte zorlanır. Harry (1974)'nin belirttiği gibi dinin kırsalda olmasına izin vermeyeceği marjinal gruplar kentte yaşam alanı bulmaktadır. Gündelik yaşamın koordinasyonu dinden bağımsız ve rasyonel hale gelir. Kırsalda din adamları zaman zaman tek karar mercii durumunda iken, kentin din adamları onlarca bilgi kaynağından biri haline dönüşür.

Buraya kadar sekülerleşme paradigmasının ne olduğu incelendi. Ancak, olası kimi tartışmaların ve yanlış anlaşılmaların önüne geçmek için paradigmanın neyi savunmadığına da kısaca değinmek gerekmektedir.

5. Sekülerleşme Paradigması Ne Değildir?[13]

5.1. Sekülerleşme paradigması lokâl değildir.

Bu kitabın ortaya koyduğu sekülerleşme paradigmasının dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan din-toplum ilişkisine açıklama getirme derdi vardır. Tabii ki bu iddia paradigmanın doğanın değişmeyen yasalarından biri olduğu anlamına gelmemektedir. Paradigmanın iddiası şudur: Eğer bir toplum, zaman içinde kapitalist ekonominin daha baskın olduğu, kentleşmenin arttığı ve bilimsel gelişmelerin günlük yaşama dokunacak şekilde yaygınlaştığı bir dönüşümü deneyimlerse o toplum geçmişe nazaran daha seküler bir toplum haline gelir. Muhakkak ki belli bir toplumun sekülerleşme ve desekülerleşme süreçlerini anlamak için evrensellik iddiası olan paradigmalardan çok, o toplumun kendi iç dinamiklerini göz önünde bulundurarak kimi açıklamalar getirmeye çalışmak daha tercih edilesidir.

> Zira, söz konusu din ve toplum arasındaki inişli çıkışlı ilişki ise, farklı dinamikler farklı zamanlarda bu ilişkinin seyrini değiştirebilirler.

---

13 Bu bölüm, 2014 yılında yayınlanan *SEKÜLERLEŞME –DİNDEN UZAKLAŞMANIN HİKÂYESİ* adlı kitabın 85. ve 105. sayfalar arasında yer alan kısmın özetlenmiş ve düzenlenmiş halidir (Ertit, 2014a).

> (...) Kurumsal yapı, askeri darbeler, devletin insanların ibadet etme haklarına tecavüzü, dini kurumlar-devlet ilişkisi, devrimsel süreçler, farklı dini cemaatlerin birbirleri ile olan rekabeti, mezhepler arasındaki çekişmeler, göç, ekonomik faktörler ve doğal felaketler bir bölgenin sekülerleşme derecesini etkileyebilecek dinamiklerdir (Ertit, 2013b: 215).

Ancak yine de, söz konusu bilimsel gelişmelerin, kapitalizmin ve kentleşmenin yaygınlaşması ise, yukarıda bahsi geçen dinamiklerin etkisinin kısa süreli olmaları beklenmektedir.

5.2. Sekülerleşme paradigması ilerici ya da sekülerist bir ideoloji değildir (Bruce, 2002).

- Sekülerleşen toplumlar daha mutlu toplumlar mıdır?
- Geçmişe nazaran oldukça sekülerleşen bir toplum daha iyi şartlarda yaşıyor demek midir?
- Bireyler seküler toplumlarda mı deseküler toplumlarda mı daha kaliteli bir yaşamın parçası olurlar?

Sekülerleşme paradigması bu sorulara yanıt vermez. Bu sorulara yanıt da aramaz. Bu sorular etrafında yapılacak tartışmalarda ifade edilecek şeyler paradigmanın iddia ettiği şeyi ne yanlışlayabilir ne de doğrulayabilir. Paradigma belli bir dönüşümün adını koyar. Bu dönüşümün (sekülerleşmenin) toplumlar ya da bireyler için iyi ya da kötü olması ile ilgilenmez.

Sekülerleşme insanları daha mutlu bir dünyanın parçası yapmak zorunda değildir. Aksine, dinin sağladığı ortak paydalardan oluşan sosyal destek bireyler için oldukça önemli olabilir. Bir yaratıcının varlığına olan inanç, iman ve ona yakın hissetmek bireysel anlamda huzur ve mutluluk getirici olabilir. Bunun yanında din, bütünleştiriciliği ve sunduğu algılama çerçevesi ile toplumsal olayların anlaşılmasına ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine de önemli katkılar sunabilir (Akyüz & Çapcıoglu, 2011; Meriç, 2005). Atay (2012: 24)'ın belirttiği gibi:

> Pek çok konuda ya da sorun hakkında bilimsel yanıtları bulunan modern-endüstrileşmiş toplumlarda dahi, hâlen yanıtlanamamış

> pek çok soru bulunmaktadır. Din bu tür sorulara, en azından geniş halk kitleleri açısından tatmin edici yanıtlar verir. Bunun yanı sıra din, insanlara, yaşamı ve evreni anlama çabalarında yardımcı olacak bir kavramlar seti sağlar.

Ya da tam tersi, din nedeniyle toplumlar oldukça sorunlu zamanlar da yaşayabilirler. Sekülerleşme paradigması bu tartışmalar ile ilgilenmemektedir. Akademisyenler bu dönüşümü kişisel olarak destekleyebilir ya da sekülerleşmeye karşı çıkabilirler. Ancak bu, paradigmanın kendisini bir ideoloji haline getirmez. Sekülerleşen toplumların daha mutlu toplumlar olduğuna dair yapılmış hiçbir çalışma da yoktur.

5.3. Sekülerleşme paradigmasının merkezinde ibadethanelere gitme sıklığı yoktur.

Hıristiyanlık eksenli sekülerleşme literatürü sekülerleşmeyi ölçmek için kiliseye gitme oranı ile inançlı ya da inançsız kişi sayısındaki artışı önemli parametreler, hatta yer yer tek parametre olarak kullanmaktadır. Özellikle Anglo Sakson literatürde kiliseye gitme oranı, Tanrı'nın varlığına, cennet ve cehenneme, ölümden sonraki hayata inanma oranları (Davie, 2002) sekülerleşme derecesini ölçmede önemli kriterler olarak uzunca bir süredir kullanılmaktadır. Sekülerleşme tartışmaları içerisinde, toplumsal dönüşümler konusunda izlenim sunacağı düşünülen tüm parametreler mutlaka dikkate alınmalıdır. Ancak, Hıristiyan çoğunluğun yaşadığı ülkelerde sekülerleşmeyi ölçmek için ibadet etme sıklığına ya da diğer dini ritüelleri yerine getirmeye oldukça önem verilmesi, başka dini gruplar için de aynı metodu kullanma sorununu ortaya çıkarmaktadır. Muhakkak ki ibadet etme oranının önemsiz olduğu veya kullanılmaya değmeyecek bir parametre olduğu iddia edilemez. Aksine, ibadet etme sıklığının bazı noktalarda oldukça önemli ipuçları sunacağı aşikârdır. Ancak, söz konusu ülke Türkiye olduğunda, özellikle Amerikalı ve Avrupalı sosyologlardan farklı olarak, sekülerleşme paradigmasının başat unsuru olarak ibadet etme sıklığını ya da camiye gitme oranını belirleyici olarak almak

sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını engelleyebilecektir. Her cuma namazına katılan bir Müslümanın kalan 6 gün 23 saat boyunca İslâm dininin ondan emrettiklerinin ne kadarını yerine getirip getirmediğini, arkadaş, eş, iş, şehir seçimlerinde dini ne kadar önemseyip önemsemediğini, kılık kıyafet, yeme içme, cinsellik konularında İslâm dininin kendisinden beklediklerinin ne kadarını gerçekleştirip gerçekleştirmediğini ya da geçmişe nazaran (ister kendi geçmişine ister ailesi ile kıyaslayarak) daha mı az yoksa daha mı çok gerçekleştirdiğini incelemek gerekmektedir. Ayrıca Tayfun Amman (2010: 60)'ın ifade ettiği gibi

> Aile bütçesinin planlanmasında harcama kalemlerinde nelere ne ölçüde yer ayrıldığı, kazanç ve tüketimde haram ve helâllere dikkat edilip edilmediği, ailenin üyelerini dinî davranışlara ne kadar teşvik ettiği, yemek kültüründe dinin nasıl yer aldığı, karı koca arasındaki mahrem yakınlığı dinin nasıl etkilediği, dinen özel anlamı olan gün ve gecelerin nasıl değerlendirildiği, komşular ve akrabalarla ilişkilerlerde dinin tavsiyelerinin gözetilip gözetilmediği gibi durumlar sekülerleşme ile ilgili kapsamlı bir incelemede yer verilmesi gereken hususlardır.

5.4. Sekülerleşme paradigması dinsiz bir topluma ulaşılacağını iddia etmez (Bruce, 2002).

Ali Köse 2014 yılında yayınlanan *Kutsalın Dönüşü* adlı kitabın Sunuş bölümünde sekülerleşme tezi için şunları ifade etmiştir: "(…) sekülerleşme tezi modernleşmeyle birlikte gerek toplumsal gerekse bireysel bilinç düzeyinde dinin gerileyeceğini ve zamanla yer küreden silineceğini öngörmüştü." Özellikle Harvey Cox, Rodney Stark, Jeffery Hadden gibi akademisyenler sekülerleşme tezini bir "Aydınlama projesi" gibi gördüklerini ifade ederler. Daha çok Saint-Simon, A. Comte, K. Marx, M. Weber, E. Durkheim gibi sosyolojinin kurucularına ve sosyolog olmasa da psikanalizin kurucusu S. Freud'a atıfta bulunurlar. Özellikle Saint-Simon ve Comte'un endüstri toplumu ile birlikte dinin yeryüzünden silineceğini iddia etmelerini sekülerleşme tezinin içinde görmeye çalışmaktadırlar. Ancak işin ilginç kısmı, 1960'lardan beri sekü-

lerleşme paradigmasını savunan akademisyenler sosyolojinin kurucularına bu noktada atıf yapmamaktadırlar. En azından paradigmanın bilinen savunucuları kendi fikirleri için Saint-Simon ya da Comte'u referans olarak almamaktadırlar. Wilson ya da Bruce, Comte gibi toplumların dinsizleşeceğini ve dinsizleşen toplumun en doğru noktaya ulaştığını iddia etmemektedir.

Sekülerleşme Köse'nin iddia ettiğinin aksine bireyin öznel inancını sorgulamamaktadır. Fakat bireyin inandığını ifade ettiği kutsalın emir, yasak ve tavsiyelerinin kişinin hayat pratikleri üzerindeki görünür etkisinin azalıp azalmadığını sorgulamaktadır. Sekülerleşme bireyin içsel/kalbî teslimiyetini/inancını değil, bu inancın dışsal yansımalarını incelemektedir. Sekülerleşme paradigması bilimsel gelişmelerin yaygınlaştığı, kapitalizmin baskın ekonomik model olduğu ve yaşamın kentlerde üretildiği toplumların günün sonunda tamamen dinden uzaklaşacaklarını, bunun son noktasının ateizm olduğunu iddia etmemektedir. Bireylerin dine duydukları ilginin son bulacağı üzerine bir tahmin yürütmemektedir. Sekülerleşme süreci dinin yok olma süreci değildir. Muhakkak ki herhangi bir dinin toplumsal gücünün ya da prestijinin azalması ona inanan kişilerin sayısında azalmaya neden olabilir. Ancak, sekülerleşme paradigması bir son noktadan bahsetmemektedir. Sekülerleşme dinsizleşmek demek değil, dinin toplumsal gücünün ve prestijinin azalması demektir. Geçmişe nazaran sekülerleşmiş olanlar, hâlen din inancına sahip olabilirler. Hatta günde beş vakit namaz kılanlar, Ramazan aylarında 30 gün boyunca oruç tutanlar veya başörtülüler kendi geçmişleri ile kıyaslandığında yaşamın farklı noktaları söz konusu olduğunda oldukça sekülerleşmiş olabilirler.

5.5. Sekülerleşme paradigması toplumların aynı şekilde ve aynı hızda sekülerleşeceğini iddia etmez (Bruce, 2002)

Senkronize yüzme (su balesi) sporcuları yarışmalar sırasında aynı hareketi aynı zaman diliminde aynı artistik değerde bir arada yapmaya çalışırlar. Ancak sekülerleşme paradigması toplumun

tüm bileşenlerinin aynen su balesi sporcuları gibi aynı anda, aynı şekilde, aynı ufak detaylar ile sekülerleşeceğini iddia etmez. Hayatın diğer toplumsal olgularını yok sayarak (göç, iç savaş, ağır ekonomik krizler, doğal afetler vb.) toplumların din ile olan ilişkilerini değerlendirmek sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Bununla beraber, toplumun kimi üyeleri birdenbire dini bir örgütün parçası olabilirler. Ancak milyonlarca insandan oluşan bir toplumda, birkaç bin insan yeni bir radikal dini oluşumun parçası haline geldi diye paradigmanın yanlışlanması söz konusu değildir. Bu nedenle, sekülerleşmenin senkronize şekilde gerçekleşeceğini, modern bir toplum içinde yaşamaya başlayan her bireyin hemen seküler bir kültürün parçası olacağını ya da o toplumda hiçbir zaman bazı kimselerin dindarlaşmayacağını iddia etmek sağlıklı değildir. Ayrıca, istisnaların sayısı genel bir değerlendirme yapmanın önüne geçmemekteyse, uzun dönemli bir istikrardan bahsedilebilmekteyse toplumsal dönüşümleri senkronize yüzmeye benzemiyor diye eleştirmek çok anlamlı değildir (Bruce, 2002).

5.6. Sekülerleşme paradigması "sadece" tek tanrılı dinlerin toplumsal gücünün azalmasından bahsetmez.

Bunun yanında sekülerleşme paradigması, sadece bu tarz inançların değil, dünyevi bir liderin kutsallaştırılmasını dahi kendi çalışma alanı içinde görür. Dünyadaki bazı liderler kendi toplumları tarafından ululaştırılmış, yüceleştirilmiş, insanüstü özellikler kazandırılmıştır. Bu gibi liderler hata yapmayan, insani heves ve zaafları olmayan, hiçbir zaman kötülük yapmayacakları kabul edilen, hem yaşarken hem de öldükten sonra halkları tarafından ululuk mertebesine yükseltilen kişilerdir. Bir nevi peygamberlik seviyesine çıkartılan bu insanlar yer yer peygamberlerden de daha değerli kabul edilmektedirler. Ağızlarından çıkan her söz kutsal bir kitabın ayetiymişçesine on yıllar boyunca kuşaktan kuşaklara aktarılmaktadır. Sadece yaşadıkları dönemde değil, hayat sürdükçe, ebedi şekilde fikirlerinin tüm toplumsal sorunları çözebileceği iddia edilmektedir. Ayrıca onları eleştirmek kimi zaman yasalar

ile yasaklanmakta, çoğu zaman da toplumsal baskılar nedeni ile zaten çok mümkün olmamaktadır. Çinli taksicilerin onlara uğur getirsin diye Mao Zedong'un fotoğrafını araçlarında taşımaları ya da Türklerin her sene 15 Haziran – 15 Temmuz arası Ardahan'ın Damal Dağları'na giderek Atatürk'ün dağa düşen silüetine karşı selam vermeleri bu tarz ululaştırmalara örnek olarak verilebilir.

6. Sonuç

Bu bölümün amacı Bruce'un (2002) sekülerleşme paradigmasını tarihsel ve coğrafi olarak sıkışmış olduğu Avrupa ve Avrupalı köklere sahip olan toplumlardan bağımsızlaştırarak onun evrensel bir iddia taşımasını sağlamaktı. Böylece Türkiye toplumu gibi çoğunluğu Müslüman olan ve tarihinde Protestan Reformu yaşamamış diğer toplumlar da paradigmanın çalışma alanının parçası haline gelecek-lerdir. Ancak vurgulanmalı ki, bu kitaptaki sekülerleşme paradigması, Bruce'un temelde iddia ettiklerinin geçerliliği üzerine kuruludur. Evrensellik iddiası Bruce'un paradigmasının yerelleşmesine neden olan özellikle Avrupa merkezli bölümlerinin yok sayılması ve onun evrenselleştirilebilecek bölümlerinin öne çıkarılması ile ortaya çıkmıştır.

Tabii ki bu bölümde ifade edilenler sekülerleşme paradigmasının doğanın değişmeyen yasalarından biri olduğu savunusunu yapmamaktadır. Yakın ya da uzak gelecekte yaşanacak toplumsal değişimler evrensellik iddiası olan bu paradigmayı yanlışlayabilir. Ancak, eğer belli bir toplumda bilimsel gelişmeler günlük pratiklere yön verecek kadar hayata nüfuz etmeye başlamış ise, endüstriyel kapitalizm ekonomik sistem olarak yaygınlaşmış ise ve kentleşme oranı geçmişe nazaran daha fazla ise yukarıda ifade edilenler ışığında, teorik olarak o toplumun sekülerleşmesinin mümkün olduğu ifade edilebilecek durumdadır.

Kitabın öznesi Türkiye olduğundan, bir sonraki bölümde Türkiye'de bilimsel gelişmelerin yaygınlaştığı, kapitalizmin baskın ekonomik model olma yolunda emin adımlarla ilerlediği ve kentleş-

menin arttığı istatistiksel verilerle gösterilecektir. Hemen ardından, sekülerleşme paradigmasına uygun olarak Türkiye'nin bu değişim sürecinde dinden uzaklaşmış olduğu iddiası gündelik hayattan örneklerle ve akademik çalışmalar ışığında tartışılacaktır.

İkinci Bölüm

TÜRKİYE'NİN DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜMÜ

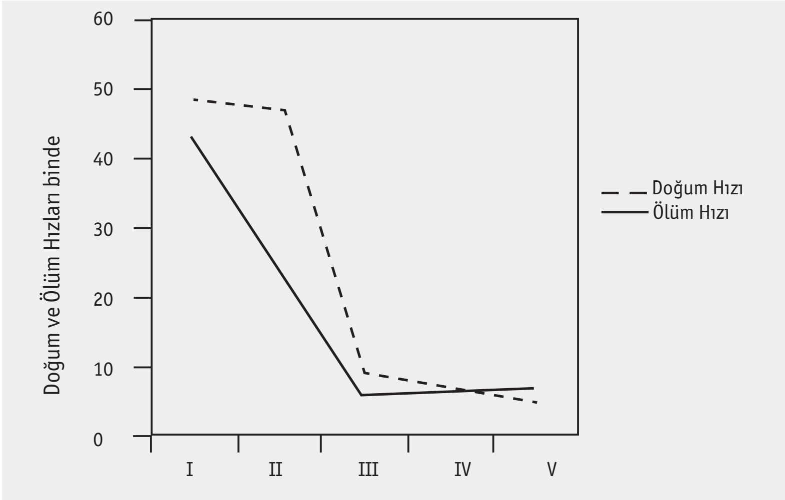
1. Giriş

Sekülerleşme paradigmasına göre eğer bir toplumda bilimsel gelişmeler günlük hayata dokunacak şekilde yaygınlaşırsa, kapitalizm baskın ekonomik model olursa ve kentleşme oranı artarsa o toplumun sekülerleşmesi beklenmektedir. Söz konusu ülke Türkiye olduğunda bu üç dinamiğin özellikle 1960'lardan bu yana arttığına tanık olunmaktadır. Bu bölümde öncelikle bilimsel gelişmelerin günlük hayata dokunacak kadar yaygınlaştığı; kumandacı ekonomik sistemden daha açık, kapitalizmin daha baskın olduğu bir ekonomik modele geçiş yaşandığı; kırsalın gün geçtikçe kentleşme karşısında güç kaybettiği istatistiksel bilgiler ile gösterilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2014 yılında Türkiye'nin demografik dönüşüm sürecini ele alan bir rapor yayınladı. Bu rapor 1968'den beri her beş senede bir yayınlanan (1968-73-78-83-88-93-98-2003-08-13) raporların devamı niteliğinde olan son rapor. Bu raporlar Türkiye'nin doğurganlık, üreme sağlığı, anne-bebek-beş yaş altı çocuk ölümleri, evlilik yaşı ve evlilik hızı gibi alanlarda yaşadığı dönüşümü ortaya koymaktadır. Bu raporlar doğrultusunda ortaya çıkan bilgileri yorumlayan uzmanlar Türkiye'nin demografik dönüşüm kuramındaki 3. aşamaya geldiğini ifade etmektedirler. Demografik dönüşüm kuramına göre Avrupa toplumlarının yaşadığı demografik dönüşüm, modernleşen diğer ülkeler için de genelleşebilir durumdadır. Bu kurama göre:

> Bütün toplumlar kaçınılmaz olarak doğurganlık ve ölüm hızlarının yüksek olduğu bir aşamadan her ikisinin de düşük olduğu bir aşamaya dönüşüm yapacaklardır. (...) Dönüşümün ilk aşamasında, yani sanayileşme öncesi aşamada hem doğum hem de ölüm hızları yüksektir. Nüfus artış hızı asgari düzeylerdedir. Dönüşümün ikinci aşamasında, sanayi devriminin sonucu olarak iyileşen sağlık ve yaşam koşullarının etkisi ile ölüm hızları düşmeye başlamakta; doğum hızlarındaki düşüş onu gecikmeli olarak takip etmektedir. Bu aşamada hızlı bir nüfus artışı söz konusu olmaktadır. Dönüşümün [üçüncü aşamasında] ise doğum ve ölüm hızları çok düşük düzeylere inmektedir. Bu aşamada da ilk aşamada da olduğu gibi nüfus artış hızı yine minimal düzeydedir (Koç, Eryurt, Adalı ve Seçkiner, 2009: 5).

Şekil 5. Demografik Dönüşüm Aşamaları.

Kaynak: http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_2/16.html

2. Nüfustaki Dönüşüm

Türkiye son 40 yıllık süre içerisinde yüksek doğurganlık rejiminden düşük doğurganlık rejimine geçişi yaşamıştır. Sürecin bu şekilde devam etmesi halinde (doğum sıklığının azalması, ölüm yaşının yükselmesi) yakın gelecekte ülkenin genç nüfus yapısına sahip olmaktan çıkarak gittikçe yaşlı nüfus yapısına sahip olması beklenmektedir.

Tablo 1. Nüfus Artış Hızının Yıllara Göre Seviyesi				
	1970	1980	2000	2023
Nüfus Artış Hızı	% 2.5	% 2	% 1.5	% 0.9 (Beklenen)

Kaynak: (Koç, vd., 2009)

Tablo 2. Doğuşta Yaşam Beklentisi		
Yıl	Kadın	Erkek
1940	33 Yıl	30 Yıl
2008	79 Yıl	73 Yıl
2014	79 Yıl	75 Yıl

Kaynak: (Koç, vd., 2009; Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014)

3. Eğitim Seviyesi

Tablo 3. Okuryazarlık Oranı		
Yıl	Kadın	Erkek
1935	% 10	% 29
1980	% 55	% 80
2000'ler	% 87	% 97

Kaynak: (Koç, vd., 2009)

İlköğretim okullulaşma oranı erkeklerde % 97 kızlarda % 96'ya yükselerek (a.g.e.) Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 4. Orta Öğretime Devam Oranı		
Yıl	Kızlar	Erkekler
1990'ların Başı	% 21	% 32
2008	% 56	% 61

Kaynak: (a.g.e.)

4. Göç ve Sanayileşme

Türkiye'de 1920'li yıllarda her 10 kişiden 8'i kırsalda yaşamakta iken, günümüzde bu oran tam tersine dönmüş durumdadır. 1950'li yıllar ile birlikte, kırsaldan kente yoğun göç hareketi yaşanmıştır. Buna paralel olarak tarım sektörünün ağırlıkta olduğu bir ekonomik yapıdan sanayi ve hizmet sektörünün ağırlıkta olduğu başka bir ekonomik yapıya geçilmiştir.

Tablo 5. İş Gücünün Sektörlere Göre Dağılımı		
Yıl	Tarım	Sanayi ve Hizmet
1955	% 82	% 18
1980	% 61	% 39
2014	% 23,6	% 77

Kaynak: (Koç, vd., 2009; TÜİK Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, 2013)

5. Özelleştirme ve Kapitalizm

Kapitalist ekonomik sistemin sağlıklı temeller üzerinde yükselebilmesi için özelleştirmelerin yapılıp devletin mümkün mertebe elini ekonomiden çekmesi gerekmektedir. Özelleştirmenin amacı devletin adalet ve güvenlik konularına yoğunlaşarak ekonominin serbest piyasa tarafından yönlendirilmesidir. Özelleştirme ile devlet bütçesindeki kamu işletmelerinin finansman yükü azalacak, piyasalar arasında rekabet esas kurum olacaktır. Bir ülkenin kapitalist ekonomiye sahip olması ile özelleştirmeler arasında doğru orantı vardır. Bunun yanında dış ticaretin serbestleşmesi, yabancı sermaye girişi yaşanması, ithalat ve ihracat önündeki kısıtlamaların kaldırılması da kapitalizmin güçlenmesi anlamına gelmektedir.

Türkiye'de 1983 yılında başlayan özelleştirme çalışmaları özellikle AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren hızlanarak artmıştır. 2003 yılına kadar gerçekleştirilen özelleştirme miktarı yaklaşık 8 milyar dolar iken, 2003– 2011 yılları arasında bu rakam 35 milyar dolara çıkmıştır. Sadece 2005 yılında gerçekleştirilen 8 milyar 222 milyon dolarlık özelleştirme dahi 1986-2003 yılları arasında yapılan özelleştirme miktarından daha fazladır (Doğan, 2012).

6. Refah Seviyesi ve Gelir Dağılımı

Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir sürekli bir artış içerisindedir. Ancak kişi başına düşen gelirin artması o ülkenin refah düzeyinin kesinlikle artmış olduğunu kanıtlamamaktadır. Refah seviyesindeki artış için *Gıda Yoksulluğu* (Açlık) ve *Gıda ve Gıda Dışı Yoksulluk* (Yoksulluk) gibi göstergelere bakılması daha sağlıklı bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

Tablo 6. "Gıda Yoksulluğu" ve "Gıda ve Gıda Dışı Yoksulluk Oranları"

Yıl	Gıda Yoksulluğu (Açlık)	Gıda ve Gıda Dışı Yoksulluk (Yoksulluk)
2002	% 1.35	% 26.96
2009	% 0.48	% 18.08

Kaynak: (Çilingiroğlu, 2009)

Ayrıca 2012 yılında sürekli yoksulluk riski altında olanların oranı %16 iken bu oran bir sene sonra %13'e düşmektedir. Maddi yoksunluk oranı ise 2012 yılında %59,2 olarak hesaplanırken, 2013 yılında %49,7 olarak hesaplanmıştır (TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2013).

Gelir dağılımı da daha eşit duruma gelmektedir.

Tablo 7. Zenginlerin Toplam Gelirden Aldığı Pay	
Yıl	En Zengin % 20'lik Nüfusun Toplam Gelirden Aldığı Pay
1960	% 57
2008	% 47
2013	% 46,6

Kaynak: (TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2013; Koç, vd., 2009)

Ancak ifade edilmeli ki gelir dağılımındaki iyileşmeler en yoksul ile en zengin arasındaki farkın önemsenmeyecek bir duruma gerilediğini göstermemektedir. Gelir dağılımının bozuk olduğu ülkeler arasında olan Türkiye, 124 ülke arasında gelirin en eşitsiz dağıldığı 55. ülke konumundadır. Ancak tüm bu rakamlar Türkiye'deki zenginlerin daha zengin, fakirlerin de daha fakir olduğu iddiasını doğrulamamaktadır. Her ne kadar Türkiye arzu edilen düzeye henüz erişememiş de olsa, son 50 yıllık süre içerisinde hem zenginin hem de yoksulun yaşam standartlarının yükseldiği, zengin ve yoksul arasındaki farkın özellikle temel ihtiyaçlar noktasında azaldığı bir ülkedir.

Tablo 8. Hane halkı dayanıklı tüketim malları				
Seçilmiş ev eşyalarına ve ulaşım araçlarına sahip olan hane halklarının yüzde dağılımı				
	1998	2003	2008	2014
Dayanıklı Tüketim Malları				
Ev Eşyaları				
Buzdolabı	93.2	94.3	97.6	98.6
Gazlı/Elektrikli Fırın	67.6	71.3	77.0	78.5

Tablo 8. Hane halkı dayanıklı tüketim malları				
Seçilmiş ev eşyalarına ve ulaşım araçlarına sahip olan hane halklarının yüzde dağılımı				
	1998	2003	2008	2014
Dayanıklı Tüketim Malları				
Ev Eşyaları				
Çamaşır Makinası	63.6	78.3	91.8	95.9
Ütü	Bilgi Yok	85.1	87.7	89.3
Elektrik Süpürgesi	65.1	75.6	85.1	89.0
Televizyon	91.4	94.7	95.9	97.9
Cep Telefonu	13.3	67.2	91.8	95.6
Mikrodalga Fırın	Bilgi yok	7.2	12.4	19.9
Mutfak Robotu	Bilgi Yok	39.2	50.3	Bilgi Yok
Bulaşık Makinesi	16.4	22.1	35.2	57.2
Dizüstü/Masaüstü Bilgisayar	4.2	11.6	40.2	58.1
Ulaşım Araçları				
Özel Araba	Bilgi Yok	25.8	32.3	37,6
Hane Halkı Sayısı	8.059	10.836	10.525	11,794

Kaynak: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 1999; 2004; 2009; 2014.

7. Evlilik Hızı ve Evlilik Yaşındaki Değişimler

Türkiye'nin 1940'lardan bu yana evlenme yaşı ve kaba evlenme hızında[14] da değişiklikler meydan gelmiştir. Evliliğe başlama yaşı

14 Bir yıl içinde gerçekleşen tüm evlenmelerin o yıl kayıtlara geçen toplam nüfusa bölünmesi.

15-49 yaş grubunda yer alan kadınlar ve erkekler için sürekli artış göstermiştir.

Tablo 9. Ortalama İlk Evlenme Yaşı		
	Kadın	Erkek
1940'lı Yıllar	19	23
2008	24	27

Kaynak: (Koç, vd., 2009)

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün yayınladığı son rapora göre, 24 yaşına gelmiş kadınların yüzde 52.6'sı evlenmemiş durumdadır. İlk evlenme yaşının 60 senelik bir zaman dilimi içerisinde 4 sene arttığı görülmektedir. Buna paralel olarak çocuk doğum hızında da azalma görülmektedir. Kadın başına düşen çocuk sayısı 1960'lı yıllara kıyasla oldukça azalmıştır.

Tablo 10. Kadın Başına Düşen Ortalama Çocuk Sayısı	
Yıl	Çocuk Sayısı
1960'lı Yıllar	6
1970'li Yıllar	5
1980'lerin Sonu	3
2013	2.26

Kaynak: (Koç, vd., 2009; Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014)

Tablo 11. Evli Kadınlarda Gebeliği Önleyici Yöntemlerin Kullanılma Oranı	
1963	% 22
2008	% 73
2013	% 93

Kaynak: (Koç, vd., 2009; Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014)

8. Anne-Çocuk Sağlığı

8.1. Doğum Süreci

Bir ülkedeki refah düzeyindeki artış ya da azalış, bilimsel gelişmelerin gündelik yaşama nüfuzu anne ve çocuk sağlığındaki değişimler ile yakından ilgilidir. Sağlık personelinden doğum öncesi bakım alma, doğumun sağlık kurumunda yapılması, doğumun sağlık personeli yardımı ile yapılması, sağlık personelinden doğum sonrası bakım alınması ve bebeklerin tam aşılı olması bir ülkenin refah seviyesinin belirlenmesinde önemli kriterlerdir.

Tablo 12. Sağlık Personelinden Doğum Öncesi Bakım Alabilme

Yıl	Bakım Alabilen Anne Oranı
1980'li Yılların Başı	% 38
1990'lı Yılların Sonu	% 68
2008	% 92
2013	% 97

Kaynak: (Koç, vd., 2009; Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014)

Sağlık personelinden doğum öncesi bakım alınabilmesinin yanında, doğumun ev yerine bir sağlık kurumunda gerçekleşmesi de yaşam standardındaki iyileşmenin göstergelerindendir. Zira sağlık kurumlarında doğum sırasında ortaya çıkabilecek komplikasyonları önleme ve enfeksiyon riskini azaltma çok daha olasıdır.

Tablo 13. Sağlık Kurumlarında Yapılan Doğumların Oranı

Yıl	Sağlık Kurumunda Doğuran Anne Oranı
1980'li Yıllar	% 42
2008	% 90
2013	% 97

Kaynak (Koç, vd., 2009; Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014)

8.2. Çocukların Aşılanma Düzeyindeki Değişimler

Türkiye'de 2008 yılında aşılı çocuk oranı % 81'e çıkmış durumdadır (Koç, vd., 2009). Ayrıca ölümlere neden olan çocuk felci, boğmaca, difteri, kızamık, su çiçeği gibi rahatsızlıklar ile artık karşılaşılmamaktadır.

Tablo 14. Çocuk Felci, Boğmaca ve Difteri hastalıklarına Bağlı Olgu ve Ölüm Sayıları, 1970-2003, Türkiye

	Nüfus	Olgu Sayısı			Ölüm Sayısı		
		Çocuk Felci	Boğmaca	Difteri	Çocuk Felci	Boğmaca	Difteri
1970	35.321.000	701	7268	1110	39	21	63
1980	44.438.000	182	1520	86	7	9	8
1990	57.582.000	24	454	20	2	2	0
1999	65.819.000	0	528	4	0	1	1
2003	71.772.711	0	255	1	0	1	0

Kaynak: (Altun, 2008)

8.3. Çocukların Beslenme Düzeyindeki Değişimler

Çocukların beslenme düzeyindeki değişimler refah düzeyindeki artışın bir diğer önemli göstergelerindendir. Zira sağlıklı beslenme ile erken yaşlarda ortaya çıkan hastalıkların önlenebilmesi daha mümkün hale gelmekte; çocukların zihinsel ve fiziksel gelişimi daha sağlıklı bir seyir izlemektedir. Türkiye'de son 15 yılda yapılan demografik araştırmalar bebekler için akut beslenme sorununun neredeyse bitmek üzere olduğunu, kronik beslenme sorunun ise geçmişe nazaran oldukça azaldığını ortaya koymaktadır (a.g.e.). Yeni neslin boy ortalaması beslenme konusunda yaşanan değişimlerin de etkisiyle kendi ebeveynlerine kıyasla daha yüksektir (Neyzi ve diğerleri, 2008; TÜİK Sağlık Araştırması, 2012).

8.4. Anne Ölüm Oranındaki Değişimler

Türkiye'de doğum sırasında ölen anne sayısı da ülkenin refah seviyesinin artması ile zaman içinde azalmıştır.

Tablo 15. Doğum Sırasındaki Anne Ölüm Sayısı	
Yıl	Anne Ölüm Sayısı (Her 100 Bin Doğumda)
1975	208
1995'li Yıllar	56
2000'lerin Başı	49
2005	29

Kaynak: (Koç, vd., 2009)

8.5. Bebek ve Beş Yaş Altı Çocuk Ölüm Hızlarındaki Değişimler

5 yaş altı çocuk ölümleri bir ülkenin yaşam standardı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Zira, bu yaş grubundaki ölümler yaşam standartlarının artışı ile doğrudan azalma göstermektedir. Türkiye'deki bebek ölüm hızı 1960'tan bu yana azalma göstermiştir. Modern tıp olanaklarının Doğu Anadolu bölgesine daha geç ulaşması sebebi ile bu bölgedeki bebek ölüm hızındaki değişimler 2000'li yılların ilk on senesinde gerçekleşmiştir. 2003-2008 yılları arasında Doğu Anadolu bölgesinde bebek ölüm hızında gerçekleşen düşüş % 63'tür.

Tablo 16. Bebek Ölüm Hızı ve Beş Yaş Altı Ölüm Hızları (Tüm Türkiye)		
Yıl	Bebek Ölüm Hızı (Her 1000 Doğumda)	Beş Yaş Altı Ölüm Hızları (Her 1000 Doğumda)
1960'lı Yıllar	163	223
1980'li Yılların Başı	121	152
1990'lı Yılların Başı	66	84
2008	17	24
2011	11,7	15
2012	11,6	
2013	10,8	

Kaynak: (Koç, vd., 2009; World Health Organization, 2013; TÜİK Ölüm İstatistikleri, 2011; TÜİK Ölüm İstatistikleri, 2013)

9. Sonuç

Türkiye'de yaşanan demografik dönüşüm 1960'lı yıllar ile birlikte hız kazanmıştır. Günümüzde nüfusun % 80'den fazlası kentlerde yaşamaya başlamıştır. Kadın başına ortalama çocuk sayısı neredeyse nüfusun sadece var olan sayısını koruyabildiği 2'ye yaklaşmıştır.[15] Yakın gelecekte kadın başına ortalama çocuk sayısının 2'nin altına düşeceği ve nüfusun azalacağı öngörülmektedir. 20. Yüzyılın ortasında her 100 bebekten 28'i henüz bir yaşına dahi basmadan hayatını kaybederken bu oran 21. Yüzyılın hemen başında % 2'ye gerilemiş durumdadır. Ortalama yaşam süresi modern tıbbın gelişimi ve daha sağlıklı koşullar nedeni ile 74'e yükselmiştir. Okur-yazar oranı % 90'lara dayanmış durumdadır. Ekonomik ve sosyal değişimler nedeni ile geniş ailelerin yerini çekirdek ailelerin aldığı gözlemlenmektedir.

Yukarıda ortaya konan veriler Türkiye'nin daha modern bir ülke konumuna geldiğini göstermektedir. Toplumun genel refahı bilimsel gelişmelerin, kapitalizmin ve kentleşmenin etkisi ile önceki dönemlere göre ilerleme göstermiş durumdadır. Kitabın başında ifade edildiği gibi sekülerleşme paradigmasına göre böyle bir dönüşümü yaşayan toplumların sekülerleşmesi beklenmektedir. Ancak Türkiye'deki genel algı Türkiye'nin her geçen gün muhafazakârlaştığı yönündedir.[16] Özellikle 2002 yılından beri AK Parti hükümetine karşı yapılan muhalefetin ana eksenlerinden biri "mahalle baskısı", "İranlaşmak" veya "Malezyalaşmak" gibi kavramlardan oluşmaktadır. Bunun çarpıcı örnekleri AK Parti'ye şeriat düzeni getirmeye çalıştığı için açılan kapatma davası, *Cumhuriyet* gazetesinin 2007 yılındaki "Tehlikenin Farkında mısınız?" kampanyası ve kimi medya organlarının ya da akademisyenlerin eğer darbe Atatürkçüler tarafından yapılacaksa şeriata doğru giden bir ülkenin kurtuluşu için Türk Si-

---

15 Bir toplumda çiftlerin 2'den daha az çocuk yapması nüfusun azalmasına, 2'den daha çok çocuk yapması nüfusun artmasına, 2 çocuk ise nüfusun sabit kalmasına neden olur.

16 Bu algının altında yatan sebepler "Türkiye'de Muhafazakârlaşma Algısının Sebepleri" adlı bölümde detaylıca tartışılmıştır.

lahlı Kuvvetleri'ni açıkça darbe yapmaya davet etmesi idi (Fırat, 23 Haziran 2003; Sivil Medya, 2 Aralık 2009). 2007 yılında düzenlenen Cumhuriyet Mitingleri, Millî Görüş kökenli herhangi bir siyasetçinin cumhurbaşkanı olmasının önüne geçmek ve her geçen gün İslâm'ın Türkiye'ye hâkim olmasını engellemek için yapılmıştı. İstanbul, Ankara, Manisa, Çanakkale ve İzmir'de yapılan mitinglere milyonlarca insan dindarlaşan Türkiye'ye karşı tepkilerini göstermek için katılmış, bu amaçlar doğrultusunda "Ordu Göreve" pankartları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'ni darbeye davet etmişlerdi.

Fotoğraflar[17]

Türkiye toplumunun dindarlaştığı öylesine kabul görmüş bir gerçekti ki, 2010 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) Sosyoloji Bölümü doktora mülakatında yaşadığım aşağıdaki olay muhafazakârlaşma algısının ulaştığı nokta bakımından dikkat çekicidir:

> **Profesör:** Doktoranızda ne çalışacaksınız?
>
> **Doktora Adayı:** Hocam, ben genel algının aksine Türkiye'nin sekülerleştiğini, yani Türkiye'de dinin toplumsal gücünün ve prestijinin azaldığını, yeni neslin kendilerinden önceki kuşaklara nazaran dine daha uzak olduklarını düşünüyorum ve doktora tezimde de bunun ardında yatan sebepleri çalışmak istiyorum.

17 **1. Fotoğraf:** Türk Solu dergisinin 23 Haziran 2003 tarihli 33. sayısının kapağı.
2. Fotoğraf: http://arsiv.sabah.com.tr/2003/10/26/p01.html

Profesör: Affedersiniz ama Türkiye her geçen gün kış uykusuna yatmış bir hayvan gibi İranlaşırken, siz nasıl olur da böyle bir şeyi savunabilirsiniz?

(Doktoraya kabul edilmedim.)

Açıkçası, ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde yıllarca çalışmış bir profesörün dahi, yani mesleği toplumsal dönüşümleri incelemek olan bir akademisyenin dahi, bu kadar net ve katı şekilde toplumun dindarlaştığını iddia etmesi karşısında gözlemlerimi tekrar sorgulama ihtiyacı hissettim. Sosyoloji profesörlerinin sosyolojik gözlemlerimin alt yapısız olduğunu söylemeleri, fikirlerimi ifade ettiğim yerlerde birçok insanın düşüncelerimin hayal ürünü olduğunu vurgulamaları, özellikle seküler yaşam tarzına sahip olan aile üyelerimle yakın arkadaşlarımın kendi yaşamlarından desekülerleşme örnekleri vererek iddialarımı çürütmeye çalışmaları "Türkiye dinden uzaklaşıyor" diye tek cümle şeklinde özetlenecek iddiamın tekrar ve daha eleştirel şekilde benim tarafımdan gözden geçirilmesine neden oldu. Zira benimle aynı fikirde olmayan insanların sayıca ezici çokluğu, meslekleri ve kendilerinden oldukça emin şekilde düşüncelerimin temelsiz olduğunu ifade etmeleri onların ikna ediciliğini de arttırıyordu.

Bu kitabın ortaya çıkış amacı da tüm bu eleştirilerden, daha derinlemesine gözlem ve araştırmalardan sonra ulaştığım sonucun daha geniş kitleler ile paylaşılabilecek olgunluğa eriştiklerini düşünmemdi.

2006 yılından beri oldukça ürkek şekilde ifade etmeye çalıştığım düşüncelerimi artık daha yüksek sesle ifade edebilirim: Evet, Doğu Cephesi'nde yeni bir şey yok, Türkiye çok hızlı şekilde sekülerleşiyor! Çağ endişeli modernlerin değil, "Endişeli Muhafazakârların Çağı".

Kitabın bundan sonraki bölümü hızla dinden uzaklaşan Türkiye'nin yaşadığı bu dönüşümün toplumsal alandaki yansımalarını ortaya koymaya çalışacaktır.

Üçüncü Bölüm

SEKÜLERLEŞEN TÜRKİYE

Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir toplumun "muhafazakârlaştığı" iddia ediliyorsa o toplumda beklenen dönüşümlerden birkaçı aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Yeni kuşakların eski kuşaklardan daha dindar olması.

2. Eşcinselliğin görünürlüğünde azalma olması.

3. Evlilik öncesi flört sayısında azalış gerçekleşmesi.

4. Evlilik öncesi ya da evlilik dışı cinsel ilişki sayısında azalış gerçekleşmesi.

5. Doğaüstü güçlere olan inançlarda artış yaşanması.

6. Farklı inanç grupları arasındaki evliliklerde azalış meydana gelmesi.

7. Vücut hatlarının belli olmayacağı şekilde kıyafetlerin tercih edilmesi.

8. Dinin toplumsal alandaki prestijinde ve gücünde artış olması.

9. Medya dilinin muhafazakârlaşması.

10. Tartışma dilinin muhafazakârlaşması.

11. "Kutsal"ların günlük pratiklere olan etkisinin artması.

Yukarıda ifade edilen bu 11 madde çoğunluğu Müslüman olan ve dindarlaştığı iddia edilen bir ülkede yaşanması oldukça muhtemel toplumsal dönüşümlerdir. Bu 11 maddeye başka maddeler de eklenebilir. Ancak bu kitabın iddiası için bu maddeler yeterli veri sağlamaktadırlar.

Şimdi sırası ile bu 11 maddeyi Türkiye'yi temel alan akademik çalışmalar ve gözlemler ile detaylı şekilde inceleyelim.

1. Hangi Kuşak Daha Dindar?

Bir toplumda yeni nesil bir önceki nesle kıyasla daha şişman ise, o toplumun şişmanlaşmakta olduğu ifade edilir. Yine aynı şekilde, bir toplumda yeni neslin boyu eski nesle kıyasla daha uzunsa o toplumun ortalama boy uzunluğunun arttığından bahsedilir. Bu örnekler farklı kıstaslar ile çoğaltılabilir.

Türkiye'de son yıllarda toplumsal bir muhafazakârlaşmadan bahsediliyorsa, yeni neslin kendi anne-babasına nazaran daha muhafazakâr olması ve onun hayatına dinin daha çok dokunması gerekmektedir. Örneğin bir nesil önce içki içilebiliyorken, ailenin yeni üyeleri dini inançlarından dolayı alkol almanın günah olduğunu düşünüp içki içmiyorsa o ailenin bu noktada desekülerleştiğinden (muhafazakârlaştığından) bahsedilebilir.

Şimdi şu soruyu soralım: "Türkiye'de eski kuşaklar mı yoksa yeni kuşaklar mı günlük pratiklerinde dinin etkisini daha fazla hissetmişlerdir / hissediyorlardır?" Bu soruya yanıt vermek için kişilerin kendi yaşamlarına, ardından çevrelerindeki insanların yaşamlarına göz atmaları hızlı bir çıkarımda bulunmalarına yardımcı olacaktır. Özellikle Müslüman çoğunluğun yaşadığı toplumlar için hangi kuşağın daha muhafazakâr olduğunu anlama noktasında aşağıdaki sorular sorulabilir:

- Hangi kuşakta evlilik öncesi flört daha yaygındır?
- Hangi kuşakta evlilik öncesi öpüşme daha çok yaşanmaktadır?
- Hangi kuşak farklı inanç sisteminden biri ile evlenilmesine daha hoşgörülüdür?
- Hangi kuşak için bekâret evlenirken daha az önemlidir?
- Hangi kuşağın kıyafetleri daha dar ve vücut hatlarını belli etmektedir?
- Hangi kuşak günlük sorunları için büyücülere, falcılara, medyumlara, din adamlarına daha az gitmektedir?
- Hangi kuşak farklı cinsel kimlik ve cinsiyet yönelimlerine karşı daha hoşgörülüdür?
- Hangi kuşak için boşanma bir tabu değildir ve daha sık yaşanmaktadır?
- Hangi kuşak kendi çocuklarına dinî isimleri daha az vermektedir?

- Sokakta hangi çift ile karşılaşmak daha olasıdır: Başörtülü Anne-Başörtüsüz Kız / Başörtüsüz Anne-Başörtülü Kız.

Bu sorular arttırılabilir. Yukarıdaki sorulara yanıt arayan çalışmalar, yeni kuşağın eski kuşaklarla arasındaki farklar konusunda kimi izlenimler sunacaktır. Sinan Yılmaz (2008)'ın 2797 aile ile gerçekleştirilerek yapılmış "Türk Ailesinin Dönüşümü ve Din" adlı doktora tezi Türkiyeli ailelerin son 25 yılda geçirmiş olduğu dönüşümün (dinî yaşantı, çocuk-ebeveyn ilişkisi, giyim tarzları vb.) sekülerleşme yönünde olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, yeni neslin ebeveynlerine nazaran dinden daha uzak bir yaşamın parçası olduğunu göstermektedir. Bu çalışmaya göre anket sorularını yanıtlayan eski kuşağın % 84'ü yeni kuşağın dini konularda daha duyarsız olduklarını düşünmektedir. Yine aynı çalışmaya göre ankete katılanların % 87'si Batı değer ve yargılarının genç nesli olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. Muhtemelen buradaki "olumsuz" yöndeki değişim, dindarlaşmak anlamına gelmemektedir. Yaşlı kuşağın % 80'i genç neslin özgür yetişme tarzının gelenekler için sorun teşkil ettiğini düşünmektedir. Yılmaz'ın ve diğer akademisyenlerin çalışmaları (ileriki sayfalarda yer verilecektir) günlük gözlemlerle de desteklenmektedir. Zira eğitim seviyesinin yükselmesi, kitle iletişim araçlarının yoğun kullanımı, değişen teknolojiye gençlerin daha kolay uyum sağlaması gibi sebepler birçok konuda yeni kuşakların günlük pratiklerini değiştirmiştir. Muhakkak ki kendi ebeveynlerinden daha dindar olan, onların din ile kurduğu ilişkiden çok daha radikal şekilde din ile ilişki kuran gençler de mevcuttur. Ancak akademik çalışmalar değişimin yönünün sekülerleşme yönünde olduğunu göstermektedir.

Rol aldığı bir filmden dolayı kendisi ile röportaj yapılan tiyatrocu Demet Akbağ (12 Mayıs, 2008, www.hurriyet.com) cinsellik ile ilgili yaşanan kuşaklar arası dönüşümü şu şekilde açıklamaktadır: "Benim kuşağım çok iyi bilir. Bekâretin birincil koşul olduğu dönemde erkekler nişanlanır, ama nişanlısıyla bırakın cinsel hayatı,

el ele kol kola bile gezemezdi. Şimdi öyle değil. Bekâreti kaybetme yaşı çok düştü."

Evliliklerle ilgili bir çalışmada kendisi ile görüşme yaptığım 1948 doğumlu bir kadın nişanlılık döneminde yaşadıklarını şu şekilde ifade etti:

> Bir sene nişanlı kaldık, hiç görüşmüyorduk. Bir kere sinemaya gittik, amca, hanımı, ablası ben. Yan yana oturduk ama değmedik birbirimize. Nişanlılık boyunca el ele tutuşulmadı. Akşamdan akşama haftada 2 ya da 3 kere görüşürdük. O zaman baş başa kalınmazdı. Annem babam bırakmazdı, öldürürlerdi beni, helal olmaz nikâh olmadan (G. Doğan, Kişisel Görüşme, 8 Ağustos, 2014)

Akademik çalışmalar ve günlük gözlemler kuşaklar arası böylesi farkları ortaya koyarken toplumun muhafazakârlaştığını iddia etmek zorlaşmaktadır. Zira, yeni nesil eski nesilden daha seküler bir yaşam şekline sahipken matematiksel olarak o toplumun dindarlaşmasından ya da muhafazakârlaşmasından bahsetmek mümkün görünmemektedir.

2. Eşcinsellerin Görünürlüklerinde Gerçekleşen Değişim

Türkiye gibi çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde toplumun eşcinselliğe bakışının Kur'an'da yer alan ifadelerden bağımsız olamayacağı aşikârdır. Kur'an'daki kimi ayetler eşcinsellik konusunda oldukça açık hükümler içermektedir. Ankebut suresinin 28. ve 29. ayetleri, Araf suresinin 80. ayeti ve Şuara suresinin 160. ayeti erkeğin erkeğe yanaşması gibi kabul edilemez bir davranış halinde Allah'ın azabının ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Lût kavminin Allah tarafından ilhakının sebeplerinden birinin de eşcinsellik olduğu sıkça dile getirilmektedir.

Buna paralel olarak İslâm Konferansı Örgütü'ne üye olan ülkelerin birçoğunda idam, hapis, para, kırbaç veya sopa cezası eşcinsellerin sıklıkla karşılaştığı yaptırım örnekleridir (www.economist.com, 4 Şubat, 2012). Bu durumda İslâm'ın baskın olduğu bir toplumda muhafazakârlaşmanın arttığı iddia ediliyorsa, o toplumdaki eşcinsellerin görünümünde azalma, haklarında kısıtlama olması beklenmektedir.

Peki Türkiye'de durum nasıldır?

1969 yılında New York'ta "Stonewall Inn" adlı barda yaşanan olaylar, dünya eşcinselleri için dönüm noktası haline geldi. ABD'de ayrımcılığa ve baskıya uğrayan eşcinseller kendilerine baskı uygulayan polisleri Stonewall Inn adlı bara kilitlediler ve 4 gün boyunca sokaklarda hakları için güvenlik güçleri ile çatıştılar. Bu olaylardan sonra her sene olayın yaşandığı günlerde tüm dünyada eşcinseller ve onlara destek verenler tarafından *Onur Yürüyüşleri* düzenlenmektedir. Türkiye'de ise ilk defa 1993 yılında bazı etkinlikler ile yapılmak istenen Onur Yürüyüşü İstanbul Valiliği'nin izin vermemesi ve hatta yurt dışından gelen konukların sınır dışı edilmesi sebebi ile gerçekleştirilememiştir. İstanbul Valiliği konukları dahi sınır dışı ederken, aynı dönemlerde Milliyet gazetesi yazarlarından Doğan Heper (29 Kasım, 1992) köşe yazısında şu ifadeleri kullanıyor:

> Çoluk çocuk TV seyrederken bir de bakıyorsunuz ki bir seks sahnesi! Hemen bitse neyse, uzuyor da uzuyor. Sapık ilişkiler, homoseksüeller, lezbiyenler, transeksüeller, biseksüeller, travestiler, jigololar hepsi her an odamızın, ailemizin içinde, ya TV ekranında, ya da sinemada, ya mecmuada. Artık, yaşantımızın parçaları olma yolundalar.

Sadece 20 sene önce, Türkiye'nin lâiklik hassasiyeti oldukça yüksek olarak bilinen gazetelerinden Milliyet'de eşcinsellik açıkça sapıklık olarak tarif edilmiş ve aşağılanmıştır. Ancak, Türkiye toplumunun genel ahlâkına uymayacağı gerekçesi ile 1993'te iptal edilen ve engellenen eşcinsellerin Onur Yürüyüşü 20 yıl sonra İstanbul'da 30 bine yakın insanın katılımı ile gerçekleşmiştir. 2013 ve 2014 Onur Yürüyüşleri onbinlerce insanın katılımına sahne olmuştur. Ayrıca Onur Yürüyüşleri artık sadece İstanbul'da değil, Ankara, İzmir, Malatya, Samsun, Mersin, Antalya ve Bursa gibi şehirlerde de düzenlenmektedir. 2013-2014 yıllarında gerçekleşen Onur Yürüyüşleri'nde ortaya çıkan görüntüler ve taşınan pankartlar daha önce Türkiye'de yaşayanların aşina olduğu şeyler değildi: Velev ki İbneyiz, Nerdesin Aşkım-Burdayım Aşkım, Ayşe Fatma'yı-Ahmet Mehmet'i sevebilmeli, Çürük Değil Eşcinsel, Faşizme Karşı Bacak Omuza vb…

Fotoğraflar[18]

Ancak eşcinseller sadece daha görünür hale gelmediler. Aynı zamanda hakları için açıkça mücadele etmeye başladılar. Muhafazakârlaştığı iddia edilen bir toplumda eşcinsellerin görünümünde artış gerçekleşmesi, başta yasal evlenme olmak üzere hakları için parlamento düzeyinde mücadele vermeye başlamaları, İstanbul ve Ankara'nın en merkezi yerinde dernek ofislerinin olması açıklanmaya ihtiyaç duyan çelişkilerdir. Zira zaten gündemde olmayan oldukça avangart bir konunun (eşcinsel hakları 1990'larda konuşulan şeyler değildi) daha da dindarlaşan bir toplumda tamamen gündem dışı olması, konuşulmasının teklif dahi edilememesi daha anlamlı olurdu. Daha önce konuşulmayan, konuşulması dahi abes olan, hiçbir zaman gündem maddesi olamamış eşcinsellerin yaşadıkları sorunlar ve hakları artık

18 **1. Fotograf:** http://www.timeoutistanbul.com/en/gaylesbian/article/2825/Come-one-come-all
2. Fotoğraf: http://www.demotix.com/news/2211561/lgbt-pride-march-istanbul-turkey#media-2211265
3. Fotoğraf: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mabel_Matiz_LG
BT _Pride.jpg

Türkiye'nin bir başka gündem maddesi haline gelebilmektedir. Çok muhtemel yakın gelecekte eşcinsellerin haklarıyla ilgili yasal düzenlemeler de yapılacaktır. Bu konu hakkında İstanbul/Taksim'de yapılan görüntülü sokak röportajında[19] (Sokak Röportajları, 14 Kasım, 2013) katılımcıların verdiği yanıtlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

1. Kişi (Yaşlı Erkek): Eğer iki kişi istiyorsa kim karışabilir.

2. ve 3. Kişiler (İki Genç Kadın): Tabii ki, kesinlikle evlenebilmeli.

4. Kişi (Orta Yaşlı Erkek): Tabii ki olmamalı, sizce olmalı mı?

5. Kişi (Orta Yaşlı Kadın): Avrupa'da nasılsa burada da öyle olmalı.

6. Kişi (Orta Yaşlı Erkek): Hmmm, biz bu konularla ilgilenmiyoruz elhamdülillah.

7. Kişi (Orta Yaşlı Erkek): Tabii ki, insanların hayatına karışamayız.

8. Kişi (Genç Kadın): İsteyen herkes istediği kişi ile evlenebilmeli bence.

Bu röportajdaki diğer yanıtların çoğu da "istiyorlarsa evlenebilmeliler, beni ilgilendirmez." şeklindedir. Sayısı az olmakla birlikte "Burası Müslüman ülke! Olur mu öyle şey, kesinlikle evlenemezler!" diye yanıt verenler de mevcuttur. Bu röportaj ve röportaj sırasında verilen yanıtlar Türkiye'nin sekülerleşmesine örnek olarak gösterildiğinde akla gelen ilk soru şu olmaktadır: "İstanbul'un merkezi Taksim'de yapılan bu röportaj Türkiye genelini temsil eder mi?" Muhakkak ki temsil etmez. Hatta eşcinsellerin evlenmesi ile ilgili Türkiye'de bir referandum yapılsa çok muhtemel "evet" oyu çıkmayacaktır. O nedenle bu röportajdan yola çıkarak eşcinsellerin Türkiye'de oldukça özgür bir yaşama sahip olduğu, eğer isterlerse evlenebilecekleri sonucu çıkmamaktadır. Eşcinselliğin hâlen Türkiye'nin

19 Eşcinsellerin evliliği ile ilgili bahsedilen sokak röportajının diğer versiyonları şu şekildedir: En son ne zaman seviştiniz?, Cinsiyet Değiştirme Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?, Çocuğunuz Eşcinsel Olduğunu Söylese Tepkiniz Ne Olurdu?, Eski Sevgiliniz Şu An Ne Yapıyor Diye Takip Ediyor Musunuz?, Kim Size Çıkma Teklif Etse Reddetmezsiniz?, Kızlı Erkekli Yapmayı En Çok Sevdiğiniz Aktivite Nedir?, Arkadaşınızın Eski Sevgilisi ile Beraber Olur musunuz? İlk Ne Zaman Öpüştünüz, vb. (www.sokakroportajlari.com)

büyük bir kesimi için tabu olduğu, kimi bölgelerde cinayet sebebi olarak kodlandığı, transeksüellerin seks işçiliği haricinde gelir kapılarının olamaması gibi gerçeklikler eşcinsellerin oldukça özgür olduğu bir toplum imajından oldukça uzaktır. Eşcinsellerin yaşadığı zorluklar KAOS-GL[20]'nin 2013 yılında yayımlamış olduğu raporun ilk paragrafına şu şekilde yansımaktadır:

> Eşcinsel, biseksüel ve translar için 2012 yılı "zor" bir yıl oldu. 2012 yılında 11 nefret cinayeti gerçekleşti. 6 trans ve 5 gey nefret cinayeti sonrasında hayatını kaybetti. Kaosgl.org'a yansıyan 8 nefret saldırısı gerçekleşti. Linç gösterileri, işkence, kötü muameleler, aile içi şiddet, tecavüz ve siber saldırılarla geçen zor bir yıl oldu. Raporun ayrımcılık başlığı altında, trans kadınların barınma hakkına yönelik 3 ihlal tespit edildi. Çalışma hayatı alanında 2 kişi cinsel yönelimleri nedeniyle işten atıldıklarını dile getirerek hukuki mücadeleye başladı.

Eşcinsellerin yaşadıkları sorunlar göz ardı edilemez. Türkiye hâlâ lezbiyen, gey, biseksüel ve transların (LGBT) yaşadığı insan hakları ihlallerine sıklıkla ev sahipliği yapmaktadır. LGBT'lerin yaşadıkları sıkıntıları hukuksal zemine taşıma konusunda çekingen davranmaları ister istemez onları daha savunmasız ve açık hedef haline getirmektedir. Kaldı ki, KAOS-GL'nin yayımladığı rapor ortaya çıkan ihlaller üzerinden kaleme alınmıştır. Çeşitli sebeplerle kayıt altına alınmamış vakalar da eklendiğinde söz konusu LGBT'ler olduğunda Türkiye'nin karnesinin özellikle Avrupa ülkeleri ve Kuzey Amerika ülkeleri ile kıyaslandığında iç açıcı olmadığı aşikârdır.

Ancak sekülerleşme tartışmalarında önceden de ifade edildiği gibi mutlak değerler ya da ifadelerle değil, geçmiş ile kıyaslama yaparak bir sonuç elde edilir. Bu nedenle eşcinseller özelinden giderek şu gibi çıkarımlarda bulunmak anlamsız olmayacaktır. İstanbul'un merkezinde 1990'ların başında "Eşcinseller de evlenebilmeli mi?" sorusu

---

20 Kaos GL Derneği, 1994'ün Eylül ayında Türkiye'deki LGBT (Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Transeksüel) bireylerin bir araya gelerek, maruz bırakıldıkları ayrımcılığa karşı mücadele ederek özgürleşmek amacıyla Ankara'da kurduğu, eşcinsellerin kurtuluşunun heteroseksüelleri de özgürleştireceği fikrini şiar edinen bir LGBT derneğidir. (Kaynak: Vikipedi)

sorulabilir miydi? Eğer böyle bir soru sorulsaydı alınacak yanıtların çoğunluğu "isteyen evlensin, beni ilgilendirmez" şeklinde mi olurdu? Ayrıca bu röportaj İstanbul'da yapılmış olsa dahi sosyal medya nedeni ile Türkiye'nin İstanbul'a en uzak kentlerinde de izlendi. Muhakkak ki bu videonun izlenmesiyle birlikte Anadolu'nun muhafazakâr kentlerinde eşcinseller oldukça rahat bir yaşamın parçası haline geldiler ya da gelecekler iddiasında bulunmak mümkün değildir. Ancak bundan sadece 20 sene önce ülke gündeminde olmayan, toplumsal tabuların en başında yer alan oldukça marjinal bir grubun, görünürlüğünün ülkenin en ücra köşesinde dahi gün geçtikçe artarak toplum için tolere edilebilir olgulardan biri haline gelme süreci gözden kaçmamalıdır.

Eşcinselliğe dair aktüalite sadece İstanbul'un ya da Ankara'nın gündemi olmaktan gittikçe uzaklaşmaktadır. Yakın geçmişe kadar daha çok İstanbul ve Ankara merkezli olan eşcinsel dayanışması, her geçen gün ülkenin diğer şehirlerinde de kurumsallaşmaktadır. Eşcinsel hakları ve görünürlükleri ile ilgili yapılan çalışmalar ülkenin en ücra köşelerine televizyon ve internet aracılığı ile ulaşmaktadır. O nedenle Onur Yürüyüşleri artık Anadolu'nun farklı kentlerinde de gerçekleşmektedir. Malatya ve Samsun'da gerçekleşen Onur Yürüyüşleri Türkiye'nin oldukça hızlı şekilde sekülerleştiğini düşünenleri dahi şaşırtmaktadır. Ailelerin LGBT bireylerine bakış açısı da değişmekte, LGBT bireylerin aileleri LİSTAG (Lambdaistanbul Aile Grubu) adı altında bir araya gelmekte ve tüm Türkiye'de dayanışma sergilemektedirler. Eşcinsel dernekleri, dergileri, çalıştayları, basın açıklamaları, seminerleri, sosyal medyadaki sayfaları[21] ve konferansları ile her geçen gün daha fazla görünür olmaktadırlar. SEL Yayınları'nın LGBT yayın serisi vardır ve ülke genelinde eşcinsellerle ilgili çok sayıda kitap yayımlanmaktadır.

Aşağıdaki satırlar KAOS GL'nin internet sitesinden alınmıştır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi İslâm inancına göre lanetlenmişlerden olan eşcinsellerin varlığı Türkiye için gün geçtikçe normalleşmektedir.

21 LuBUnya Boğaziçi, Kaos GL, Eşcinsel Edebiyat, LGBT SQUAD, ODTÜ-LGBTT Dayanışma vb….

4. ODTÜ Pride: Şimdiye Kadarki En Kalabalık Kampüs Yürüyüşü

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) Cumartesi günü gerçekleştirilen Onur Yürüyüşüne 1500 civarında kişi katıldı. ODTÜ LGBTİ Dayanışmasının çağrısıyla bu sene dördüncüsü düzenlenen yürüyüş, bugüne kadar gerçekleştirilmiş en kalabalık kampüs yürüyüşü oldu.

(...)

Antep'teki LGBTİ'lerin heteroseksizme, kapitalizme, faşizme, ırkçılığa ve ekolojik yıkıma karşı kurduğu Zeugmadi LGBTİ birinci yılını kutluyor. LGBTİ'lerin özgürlük ve eşitlik mücadelesini Antep'te yaptığı etkinliklerle yükselten Zeugmadi LGBTİ, ilk yılında Kaos GL Derneği'nden katılımcılarla çeşitli etkinlikler düzenliyor.

(...)

Malatya'da da ibneler yürüyecek!

Emir / Malatya Homofobi ve Transfobi Karşıtı Gençlik İnisiyatifi: 1 Mayıs bizim için çok önemliydi. Biz gökkuşağı bayrağı ve pankartlarla 2 kişi katıldığımız yürüyüşte 3-4 bin kişilik bir grup önünde konuşma fırsatı elde ettik. İlk onur yürüyüşümüz öncesinde ise polisler beni sürekli arayıp "bu yürüyüşü yapmayacaksınız" dedi. Ben de onlara sürekli "ibneler yürüyecek" dedim ve yürüdük.

Salih / Malatya Homofobi ve Transfobi Karşıtı Gençlik İnisiyatifi: "Benim Çocuğum" belgesel gösterimi için Malatya'ya gelen LİSTAG annelerinin desteği çok iyiydi. Film gösteriminde yaklaşık 80 kişi vardı ama yürüyüşe daha az kişi katıldı. Malatya'da çok konuşuldu. Umarım devamı gelir.

(...)

Homofobi Karşıtı Buluşma Yerel Etkinlikleri:

Kaos GL Derneği Eylül 2014- Haziran 2015 tarihleri arasında 35 şehirde homofobi karşıtları ile bir araya gelmeyi hedefliyor. Kaos GL Derneği LGBT hareketin yerelde güçlenmesi için 2006 yılından bu yana kutladığı 17 Mayıs Homofobi Karşıtı Gün Etkinlikleri kapsamında Eylül

> 2014- Haziran 2015 dönemi arasında 35 şehirde etkinlikler düzenleyecek.

Açık Toplum Vakfı tarafından 2012 yılında yayınlanan ve proje yöneticisinin Prof. Dr. Hakan Yılmaz olduğu "Türkiye'de Muhafazakârlık, Aile, Cinsellik ve Din" adlı çalışma da muhafazakârların eşcinselliğe karşı olumsuz tutumlarında yumuşamaların söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Hâlbuki muhafazakârlığın arttığı düşünülen ülkelerde (Türkiye) eşcinsellerin yaşayacakları muhtemel dönüşümlerin yukarıda ifade edilenlerden çok daha farklı bir istikamette olması gerekirdi.

Eşcinselliğin artan görünürlüğü ile ilgili 2014 yılının Eylül ayında haber sitelerine düşen görüntüler Türkiye'nin eşcinsellik noktasında geldiği noktayı oldukça somut şekilde göstermektedir. Neredeyse tüm haber kanallarında ve günlük gazetelerde yer alan aşağıdaki haber bu kitap özelinde bilinçli şekilde Sözcü gazetesinden alıntılandı. Zira Türkiye'nin her geçen gün İranlaştığını savunan Sözcü gazetesinin, aşağıdaki haberin yer aldığı gazete olması açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır:

> İstanbul ilk defa bir eşcinsel düğününe ev sahipliği yaptı. Kiralanan bir teknede evlenen çiftin töreni deniz üzerinde yapıldığı için bir nikâh memuruna ihtiyaç duymadılar. Zaten buna yasal olanakları da yoktu. İkilinin arkadaş çevresi ve LGBT üyelerinin hazır bulunduğu düğünde 21 Yaşındaki Ekin Keser ile 28 yaşındaki Emrullah Tüzün, Kaos GL'den Emre Korlu'nun sorularını yanıtladı.[22]

22 "Türkiye'nin İlk Eşcinsel Evliliği" başlıklı haber, görsel ve basılı medyada yer aldıktan sonra, evlenen çift oldukça baskıya uğradıklarını, ev sahipleri tarafından evden çıkartıldıklarını ve şiddet gördüklerini ifade etmişlerdir. Türkiye'de eşcinsel olarak "devlet izni" olmadan evlendikleri için ve medyanın çok büyük bir çoğunluğu tarafından da neredeyse onaylanarak kamuoyuna yansıdıkları için bir tabunun gücünü sarsmış olsalar da ülke geneline yayılmış olan eşcinsellere karşı hoşgörüsüzlükten, bu kadar göz önünde olduklarından dolayı, kaçamamışlardır.

Fotoğraf: http://www.mavikocaeli.com.tr/images/haberler/fft9mm5915154 .jpg

2000'li yılların Türkiye'sinde eşcinseller, devletin nikâh memuruna ihtiyaç duymadan evlenmekte, evlilik töreni düzenlemekte ve bunu tüm Türkiye ile paylaşmaktadırlar. Türkiye'nin muhafazakârlaştığını iddia edenlerin yaşanan bu dönüşümü açıklamaları beklenmektedir.

3. Evlilik Öncesi Flört Sayısındaki Değişim

Eğer Türkiye toplumu gittikçe muhafazakârlaşıyorsa, bu muhafazakârlıktan ilk başta etkilenecek alanlardan biri kadın-erkek arasındaki ilişkilerdir. Zira,

> İslâmî kurallar evlilik bağı kurulmadan önce cinsî ilişkiyi yasaklamakla kalmamakta, böyle bir yakınlaşmaya yol açacak ortamları da engellemeye çalışmaktadır. Bu yüzden toplumsal alanda kadın ve erkeğin beraber olması söz konusu değildir. Mahremiyete çok önem verilmekte, evler haremlik selamlık olarak düzenlenmekte, erkekler ve kadınlar ayrışık olarak yaşamakta ve eğlenmektedir (Amman, 2010: 50).

Bu durumda eğer Türkiye toplumu gittikçe muhafazakârlaşıyorsa Türkiye'de evlenmeden önce ilişki yaşayanların sayısında geçmişe nazaran azalma olması beklenmektedir. Bunun yanında sevgililiği yaşama şeklinde de değişim yaşanması kaçınılmazdır. Anadolu kentlerinde 1990'lardan önce evlenmeden yaşanan flört ya hiç yoktu ya da kentin merkezinde yer alan bir pastahanede topluca gidilen arkadaşlık grupları içinde yaşanmaktaydı. 1970'lerde genç kızların değil sevgilileriyle dışarıda buluşmaları, nişanlılarıyla dahi baş başa

dışarıya çıkmaları mümkün değildi. Günümüzde ise hem seküler hayat tarzına sahip olan ailelerin hem de mütedeyyin kesimin çocukları için evlilik öncesi flört oranında artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönüşümün farkında olan ve daha çok muhafazakâr kesime hitap eden *Genç Dergisi* 2010 Şubat sayısında "Eğlenilecek Değil, Evlenilecek İnsan Ol" ana teması ile flört konusunu sayfalarına taşıdı. Konu kapsamında "Aktüel Psikoloji" adlı internet sitesinin genel içerik sorumlusu olan psikolojik danışman Maruf Beçene'ye sorulan soru ve Beçene'nin bu soruya verdiği yanıtın bir bölümü aşağıdadır:

> **Genç Dergisinin Sorusu:** Ortaokul, lise ve ve özellikle üniversite yıllarında, genç kuşağın bir flört denizi içinde yüzdüğünü görüyoruz. Belki saf ve masum duygularla başlayan bu süreç, evlenmeden evli gibi yaşama boyutlarına varabiliyor. Birçok açıdan ele alınması mümkün olan bu konuda, bizimle neler paylaşmak istersiniz? Sizce bu süreç nereye gidiyor? Duygu ve düşüncelerinizi alabilir miyiz?
>
> **Psikolojik Danışman Beçene'nin Cevabının Bir Bölümü:** Olay öyle bir noktaya geldi ki; flörtü olmayanın kendini dışlanmış hissettiği ilişki örgüleri yaşanmakta. Flörtü olmayanın özgüvensizliği dillendirilmekte, benlik imajı, benlik saygısı tartışılmaktadır. Konunun dramatik olan yönü ise bazı ruh sağlığı profesyonellerinin özgüven tazelemek için ergenlere flört önerisinde bulunuyor olmalarıdır. Gelinen nokta ise 12 yaşında bir genç kız ya da erkeğin henüz olgunlaşmamış zihin ve bedeniyle kendisini bünyesinin taşıyamadığı bir ilişkinin ortasında görmesidir. Flört bazılarının iddia ettiği gibi masum bir duygusal deneyim değildir. 12-13 yaşlarına kadar inmiş olan duygusal ilişkiler çok ciddi travmaları tetikleyecek potansiyeller içeriyor. Meslek yaşamımda lise 1. sınıfta olup 8-9 ilişki yaşamış genç kızlarla karşılaştım. İlgi duyduğu her kişiye aşık olduğunu sanan ergenler var. Lise 1. sınıfta 9 kişiyle aşk yaşamak bu yaş döneminin kaldırabileceği bir yük değil. Burada sorunu patolojik kılan ise bu genç kızın sürekli aşık olması gerektiği noktasındaki düşüncesidir. Bu düşünce kitle iletişim araçlarıyla sürekli beslenmekte ve gençlik kaldıramayacağı bir ilişki türünün içine sürüklenmektedir.

Evlilik öncesi flörtün Türkiye toplumunda dindarları da içine alacak şekilde yaygınlaşmasının birçok sebebi olsa da, kitabın bu bölümünde özellikle iki tanesi öne çıkarılacaktır: *Okullulaşma Oranındaki Artış* ve *Sosyal Medyanın Yaygınlaşması*.

3.1. Okullulaşma Oranı ve Flört Arasındaki Doğru Orantı

Her ne kadar muhafazakârlar evlenmeden önce kadın-erkek arasında yaşanan arkadaşlık dışı yakınlaşmaları onaylamasalar da, değişen yaşam şartları din ile bezenmiş ahlâki kodların etkisinin azalmasına neden olmaktadır. Bu noktada "okullulaşma süreci"nin evlilik öncesi flörtün daha sık yaşanmasının sebeplerinden biri olduğu ifade edilebilir. Zira geleneksel tarım toplumlarında ve kırsalda birbirinden hoşlananların yan yana gelebilmesi, tanışabilmesi, baş başa vakit geçirebilmesi çok mümkün değilken, günün büyük bir kısmının geçirildiği eğitim kurumları bu noktada eski yapıyı yıkan bir sürecin parçası durumuna gelirler.

Tablo 17. Okullulaşma Oranı (%)

Öğretim Yılı	Okul Öncesi		İlköğretim	Ortaöğretim	Yükseköğretim
	4-5 Yaş	5 Yaş			
1998/'99	-	-	89,26	38,87	
2003/'04	-	-	90,21	53,37	14
2008/'09	-	-	96,49	58, 52	
2013/'14	37,46	42,54	99,57	76,65	40-45 Aralığı

Kaynak: Millî Eğitim İstatistikleri 2013/2014.

Bireyler okulun içinde mahallenin, köyün, sokağın, ailenin baskısından görece özgür hale gelmektedirler. Hatta bu sadece klasik ortaöğretim okulları için değil, İmam Hatip gibi dinî eğitimin ağırlıklı olduğu okullar için de geçerlidir. O nedenle toplumun muhafazakârlaşmasını isteyenlerin kızlarla erkeklerin ayrı okullarda eğitim görmelerini istemeleri anlamlıdır.

Sadece ilkokula gidip ardından tarım işçisi olarak çalışmaya başlayan, 18 yaşına gelince de evlendirilen kızların olduğu eski toplumdan, ortaöğretimden sonra yükseköğretime devam eden, yükseköğrenim al(a)mayacaksa da kentte bir iş sahibi olarak ekonomik özgürlüğünü kazanan kadınların olduğu yeni toplumda günümüz kadınları önceki kuşakların deneyimlerinden çok daha farklı süreç-

lerin parçası olmaktadırlar. Bu dönüşüm başörtülü ya da başörtüsüz fark etmeksizin yaşanmaktadır.

Konu ile ilgili 4 farklı şehirden 12 lise öğretmeni (öğretmenlerden biri İmam Hatip Lisesi'nde öğretmenlik yapmaktadır) ile yaptığım görüşmeler kitabın iddiasını doğrular niteliktedir. Öğretmenler öğrenciler arasında flört etme davranışının arttığını gözlemlemişlerdir.

F.E.(21 Senelik erkek lise öğretmeni, 3 farklı okulda çalışmış, Adana)

Oldukça flört ediliyor. Gittikçe daha kısa süreli ve daha fazla sayıda flört ediyorlar. Aileler biliyor bilmezden geliyor. Anneler dengeleyici rol oynuyor. Baba ya bilmiyor ya bilmezden geliyor. Bana göre geçmişe nazaran daha meşru hale geldi. Başörtülü öğrencilerde de flört edenler var. Beğenilme, vücudunu sergileme, kabul görme isteği onlarda da var. Öğrenciler başı açık ya da kapalı kadınlık hatlarını daha fazla sergiliyorlar. Tayt ve body gibi dar vücut hatlarını ortaya çıkaracak kıyafetler giyiyorlar. Birbirlerinin evine gidiyorlar, whatsapptan birbirlerine çıplak fotoğraf gönderiyorlar. Birkaç defa erkeğin kız arkadaşının çıplak fotoğraflarını şantaj olarak kullandığı olayla karşılaştık. Ayrıca daha önce cinselliğini yaşamasından kaynaklı yaşadığı suçluluk duygusunu anlatmak için yanıma bu kadar fazla öğrenci gelmiyordu. Yalnızlık boyutu, öğrenilmişlik boyutu, cinsellik boyutu, çaresizlik boyutu, sevgi arama, sevgi ihtiyacını giderme, kabul görme boyutları ile düşünmek gerekiyor bu artışı. Ayrıca hayata tutunma çabası olarak da görüyorum. Akademik başarısı oldukça düşük bir okul benimkisi. Öğrencilerimin bir hedefi yok. Birileri ile sevgili olmaları günü doldurmalarına yardımcı oluyor. Okuldan biri ile çıktıklarında okul daha katlanılabilir hale geliyor.

E.D. (9 Senelik kadın öğretmen, Mersin)

Benim okulda öğrenciler ilişkilerini saklamıyorlar. Çok aleni yaşıyorlar. El ele tutuşma boyutunu aşıp aşırıya kaçıyorlar yer yer. Öpüşme gibi boyutu da oluyor. Kapalı öğrencilerimiz azınlıktalar ama onlar da flört ediyorlar. Kıyafetler çok daha rahat. Benim zamanımda üniforma vardı. Şimdi ise oldukça dar jean ve taytlarla geliyorlar. Vücut hatlarını gösteren kıyafetleri tercih ediyorlar. Renklerde de daha renkli kıyafetleri tercih ediyorlar. Kıyafetlerinde uyuma dikkat ediyorlar. Makyaj yapıyorlar kesinlikle. Geçmişe nazaran çok daha rahatlar.

A.R. (23 Senelik kadın öğretmen, Çorum)

> Şu anki kuşak flörte bizden çok daha açık. Eğitim sistemi çok kötü durumda. Artık dejenere olmuş bir toplum var. Televizyonda izlenen o filmler ve diziler yüzünden gençler tamamen hayatı öyle algılıyor. Ne dinsel, ne etik, ne ahlâki hiçbir şey yok. Flört ediyor. Nasıl ediyor, el ele de tutuşuyor, öpüşüyor, her yerde geziyor, eve gidiyor. Hatta artık aileler de biliyor ve eve tanışmaya çağrılıyor. Çok bireyciler, bugün flört ediyor ama yarın tanımıyor. Flört ettikleri sayı da inanılmaz arttı. Ben olmamalı demiyorum ama sağlıklı birey açısından, yani o çocukların sağlıklı olmadıklarını düşündüğüm için kaygılanıyorum. Ve cinsellik eğitimi almadıkları için korkuyorum.

Milliyet gazetesinde 2014 yılının Temmuz ayında yayınlanan bir araştırmanın sonucu “Liselerde flört şiddeti, sevgi gösterisi olarak kabul görüyor” başlığı ile yer aldı. Aşağıdaki paragraf haberin içinden alınan ufak bir bölümü içermektedir:

> Genç Hayat Vakfı tarafından yapılan, Liseli Gençler ve Şiddet Algısı Araştırması’na göre genç kızlar erkeklerden daha çok flört şiddetine maruz kalıyor. (...)11 lise türünden seçilen 50 lisedeki bin 714 genç, 173 öğretmen ve 42 okul yöneticisinin katılımıyla yapılan araştırmaya göre gençler arasında ölümle tehdit etmek, istenmeyen cinsel davranışlara zorlamak, fiziksel olarak zarar vermek, sevdiği insanlara zarar vermekle tehdit etmek, agresif olmak, başkalarının yanında kötü davranmak, hakaret etmek gibi şiddet biçimleri –flört esnasında- yaygın olarak kullanılıyor.

Araştırmanın içeriğinden bağımsız olarak, bu haber ayrıca okuyucuya flörtün Türkiye’deki liselerde yaygınlığı ve sıklığı hakkında da bilgi sağlamaktadır. Haberin alt metninden, içinde cinselliğin de olduğu flörtün Türkiye’deki liselerde sıklıkla -araştırmalara konu olacak kadar- yaşandığı anlaşılmaktadır. Halbûki mufazakârlaşan bir ülkede evlilik öncesi flörtün bu kadar normalleşmemesi beklenirdi.

3.2. Sosyal Medyanın Yaygınlaşması ve Flört Oranındaki Artış

1990’ların ortasında birbirinden hoşlanan gençlerin iki iletişim kaynağı vardı: ev telefonu ve mektup. Bu iki yöntem de sevgiliye ulaşmak için tehlikeli yöntemlerdi. Zira ev telefonu kişiye özel olmadığı için evdeki telefondan sevgiliyle diyalog kurmak aile facialarıyla sonuçlanabilirdi. Diğer iletişim yöntemi ise mektuplaşmaktı.

Eğer mektup hoşlanılan kişiden önce başka birinin eline geçerse yine çeşitli problemler ortaya çıkabilirdi. Ancak teknolojideki kimi gelişmeler evlilik öncesi flörtün de daha kolay yaşanmasına neden oldu. Önce cep telefonlarının icadı, hemen ardından internetin yaygınlaşması toplumsal ahlâki yaptırımlar ile karşılaşmadan flört etmenin yolunu kolaylaştırdı. Zira cep telefonu ve internet flört edilen kişiyle geceyarısı dahi iletişim kurma özgürlüğünü getirdi. Hatta bu süreç o kadar karikatürize bir hâl aldı ki, zamanında ev telefonu çaldığında babasının yanında kalbi korku ile hızlıca atan kişilerin yerini babası ile aynı sofrada otururken sevgilisi ile mesajlaşan bir nesil aldı. Teknolojik gelişmeler gençlerin ailelerinden tamamen bağımsız kendilerine ait bir dünya kurmalarına olanak sağladı. Akıllı telefonlar ve görüntülü konuşma programları ile bu süreç cinsel içerikli görüntülerle de desteklenir hale geldi. Eğitim kurumlarında yaşanan kızlı erkekli ilişkilere dair görüşme yaptığım öğretmenler de akıllı telefonların yukarıda bahsedildiği gibi kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bu görüşmelerde ortaya çıkan bir başka şey ise yer yer akıllı telefonların okullarda adli sonuçlar doğuracak şekilde (cinsel içerikli görüntüyü tehdit olarak kullanma) kullanılmasıdır.

Yeni nesil ebeveynler de kendi ebeveynlerine kıyasla çocuklarının sevgililerine daha toleranslı yaklaşmaktadırlar. Muhakkak ki söz konusu evlilik öncesi flört olduğunda çocuklarının bu tarz bir ilişkinin parçası olmasını istemeyen aileler hâlâ mevcuttur (özellikle kız çocukların aileleri). Çocuklarını azarlayan ve yer yer şiddet de işin içinde olmak üzere oldukça sert yöntemlerle evlilik öncesi flörtü yasaklayan aileler var olmaya devam etse de, yeni nesil ebeveynler –biraz da kendi deneyimlerinden dolayı- çocuklarının flörtünün önüne geçemeyeceklerinin farkındalar. Kuşaklar arasında söz konusu evlilik öncesi flört, eş seçimi, evlilik, boşanma gibi konularda ne gibi farklılıklar olduğunu anlamak için doktora projemin parçası olarak yaptığım bir alan çalışmasında tutucu bir aileden gelen ancak flört ederek evlenmiş genç bir anne, kızı ile ilgili şunları ifade etmiştir: "Bundan 20 sene sonra kızım alacak diyecek bu benim erkek arkadaşım. Ben düşünmüyorum ki kızım ağlayarak babasından çekinerek 'benim sevgilim var' desin. Liseye geldiklerinde yapacakları flörtü biz engelleyemeyiz."

4. Evlilik Öncesi/Dışı Cinsel İlişki Oranındaki Değişim

Müslümanlar için bir kadınla bir erkeğin akde dayanmadan (nikâhsız) cinsel ilişkide bulunmaları zina olarak adlandırılmaktadır. Yakın geçmişe kadar Tükiye'de kadınlar için meşru olan tek cinsel ilişki türü kocaları ile yaşanan cinsel ilişkiydi. Kadının bekâreti sadece kendi namusunu değil, aynı zamanda ailesinin de namusunu temsil ediyordu. Gerdek gecesi kanlı çarşafı bekleyen gelinin ailesi, kızlarının evlenmeden önce cinsel ilişkiye girmediğini ispatlamak zorundaydı. Önceki kuşaklar için evlenmeden önce cinsel ilişkiye girmek yer yer ölümle sonuçlanan toplumsal trajedilere neden olmaktaydı. Ancak İslâm dininin kesin hükümlerle yasaklamış olduğu zina, yani kendi "helal"i olmayan kişiyle cinsel ilişkiye girmek de geçmişe kıyasla Türkiye toplumunda artış göstermiştir (Civil ve Yıldız, 2010). "Türk Gençliği 98" adlı araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak Amman (2010) şu tespitlerde bulunmaktadır:

> Günümüzde artık daha çok ailede kazanılarak içselleştirilen dinî değerler dışında evlilik dışı yakınlaşmaları sınırlandırıcı bir gücün kalmadığı rahatlıkla söylenebilir. Karşı cinsle evlilik öncesi/dışı farklı düzeylerdeki cinsel yakınlaşmaların tümünü ifade eden geniş muhtevalı bir kavram olan flört adeta kanıksanmış; değerler ve tutumlar flörtün normal karşılanması yönünde değişmeye başlamış, kısıtlayıcı normlar büyük ölçüde aşınmıştır (50).

Nalan Çelikoğlu'nun (2007) "Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü" adlı yüksek lisans tezi bu değişimi ortaya koymaktadır:

> Uygulamalı araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz verilere göre ise cinsel mahremiyet konusunda "Cinsellik artık kamusal alanda rahatlıkla dile getirilebilmektedir ve cinsel yakınlıkla ilgili sınırlar genişlemiştir" şeklindeki varsayımımızın doğrulandığını görmekteyiz. Cinsel mahremiyet konusunda kuşaklar arasında farklı tutumların ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Kültür yozlaşması, varoluşçulukla bağlantılı olarak kendi başınalık ve özgürlük anlayışı, eğitim yoluyla bireyselleşme, televizyon kanallarının cinselliği tetikleyici programları, medya yolu ile yapılan cinsellik propagandası ve meşru olmayan ilişkileri göze hoş göstermeleri, ünlülerin hayatlarının örnek alınması, gündelik hayatta kadın bedenleri ve çıplaklığın ön planda olması gibi

> durumlar cinselliğin mahrem olması ile ilgili nesiller arasındaki anlayışın farklılaşmasında etkili olan unsurlar arasındadır (186).

Özüm Dinçer (2007) de ismi *Namus ve Bekâret: Kuşaklar Arasında Değişen Ne? İki Kuşaktan Kadınların Cinsellik Algıları* olan yüksek lisans tezinde iki kuşaktan kadınların namus ve bekâret anlayışlarını karşılaştırmıştır. Söz konusu namus ve bekâret olduğunda, hissettikleri toplumsal baskılara rağmen kızların annelerine kıyasla daha özgür bir yaşamın parçası oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'nin en çok takip edilen internet sitelerinden *www.hurriyet.com.tr*'de yayımlanan bir sağlık haberi ilk cinsel birliktelik yaşının Türkiye'de 20'li yaşların altına düştüğünü ifade etmekte, bu sebeple Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanı olan Gökçen Erdoğan (21 Nisan, 2014) "aktif seks hayatına başlayan genç kızlar" için öneriler sıralamaktadır:

> Genç kızlar cinsel ilişki yaşamaya karar verdiğinde ise bazı noktalara dikkat etmeleri gerekiyor. Sağlıklı bir cinsel yaşam sürmek için alınması gereken bazı önlemler var. Öncelikle partnerinden kapabileceği hastalıklar olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, ilk cinsel deneyim ve sonrasında çocuk düşünülmeyecektir doğal olarak... Hem hastalıklardan korunmak hem de istenmeyen bir hamileliğin önüne geçmek için ilişki korunmalı olarak sürmeli.

2014 yılının Türkiyesi'nde ülkenin en çok takip edilen internet sitelerinden birinde genç kızlara evlenmeden önce yaşayacakları cinsel ilişki için bazı öneriler sunulmaktadır. Hürriyet gazetesinin websitesi Alexa verilerine göre tüm dünyada en çok takip edilen 324. web sitesiyken, Türkiye'de ise Google, Facebook, YouTube, Uludağ Sözlük ve Twitter'dan sonra 6. sıradadır. Muhafazakârlaştığı iddia edilen bir ülkede milyonlarca insanın takip ettiği ülkenin en büyük web sitelerinden birinin evlilik öncesi cinsel ilişki deneyimleri için genç kızlara sağlık bilgisi vermesi Türkiye'nin muhafazakârlaştığı iddiası ile tutarlı değildir.

Ancak Cinsel Eğitim, Tedavi ve Araştırma Derneği'nin 2007 yılında bir basın toplantısı ile duyurduğu araştırma sonuçları baz alınınca Hürriyet'in haberi de anlam kazanmaktadır. Araştırma sonucuna göre kadınlarda ilk cinsel ilişki yaşı 19.5 erkeklerde ise

19 olarak belirlenmiş. İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Selma Karabey Türkiye'deki kadınlarda erken yaşta evliliklerde azalma olduğunu ifade ederek, cinsel ilişki yaşının düşmesi ve evlenme yaşının yükselmesi sonucu erken ve korunmasız cinsel ilişki oranının arttığını ifade ediyor (www.hurriyet.com.tr, 24 Mayıs, 2007). Psikolojik danışman Dolunay Kadıoğlu da Türkiye toplumundaki bu değişime paralel olarak bireylerin cinsel partner sayısının artmakta olduğunu ifade etmektedir. (www.hurriyet.com.tr, 19 Mart 2014). Bu konu özelinde görüşme yaptığım 31, 14 ve 21 yıllık üç jinekoloğun anlattıkları ile yukarıdaki çalışmaların sonuçları birbirini desteklemektedir. İstanbul, Hatay ve Ankara'da çalışan üç jinekolog da hasta profillerini değerlendirdiklerinde geçmişe kıyasla evlenmediği halde cinsel birliktelikten kaynaklı rahatsızlıklar sebebiyle kendilerine gelen hasta sayısında artış olduğunu ifade etmektedir.

C.T. (21 yıllık jinekolog)

Eskiden evlilik dışı cinsellikle ilgili durumlar rahatlıkla ifade edilmezken şu anda oldukça rahat şekilde ifade ediliyor. Yeni neslin böyle bir takınsı yok. Gelip "benim partnerim var, farklı insanlarla ilişkim var" diyebiliyor açıkça. Evli insanlarla ilgili olarak çok aşina olmadığımız "belki başka birinden hamile olma durumum var" diyebiliyorlar. Bunların sayısı çok demiyorum ama daha önce hiç karşılaştığımız şeyler değildi. Ayrıca muhafazakârların içinde de muhafazakâr kelimesi ile bağdaşmayacak oldukça fazla örneklerle karşılaşıyoruz. Esasında sanal bir muhafazakârlık var. Yeni nesil muayene sırasında bakire olmadığını çok rahat söylüyor. Eskiden böyle şeyler tabuydu. En azından söylenmezdi, belki vardı da söylenmiyordu, bilmiyorum. Ama şu anda çok rahat "zaten bakire değilim, vajinal muayene olabilirim" diye belirtiyorlar. Eskiden nadiren karşılaştığımız bu gibi ifadeler ile şimdilerde sıklıkla karşılaşıyoruz. Ayrıca ailelerde de mesela anne baba bu konuda çok baskıcı iken eskiden, hatta ölümle sonuçlanan vakalar olurken evlilik dışı ilişki söz konusu olduğunda, şimdi çocuklarına daha yardımcı olan anne babalar var. Kızlık zarı ile ilgili kaygılar da eskiden çok fazlaydı, günümüzde eskisi kadar bu anlamda kaygı olduğunu düşünmüyorum. Çok hızlı bir değişim söz konusu. Örneğin şu anda aileler daha fazla cinsel bilgi veriyorlar çocuklarına. Bunu böyle yapmak zorundalar çünkü onlar eskiye nazaran riskin arttığının farkındalar. Gençleri cinsel anlamda

uyaran çok fazla şey var. Bir şeyin varlığından haberdar olursanız ona ilgi duyarsınız, cinsellik artık çok rahat konuşulan, televizyonda görülebilen, internette çok rahat ulaşılabilen bir şey. Öyle olunca da, yani ulaşılabilirlik artınca da risk artar. Herhalde benim babam ve dedem arasındaki kuşak farkı çok değildi, ama ben ve çocuğum arasında anormal bir farklılık var.

Cinselliğin geçmişe nazaran tabu olmaktan çıkması ve gençlerin daha özgür bir yaşamın parçası olmalarının ardında birçok sebep olmakla birlikte[23] kitabın iç tutarlılığı için bu bölümde şu sebepler öne çıkartılacaktır: 1. Üniversitelileşme oranındaki artış (Kentleşme) 2. İnternetin ucuzlayarak yaygınlaşması (Teknolojik ilerleme ve kapitalizm) 3. Kızlık zarı dikiminin ucuzlaması ve yaygınlaşması (Modern Tıbbın Gelişimi) 4. Ekonomik özgürlüğünü kazanarak bireyselleşen "yeni" kadının varlığı (Kapitalizm).

4.1. Üniversitelileşme Oranındaki Artış (Kentleşme) ve Cinsellik

2015 yılının Türkiyesi ile geçmiş yıllardaki Türkiye arasında dikkat çekici farklardan biri tüm ülkeye yayılan üniversitelerin ve bu üniversitelerde okumak için mobil hale gelmiş olan milyonlarca öğrencinin varlığıdır. AK Parti iktidarının "Her şehre bir üniversite" politikası nedeniyle 1981 yılında 19 üniversitede toplamda 237 bin 269 öğrenci varken, günümüzde bu rakam 170 üniversitede 4.5 milyon öğrenciye yükselmiştir. Aynı süre zarfında öğretim elemanı sayısı da 21 binden 119 bine yükselmiştir. Eğer öğrencilik dönemi farklı bir şehirde yaşanacak ise şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Kişinin üniversiteye gidene kadar üzerinde hissettiği ailevi ve toplumsal baskının sebebi olan kişiler üniversite okumak için gidilen şehirde birden yok olmaktadırlar. Akşam kaçta eve gelineceği, kiminle diyalog kurulup kurulmayacağı, ne yenip içileceği, nerelerde sosyalleşileceği gibi konular birdenbire kişinin kendi sorumluluğundaki kararlara dönüşmektedir. Günün üniversite öğrencileri daha önce (lise yıllarında) din ile bezenmiş örf, âdet, gelenekler

23 Gençlerin yaşadığı bu dönüşüme dair burada ifade edilmeyen kimi farklı dinamikler adı "Endişeli Muhafazakârlar Çağı" olan 7. bölümde paylaşılacaktır.

sebebiyle sadece kent merkezlerinde buluşabildikleri sevgilileriyle artık öğrenci evlerinde buluşup geceyi beraber geçirebilecek imkânlara sahip olmaktadırlar. Muhakkak ki, böyle bir özgürlük alanına rağmen sevgililik kurumuna uzak olan ya da sevgilisi ile aynı evde kalmayan deseküler yaşam tarzına sahip öğrenciler de mevcuttur. Ancak zaten sekülerleşme paradigması üniversite okumak için başka şehre taşınan her öğrencinin sekülerleştiğini ya da sekülerleşeceğini iddia etmemektedir. Sekülerleşme paradigması geçmiş ile kıyaslama yaparak ortaya çıkan sonuç üzerinden çıkarımda bulunmaktadır. Bu noktada cevap aranması gereken sorular şunlardır: Sevgililerin geceyi beraber geçirdikleri öğrenci evleri eskiden mi daha fazlaydı, yoksa şimdi mi? Geceyi beraber geçiren evlenmemiş kişi sayısı eskiden mi daha fazlaydı, yoksa şimdi mi? 1988 yılında evli olduklarını söyledikleri halde herhangi bir nikâh akdi yaptırmayanların oranı % 0,15 iken bu oran 2006'ya gelindiğinde 4 katına çıkmaktadır (Yılmaz, 2008). Ancak bu rakamlar kendisini "evli" olarak görmeyen sevgililerin kısa ya da uzun dönemli birarada yaşadıkları evleri ya da ayrı evlerde yaşıyor olsalar da birbirlerinde kaldıkları bekâr evlerini içermemektedir. Bu tarz evlerin sayısı da eklendiğinde evlenmeden önce geceyi beraber geçiren çiftlerin sayısı 1970, 1980 ve 1990'lara kıyasla katlanarak artacağı muhakkaktır. Aynı araştırmaya göre 18-24 yaş arası gençlerin % 41'i nikâhsız birlikte yaşayanların kendisini rahatsız etmeyeceğini ifade etmektedir. Yani neredeyse yeni kuşağın yarısı kendileri yaşasa da yaşamasa da, başkalarının nikâksız şekilde birlikte yaşıyor olmasının onlar için sorun teşkil etmediğini düşünmektedir.

Toplumsal dönüşümler her zaman bireylerin fikirlerinde yaşanan değişim ile gerçekleşmezler. Eski nesiller öldükçe, onlarla beraber onlara ait düşünce tarzı da toplumsal arenadan uzaklaşmaktadır. Günümüz gençlerinin neredeyse yarısı nikahsız yaşanan birlikteliklerin kendisini rahatsız etmediğini belirttiğine göre, yakın gelecekte (bu gençler ülkenin yaşlı nüfusunu oluşturduğunda) yaşlı nüfusun çoğunluğunun dahi nikâhsız birliktelikleri yargılamayan insanlardan oluşması muhtemeldir.

Bu bölümde üniversitelileşme ile cinsellik arasındaki ilişkiye değinilmiş olsa da, eğitim seviyesinin yükselmesi ile orantılı olarak artan sekülerleşmeye örnek olması açısından "Kur'ân'ın Anlamıyla Buluşmak Platformu'nun (KAP) Türkiye'deki Müslümanların dindarlık ve Kur'ân-ı Kerim okuma anlayışıyla ilgili ANAR'a yaptırdığı, 12 ilde 2224 kişiyle yüz yüze görüşme ile gerçekleştirilen" araştırmanın kimi sonuçlarına bakmak yararlı olacaktır. Araştırmaya göre şu şekilde sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Amman, 2010 : 46) :

Tablo 18. Eğitim ve Dinî Hayat Arasındaki İlişki

	Dinin Hayatta Çok Önemli Olduğunu Düşünenlerin Oranı	Düzenli Olarak 5 Vakit Namaz Kılma Oranı
Okur-yazar Olmayanların	% 64	% 82,5
Lise Mezunu Olanların	% 41	-
Üniversite Mezunu Olanların	-	% 23
Lisanüstü Eğitim Almış Olanların	% 23	% 15

Milliyet Gazetesi için KONDA'nın 41 il, 171 ilçedeki 298 mahalle ve köyde 2 bin 639'u kadın, 2 bin 650'si erkek olmak üzere 5289 kişiyle görüşülerek yaptığı araştırmaya göre lise/üniversite mezunu olmayanlarda namaz kılma yarıdan fazla iken, lise ve üniversite mezunlarında bu oran % 26'dır. Benzer ilişki "örtünme" hakkında da geçerlidir. Örtünmeyenlerin oranı eğitim düzeyi yükseldikçe düzenli biçimde artmaktadır. Az eğitimli kesimde % 20'nin altında görülen örtünmeme, yüksek eğitimlilerde % 70'leri geçmektedir. İnançsızların oranı da eğitim ve gelir düzeylerinin artışına paralel olarak yükselerek üniversite mezunlarında % 10'a ulaşmaktadır. Üst gelir grubunda yer alanlarda da inançsızlık oranı % 12'dir (a.g.e, : 47).

Amman aynı eserinde daha birçok empirik çalışma ile eğitim seviyesinin artışıyla sekülerleşme süreci arasında doğru orantı olduğunu ortaya koymaktadır.

4.2. İnternetin Yaygınlaşması (Teknolojik İlerleme) ve Cinsellik

İnternetin yaygınlaşmasıyla evlilik öncesi cinselliğin artışına ve normalleşmesine dair kendi başına bir başka kitap yazılabilir. İnternet ile beraber gerçekleşen toplumsal dönüşümlerin en dramatik ayaklarından biri evlilik öncesi-dışı cinselliğin yaygınlaşması ve normalleşmesi sürecidir. Kitabın ilerleyen sayfalarında internet ve sekülerleşme arasındaki ilişkiye tekrar değinilecektir. Ancak bu bölümde iki farklı örnek ile evlilik öncesi cinselliğin nasıl normalleştirildiği paylaşılacaktır.

Aşağıdaki video karesi ve altındaki cümleler internette milyonlarca kez izlenen bir videodan[24] alındı.

Sevgilim biliyorum çok şaşırdın. Çünkü şu anda tanıdığın bir evde bu haldeyim. Sen beni 3 aydır ailemle birlikte evde yaşıyor zannederken ben bu süreç içerisinde senin en yakın arkadaşın Cem'le sonra da Kemal'le yattım. Bir tek yalan söyleyen sen değilmişsin di mi? Ben de gerçekten kendimi aştım. Bu 3 ay içinde 26 tane kondom kullandık (kondom kutusunu fırlatıyor) ve toplamda 50.000 kalori harcadım. Hepsi de bedavaya geldi. 6 kez yatak çarşafı de-

24 Evlenme teklifi eden sevgilisine kızın verdiği cevap: https://www.youtube.com/watch?v=_UlcGKuDAqo

ğiştirdim ve 3 kez de adet oldum. Barlarda kaç kişiyle öpüştüm hatırlamıyorum. Ama dudaklarım parçalandı. (...)

Yukarıdaki videonun paylaşıldığı dönemlerde aşağıdaki video da milyonlarca kişi tarafından izlendi.

Herkese merhaba ben Fulya. Şu gördüğünüz (eline fotoğraf alıyor) de benim eski erkek arkadaşım. Kendisi tam bir aptal tam bir gerizekâlı. Bizim bu salakla iki yıllık bir birlikteliğimiz vardı ta ki beni Begüm denen o kaşarla aldatana kadar. Begüm benim en yakın arkadaşım. Ben bugün öğrendim ki onlar ikinci aylarını kutlayacaklarmış. Ben de onlara hediye vermek istiyorum. (Eline bir gecelik alır) Mert'le aramda özel olduğunu düşündüğüm eşyaları gittigidiyor'dan satıyorum. (Geceliği üzerine tutarak) Mertcim bunu hatırladın mı? Bunu sen almıştın ve üzerimde görmeye bayılıyordun. (Mert ile cinsel birliktelik yaşadıklarını anlamış oluyoruz) Düşündüm ki artık bunu Begüm'ün üzerinde görmek istersin. Begüm'e almak istersin. Ama şöyle bir problem var onun 40 beden koca kıçından koca kalçalardan bu nasıl geçer bilemiyorum. Ama eminim ki o kullanılmışları seviyor, bunu ona alacaksın Mert. (...)Bir de fotoğraf makinesi var. (...) Özellikle kızlara tavsiye ediyorum, içinde Mert'in çok çok özel fotoğrafları var ve hepsini ben çektim. Fotoğraflara garanti veriyorum. (...) Ve Begüm sana gelince kızım sen süper bir kaşarsın.

İsmi "Fulya'nın İntikamı" olan video[25] da farklı video sitelerinde milyonlarca kez izlendi. İki video da aslında viral reklam-

25 Fulya'nın İntikamı: https://www.youtube.com/watch?v=cHJwD8MJ0tE

dı[26]. "Fulya'nın İntikamı" adlı viral reklamın yaratıcıları daha sonra başka bir video[27] ile "Fulya'nın İntikamı" adlı videonun ortaya çıkışını ve yarattığı etkiyi kamuoyu ile paylaştılar:

> Üniversiteli bir genç kız çıktı ve eski sevgilisine ait eşyalarını bir sinir harbi ile 1 teleye sattı. Bu genç kızı milyonlar izledi. *Paramarka.com* Gittigidiyor sitesine yeni kullanıcı kazandırmak, kayıtlı kullanıcı sayısını arttırmak, markanın bilinirliğini arttırma hedefli online kampanya doğrultusunda ilk çalışmalarına başladı. Amacımız milyonlara ulaşmaktı. Ve bu nedenle online dünyada ses getirecek, kulaktan kulağa yayılacak bir fikir geliştirmeyi hedefledik. Hedefimiz doğrultusunda geliştirilen projelerden Fulya'nın İntikamı gittigidiyor tarafından seçildi. (...) Sonuçta Fulya'nın İntikamı Türkiye'nin ve Dünya'nın en başarılı ticari viral filmlerinden biri oldu. Facebook'ta yayımlanmasından 24 saat geçmeden haber bültenlerinde en az 10 dakikalık haber konusu olmuştu.
>
> **FOX TV Haber Bülteni:** Sevgiliniz tarafından aldatılsanız, acaba ne olurdu?(...) İnternette milyonlar tarafından izlendi. (...) Aldatan sevgililerin sayısı azalacaktır muhtemelen bu videodan sonra.
>
> **Star TV Haber Bülteni:** Kendisini en yakın arkadaşı ile aldatan sevgilisinden özel eşyalarını satışa çıkararak intikam alan genç kızın videosu...
>
> **Show TV Haber Bülteni**: Peki genç kız gerçekten sevgilisinden intikam almak için mi böyle bir video çekti? Yoksa izlenen bir reklam filmi mi?
>
> Ertesi gün ulusal gazetelerin baş sayfalarında sevgilisinden intikamını alan genç kız olarak yerini aldı. Sadece bir ay içerisinde 4 milyon 750 bin kişiye ulaştı. Fulya'nın Facebook'da açtığı hayran sayfasına 24 saat içinde tam 68.000 arkadaşlık teklifi geldi. Diğer video sitelerinde 870 binin üzerinde izlendi. Bloglar içerisinde 6300 yazıya konu olan, internet kullanıcıları tarafından 47 cevap videosu çekilen viral proje konu olduğu haber bültenlerinin, sokak röportajlarının, gazeteler, video siteleri, haber siteleri, bloglar,

26 Viral reklam, internet üzerinde büyük çoğunlukla video yapımı olarak, e-posta yolu veya video paylaşım sitelerinde kullanıcıların ağızdan ağıza yöntemi ile yaydıkları bu yüzden de viral yani virüse benzetilen kendi kendine yayılan yeni nesil bir reklam metodudur (http://tr.wikipedia.org/wiki/Viral_reklam).

27 https://www.youtube.com/watch?v=c2n2c28iSYg

facebook ve diğer sosyal paylaşım ağları içerisinde bir ay içinde milyonlarca kişiye ulaştı.

Kitabın ilerleyen sayfalarında internetin yaşamımızın parçası olması ile beraber yaşanması muhtemel toplumsal dönüşümlere değinildiği için bu noktada detaylara girilmeyecektir. Ancak yukarıda verilen iki örnek dahi, dinden oldukça uzak olan yaşam şekillerinin bilinmesi, normalleşmesi ve günlük yaşamın parçası haline gelmesi noktasında internetin rolünü göstermektedir. Bu iki viral reklam televizyonlarda yayımlanamayacakken, internet sayesinde milyonlarca insana ulaşabilmektedir. Bu iki viral reklam, aslında yeni neslin yaşam biçiminin bir yansıması olarak ortaya konmaktadır. "Sevgilimin bana aldığı seksi geceliği satıyorum" ya da "barlarda kaç kişi ile öpüştüm hatırlamıyorum" tarzı ifadeler 1990'ların Türkiyesi'nde herhangi bir iletişim aracı ile (internetin olmadığı dönemler) geniş kitleler ile paylaşılamazdı. Tabii ki 1990'larda ya da 1980'lerde de evlilik öncesi flört vardı. Ancak içinde cinselliğin barındığı flörtün bu kadar kanıksanmış olması ve geniş kitleler ile paylaşılması Türkiye'nin 2000'li yıllarına aittir. Ne 80'ler ne de 90'lar Türkiyesi, bu tarz reklamların çekilebileceği bir toplum yapısına sahip değildi.

Videolardaki genç kadınlar eleştirilebilir, yerden yere vurulabilirler. Ancak aldıkları eleştiriler bu tarz yaşamların özellikle üniversiteli gençler arasında yaygın olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Dinden oldukça uzak bu yaşam tarzları internet sebebi ile geniş kitlelere ulaşmakta ve gün geçtikçe Türkiye kamuoyu için de normalleşmektedir. Milyonlarca muhafazakâr insan eski nesillere ya da kendilerine ait gelenek görenek, örf ve adetlerin yeni nesiller için çok bağlayıcı olmadığının farkına varmaktadır.

4.3. Kızlık Zarı Dikimi (Modern Tıbbın Gelişimi) ve Cinsellik

Kitabın ilk bölümünde modern tıbbın gelişimi ile sekülerleşme arasındaki ilişki açıklanırken bilimsel gelişmeler ve sekülerleşme arasındaki ilişkinin dolaylı olduğu vurgulanmıştı. Modern tıbbın

yaygınlaşması ile kızlık zarı dikiminin yaygınlaşması buna örnektir. Dinen yasak olduğu kabul edilen evlilik dışı cinsel birliktelik, Türkiye'de yakın geçmişe kadar kadınlar için yer yer ölümle sonuçlanabilecek veya kadının toplumsal alandan dışlanmasına neden olabilecek bir olgu idi. Hâlâ Türkiye'de önemli bir kesim için kadınların evlenmeden önce cinsel ilişkiye girmesi tabu olarak görülmektedir. Günümüzde ataerkil yapı ile dinin iç içe geçerek ortaya çıkardığı bu tabu birçok farklı sebebe (eğitim seviyesinin yükselmesi, bireyselleşme, evlenme yaşının yükselmesi, kadının ekonomik özgürlüğünü kazanması vb.) ek olarak modern tıbbın gelişimiyle toplumsal etkisini yitirmektedir. Türkiye gibi ülkelerde kızlık zarı dikiminin varlığı kadınların evlenmeden önce cinselliklerini daha rahat yaşamalarına neden olmuştur. Kızlık zarı dikimi ücretlerinin cep telefonlarından daha ucuz hale geldiği bir dönemde kadınların geçmişe nazaran evlilik öncesi cinsel birliktelik konularında daha özgür hale gelmeleri şaşırılmaması gereken bir toplumsal gerçekliktir. O nedenle bakire olmadığı düşünüldüğü için gerdek gecesi kocasından şiddet gören ve ailesinin evine gönderilen eski kuşaklara mensup kadınların yerini, günümüzde ya evlenmeden önce flep yöntemi (kalıcı yöntem) ya da geçici yöntem ile kızlık zarı dikimi yaptıran yeni kuşağa mensup kadınlar almıştır. Böylece ergenliği ile birlikte cinsel uyanışını yaşamaya başlayan Türkiyeli kadınlar da Avrupalı ve Kuzey Amerikalı yaşıtları gibi evlenmeden önce daha özgür bir cinsel yaşama sahip olmuşlardır. Jinekolog operatör doktor Burcu Arslan'a gelen kimi sorular[28] yukarıda ifade edilenleri somutlaştırmaktadır:

> Merhabalar Burcu Hanım. Flep yöntemli kızlık zarı dikimi için yanınıza gelmek istiyorum 3 ay sonra düğünüm olacak sizden ricam tahmini olarak ücret bilgisi alabilir miyim?
>
> Merhabalar Burcu Hanım. Ben birini çok sevdim ve güvendim birçok kez ilişkiye girdik ama herhangi bir kanama meydana gelmedi. Şu an bir başkasıyla sözlüyüm ve 5-6 ay sonra evliliği düşünüyoruz,

28 www.kizlikzaridikimi.org

acaba kızlığım bozulmuş mudur? Kalıcı dikim yapıldığında ilk gece kanama olacağı garantili mi?

Merhaba Burcu Hanım, kızlık zarı sürtünme şeklinde bozulur mu acaba ya da sert bir sevişme esnasında ama çıplak değilken çok utanıyorum ama kızlık zarı muayenesi yapıyor musunuz? Fiyatı nedir?

Merhaba. Ben üç aydır sevdiğim insanla sözlümle ilişkiye giriyorum ve benim kanamam geldi kızlığım bozuldu ve ben diktirmek istiyorum kalıcı olarak bana yardımcı olabilir misiniz lütfen.

Merhaba. 23 yaşındayım bundan yaklaşık bir yıl önce beraberliğim oldu fakat hiç kanamam olmadı ve hala yok bu durum çok canımı sıktı doktora sordum elastik ya da çok geride gibi bir şey de söylemedi (...) bana yardımcı olmanız mümkün mü?

Merhaba Burcu Hanım. Benim 3 yıl önce bir ilişkim oldu. Şu an nişanlıyım 1 ay sonra düğünüm var. Kızlık zarını diktirmek istiyorum. Kalıcı için pek vaktim kalmamış. Geçici olarak diktirirsem tekrar ilişkiye girdiğimde kanama olmama olasılığı var mıdır?

Merhabalar Burcu Hanım. Flep yöntemiyle onarım yaptırdığımızı varsayarsak ilk birleşmede kan geleceğini söylüyorsunuz peki bu kan yapay mı olacak yoksa ilk birleşmedeki kan gibi pembemsi mi olacak? Tutucu bir aile o kanın yapay olduğunu anlar mı?

Merhaba Burcu Hanım. Kalıcı (flep) yöntemle kızlık zarının dikildiği anlaşılıyor mu peki? Teşekkürler.

2 sene öncesinde bir ilişkim oldu ama bitti, 19 yaşındayım şimdiki sevgilim 2 yıldır hayatımda ve artık bir şeyler olmasını istiyor. Ben de istiyorum fakat kızlığım yok. Bu bizim için çok fazla sorun yaratacak, ciddi düşünüyoruz çünkü. Geçici kızlık zarı dikimi fiyatları ne kadar? Bilgi verebilir misiniz?

Merhaba. Benim size bir sorum olacak. Benim erkek arkadaşımla bir birlikteliğim yok. Fakat eliyle vajinamı ellerken biraz ağrı hissettim çok içeri girmedi eminim eve geldiğimde pembe bir sıvı geldiğini gördüm yaklaşık 2 saat sonrada adet oldum bu kanama adet olduğum için midir bir bilgi alabilir miyim. Kızlık zarım yırtıldı diye korkuyorum.

Kadınların evlenmeden önce cinsel ilişkiye girebiliyor olmaları onların din ile bezenmiş ataerkil toplumlarına başkaldırması ya da kişisel sorgulamaları nedeniyle yaşanmak zorunda değildir. Aksine, evlenmeden önce cinsel birliktelik yaşayan kadınların dini inancında herhangi bir azalma meydana gelmemiş de olabilir.

Böyle bir sebep sonuç ilişkisi kurulamamaktadır. Değişen tek şey modern tıbbın, dinin daha önce söz söylediği bir alanda baskın konuma geçerek bypass görevi görmesidir.

4.4. Bireyselleşen ve Ekonomik Özgürlüğünü Kazanan "Yeni" Kadının Varlığı (Kapitalizm) ve Cinsellik[29]

Herkesin "İş Gücü"ne Dönüşmesi ve Sekülerleşme

Kapitalist endüstrileşmeden önce mallar genellikle ev tabanlı üretilirdi. Kırsalda yaşayan insanlar kıyafetlerini, yiyeceklerini, aletlerini ve diğer ihtiyaçlarını çoğunlukla kendileri üretirlerdi. Tarımsal üretim hayatın merkezinde idi ancak tarımsal ürünlerde çeşitlilik ya da uzmanlaşma söz konusu değildi (Treasure, 1993: 62). Kapitalist üretim şekli ise özel teşebbüsün sahip olduğu fabrikaları, iş bölümünü, özel mülkiyet hakkını, maaşla çalışmayı modern insan hayatının parçası haline getirdi. Kapitalizm ile ortaya çıkan bu yeni yapı herkesi iş gücü haline getirirken bu değişim iki şekilde sekülerleşmenin hızlanmasına sebep olur. Birincisi,(....). İkincisi ise kadınlar da işgücü haline geldiğinden dini motiflere sahip eski geleneksel aile yapısı çözülmek zorunda kalır.

Kadınların İş Gücü Haline Gelmesi

Herkesin işgücü haline gelmesinin sekülerleşme özelinde yarattığı ikinci sonuç ise kadınların da işgücünün bir parçası haline gelerek geleneksel aile yapısının çözülmesi, dinin30 emrettiği yaşayış şeklinin yerini kapitalizmin neden olduğu yeni yaşayış şekline bırakmasıdır.

---

29 Bu bölüm, "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm" başlığı ile daha önce *Liberal Düşünce Dergisi*, 19. Cilt, 73-74 sayı, 2014, 63-82 sayfaları arasında yayınlanan makalenin 69-71 sayfaları arasındaki bölümün bu kitap için özetlenmiş ve düzenlenmiş halidir (Ertit, 2014d).

30 Burada "din" olarak ifade edilen şey sadece kutsal kitaplarda yazan kuralları kapsamamaktadır. Kutsal kitapta yer alsın ya da almasın dini kanaat önderlerinin öğretileri, tarihsel süreç içerisinde dinsel kimlik kazanmış tüm gelenek, görenek ve kurallar bu yapının içine girer. Kadının başka erkeklerin olduğu ortamlarda çalışması herhangi bir dinin kutsal kitabında günah olarak geçmediği halde tarihsel süreç içerisinde bu iddia bir toplumun dinsel alanının içine girmiş olabilir.

Dini değerlerin daha ağır bastığı tarım toplumundan, seküler-rasyonel değerlerin ağır bastığı modern topluma geçişte toplumdaki kadın algısında da kültürel bir değişim yaşanır. Esas görevi önce babasının kızı olmak, ardından kocasına eşlik yapmak ve en sonda çocuklarına annelik yapmak olan kırsaldaki kadın, modern kapitalist-endüstriyel toplumlarda iş gücü haline gelir. Daha önceleri oldukça kısıtlı seçenekleri olan (evlenmek, tarlada çalışmak, yakın bir dükkânda tezgâhtar olmak vb.), evleneceği erkeği dahi seçme hakkı olmayan kadınlar kapitalizmin onlara sunduğu olanaklar ile toplumda göreceli olarak daha özgür bireyler haline gelirler. Tarım toplumundaki geleneklerin baskısından kurtulan kadın modern toplumlarda daha fazla iş seçeneğine sahiptir, daha çok sayıda ve farklı kültürden arkadaş edinebilir, ekonomik olarak güçlendiğinden evlilik konusunda söz söyleme hakkına sahip olur. Dinî buyrukların emrettiği kadar değil, kapitalist endüstri toplumunda besleyebileceği kadar çocuk yapar. Böyle bir değişim, doğum oranlarında da düşmeye neden olur. Zira kadınlar iş hayatında tutunabilmek için daha az doğurmak zorunda kalırlar. Çocuk oranının günümüz modern kapitalist toplumlarda düşmesi tesadüf değildir. Her yıl düşen çocuk doğum oranları (Yew, 2012; East-West Center, 2013) devletlerin bu konuda ciddi önlemler almak için harekete geçmesine neden olmaktadır.

Ekonomik özgürlüğünü kazanarak geçmişe nazaran daha bireyselleşen kadınlar din ile yoğrulmuş geleneksel toplum yapısının onlar üzerindeki hâkimiyetini daha az hissederler. O nedenle dinin baskın olduğu kültürlere kıyasla kapitalist toplumlarda boşanma sayısı da artış göstermektedir (Kennedy ve Ruggles, 2014; Divorce Reform; The Divorce Statistics and Studies Blog). Bunun yanında kapitalizmin yaygınlaştığı ülkelerde evlilik dışı cinsel birliktelik yaşı düşmekte (Finer, 2007; ChartsBin, 2009), evlilik dışı çocuk sahibi olma oranında ise ciddi artış görülmektedir (Swinford, 2013; Eurostat, 2012).

Türkiye özelinde 1960'lı yılların başında kadın başına 6 olan doğurganlık hızı 2008 yılında kadın başına 2.16'ya düşmüş durumdadır. Tüm bunlara paralel olarak ortalama ilk evlenme yaşı erkeklerde

26,8, kadınlarda ise 23,6'ya yükselmiş durumdadır. Yani daha önce 20 yaşın altında olan ilk evlenme yaşı 2013 Türkiye'sinde kadınlar için neredeyse 20'li yaşların ortasına kadar yükselmiştir (Koç, Eryurt, Adalı ve Seçkiner, 2009). 2013 senesinde Türkiye'de evlenen çiftlerin sayısı 2012 yılında evlenenlere nazaran azalırken, boşanma oranlarında ise % 1,6 oranında bir artış gerçekleşmiştir (Türkiye, İstatistik Kurumu [TÜİK], 2013). Böyle bir toplumsal gerçeklik sekülerleşme açısından ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bunun akla gelen ilk sonucu ilk cinsellik deneyiminin dinen "helâl" olan biri ile değil, muhafazakârlığın kabul etmeyeceği şekilde evli olunmayan biri ile yaşanmasıdır.

5. Doğaüstü Güçlere ve Bâtıl İnançlara Yönelik Tavır Değişikliği

Muhtemelen Z kuşağının (2000'den sonra doğanlar) bilmeyeceği ama X kuşağı (1965-1979 doğumlular) ile Y kuşağının (1980-1999 arası doğanlar) hatırlayabileceği 1990'larda Türkiye gündemini sarsan bir televizyon programı vardı: *Teksoy Görevde*. Program parapsikolojik olayları (gaipten gelen sesler, kendi kendine hareket eden nesneler, hayaletlerin olduğu evler, insanın içine girmiş olan cinler vb.) Türkiye'den örnekler ile seyirciye sunuyordu. Programın sunucusu Saadettin Teksoy her hafta bilimin açıklayamadığı ama gerçekte var olduğu iddia edilen olayları oldukça ürpertici müzikler eşliğinde ekrana getiriyordu. İçinde 20 gün kalındıktan sonra saç çıkartan mağara, bir evin içine nereden geldiği belli olmayan taşların düşmesi, Allah'ın mesaj vermek için koyun üzerinde Arapça harflerle Allah ve Muhammed yazdırması programın yayınlandığı hafta sokakta, okulda, iş yerlerinde gündemin önemli maddesi haline gelirdi. Ancak günümüzde bu tarz programlar eskisi kadar ilgi görmedikleri gibi, Teksoy'u taklit eden kimi kısa video çekimleri ve Teksoy Görevde programının eski görüntüleri sosyal paylaşım sitelerinde espri malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Bununla beraber, yola çıkanların ardından su dökülmesi, gece durgun suda cinler yıkandığı için suya girilmemesi, gece dışarıya su

dökülmemesi, suya tükürülmemesi, ateşe tırnak, soğan ve yumurta kabuğu atmanın günah olarak kabul edilmesi, ateşin su ile değil toprak ile söndürülmesi, akşam ateşle oynayan çocuğun gece altını ıslatacağının düşünülmesi, ezan okunurken uluyan köpeğin de kendi dilinde ibadet ettiğinin düşünülmesi, elden ele makas, bıçak ve sabunun verilmemesi, iftiraya uğranılacağı düşünüldüğünden dolayı süpürgeye ve eşiğe oturulmaması, insan resmi yapılırsa günaha girileceğinin düşünülmesi, yeni doğan bebeğin sırtında mor bir leke varsa bir sonraki doğacak bebeğinin ilk doğan bebeğin cinsiyetinden olmayacağına inanılması, sol kulağın çınlamasının kötüye işaret olması, sol ayağın kaşınması durumunda ölü suyuna basılacağının düşünülmesi, gözden gelen damlanın misafire ya da ya da yola çıkılacağına işaret etmesi (Çapcıoğlu, 2011), güneş tutulmalarında gökyüzüne ok atılması ya da davul ve teneke çalınması, erkek çocuğun nazara gelmemesi için saçının 6 yaşına kadar uzatılması, kahve fallarına gaipten haber vermesi için bakılması, özellikle psikolojik rahatsızlıklara cinlerin sebep olduğunun düşünülmesi, yanlışlıkla kafaları birbirine çarpan çocukların yere tükürmesi, kaştan düşen bir kılın hangi yanak üzerine düştüğü bilinir ise tutulan dileğin gerçekleşeceğinin düşünülmesi, ölüm döşeğinde hasta olarak yatan kişinin bir din hocası tarafından iyileştirileceğine inanılması, divan altına konan makas ve bıçaktan hamile kadının hangisinin üstüne oturacağına bakılarak bebeğin cinsiyetinin tahmin edilmesi, aynı isimli olanlar arasına geçip dilek tutulması, dolunaya para tutularak dualar okunması artık Y ve Z kuşaklarının (1980 sonrası doğumlular) hayatında daha az yer almaktadırlar. Bu tarz inançlar muhakkak ki özellikle kırsal kesimlerde hâlen varlıklarını -azalarak da olsa- devam ettirmektedirler. Ancak kentli insan bu gibi inançlara oldukça uzak bir yaşamı deneyimlemektedir. Önceden ifade edildiği gibi, sekülerleşme sadece semavî dinlerin toplumsal gücünün ve prestijinin azalmasını değil, aynı zamanda halk inanışlarının ve batıl inançların da toplumsal alandaki görünürlüklerinin ve bilinirliklerinin azalmasını ifade etmektedir.

6. Farklı İnanç Grupları Arasındaki Evliliklerin Sayısındaki Değişim

Eğer söz konusu evliliklerse, farklı inanç sahibi olan kişilerin muhafazakârlaşan bir toplumda daha az evlenmesi beklenmektedir. Zira muhafazakâr toplumların en belirgin özelliklerinden biri dinî inançları farklı olan bireylerin yan yana gelmelerinin ve evlenmelerinin tabu olmasıdır. Muhafazakârların, farklı inançtan birisiyle evliliğe karşı olmaları sadece Müslümanlara ait bir davranış kalıbı değildir. Bu, neredeyse yeryüzündeki tüm inanç grupları ve hatta etnik topluluklar için de geçerli olan bir gerçekliktir. 17. Yüzyılda Avrupa'da yaşanan 30 Yıl Savaşları'ndan sonra uzun yıllar Avrupa toplumlarında Katolikler ve Protestanların biraraya gelip evlenmesi mümkün olmadı. Katolikler ve Protestanlar evlenebilseler dahi yan yana gömülme şansları yoktu.

Yahudilerin ve Nusayrîlerin radikal olanları farklı inanç grubundan biri ile evlilik yapılmasına karşıdırlar. Kimi muhafazakârlar bu tarz evliliklere günah olduğunu düşündüklerinden, kimileri de soyun bozulmasına neden olacağını varsaydıklarından karşı çıkarlar.

Bu durumda eğer Türkiye gün geçtikçe muhafazakârlaşıyor ise, farklı inanç sistemleri arasında evlenme sayısının tam da muhafazakârların arzuladığı şekilde azalması gerekmektedir. Ancak sözlü tarih çalışmaları geçmişe nazaran mezhepler arası (Alevi-Sünni) ve dinler arası (Müslüman-Hıristiyan) evliliklerde artış olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Adana, Çorum ve Dersim bölgesinde Aleviler üzerine yaptığım bir alan çalışmasında aile büyükleri, Sünniler ile yapılan evlilik sayısında artış olduğunu; kendi geçmişleri ile bugünü kıyasladıklarında kendi dönemlerinde farklı inanç grupları ile evlilik yapabilmelerinin mümkün olmadığını; yeni neslin ise böyle bir kaygısının olmadığını ifade ettiler.

Daha önce yer yer ölümlerle ya da tamamen toplumsal dışlanma ile sonuçlanan farklı inançlara sahip insanların evlenmesi günümüzde artış göstermektedir. Muhakkak ki Türkiye'nin birçok

Fotoğrafın Hikâyesi: El ele tutuşan bu iki mezar taşı biri Protestan diğeri de Katolik olan karı kocaya ait. 19. Yüzyıl Hollandası'nda farklı inanç grupları kendi mezarlıklarına gömülmek zorunda olduklarından, öldükten sonra ayrılmak istemeyen bir çiftin duvarın üstünden birbirlerine dokunan mezar taşları.

Kaynak: http://nowiknow.com/until-death-do-us-reunite/

yerinde farklı bir mezhebe ya da farklı bir dine mensup biri ile evlenmek hâlâ kabul edilebilen ya da kolay kolay hazmedilebilen bir toplumsal olgu değildir. Ancak sekülerleşme paradigması sekülerleşen toplumlarda herkesin aynı anda, aynı şekilde sekülerleşmesinden bahsetmemektedir. Tabii ki kendi çocuğunun mutluluğu yerine soyunun saflığını ya da cemaatin ne diyeceğini daha fazla önemseyen veya "günaha" gireceğini düşündüğü için bu tarz evliliklere karşı çıkanlar hâlen mevcuttur. Hatta tüm baskılara rağmen başka inançtan biriyle evlilik gerçekleştiren çocuğunu evlatlıktan reddeden ebeveynlerle de karşılaşılmaktadır. Ancak bunu sorun etmeyen ebeveynlerin sayısında artış vardır. *Aksiyon* dergisinin (Doğan, 22 Mart, 2010) Alevi-Sünni evlilikleri ile ilgili yaptığı araştırma yukarıda ifade edilenlere paralel sonuçları okuyucusuna sunmaktadır:

> ŞEHİRLEŞME, EVLİLİKLERİ KOLAYLAŞTIRDI
>
> (...)
>
> Özellikle kırsalda bu tür evlilikler (Alevi-Sünni evlilikleri) toplumsal baskıdan dolayı yavaş yavaş aşılıyor olsa da şehirlerde durum daha farklı. Alevi-Sünni evliliklerinde ciddi bir artış var. Her ne kadar bilimsel bir araştırmayla bu desteklenmese de akademisyenler, Alevi önderler ve Alevi-Sünni çiftlerin gözlemleri bunu doğruluyor. Şehir evliliklerinde inanç boyutu pek öne çıkmıyor. Şehirleşmeyle birlikte oluşan serbest yaşantı, bu evlilikleri daha kolay hâle getiriyor. Farklılıklarını karşı tarafa dayatmayanlar sorun yaşamıyor. Evlilikler geçmişte kaçarak oluyordu, şimdilerde ise çoğunlukla anlaşarak oluyor.
>
> Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Nail Yılmaz'ın 'kent Alevileri' üzerine yaptığı saha araştırması bunu doğruluyor. Alevilerin yarısından fazlasının Sünnilerle 'anlaşarak' evlendiği ortaya çıkmış. (...)
>
> "Şehirleşme evliliklerin önünü açıyor." diyen Yılmaz, "Geçmişe göre bir gevşeme oldu. Bu şehirleşmeyle, sekülerleşmeyle alâkalı. Âşık oluyorsunuz; onun Alevi mi, Sünni mi, Kürt mü olduğunun farkında değilsiniz, gözünüz bir şey görmüyor. Duygusallık ön planda. Aşk inancın önüne geçiyor ya da onu tolere edecek mekanizma üretiyor. Gönüllü olarak evleniyorlar. Kırsalda ise toplumsal tepki var, kaçırarak evleniyorlar."

Kentleşme sürecinin bu tarz evlilikleri yaygınlaştırması kaçınılmaz bir olgudur. Bu sadece Türkiye için değil, dünyanın modernleşen tüm bölgeleri için geçerlidir. Otuzlu yaşlarında olan gençler ebeveynlerine kıyasla farklı bir dünyada yaşamaktadırlar. Üniversitedeki arkadaşları, çalışma arkadaşları, arkadaşlarının arkadaşları eskisi gibi sadece tek bir inanç sisteminin parçası olan kişilerden oluşmamaktadır. Kendilerinden bir önceki nesle kıyasla çok daha farklı kültürlerden insanlarla diyalog kurmaktadırlar. Bu nedenle "başörtülü ile evlenemezsin", "Alevi ile evlenemezsin", "gâvur ile evlenemezsin" gibi ifadeler hâlen bir önceki nesle ait olan insanlar tarafından ifade edilmekteyse de bu gibi arzular ve "emir"ler kent yaşamının gerçekliği içinde gün geçtikçe daha az insanın kararlarını etkilemektedir. Bu noktada, zamanında başörtüsü yasağından dolayı üniversiteyi yurt dışında okumak zorunda kalmış bir kadının onunla gerçekleştirdiğim kişisel görüşmede anlattıkları ilgi çekicidir:

> Başörtüsü probleminden dolayı biz yurt dışına gittiğimizde, bölümlerimizi okurken farklı inanç ya da dinlerden insanlarla tanıştık ve kaynaştık. Bu kızlı erkekli ilişkilere de yansıdı. Daha fazla anlaşabilenler ve beraberinde sevişenler (işteş fiil olarak kullanıyorum, anlaşmak gibi) evlendiler. Burada aileden uzak olmaktan kaynaklı kendi kararını kendin verme durumu ortaya çıktı. Eski nesiller anne-babasından izin alıyordu bildiğiniz gibi. Ayrıca sevgi ve aşk gibi duygular nedeni ile farklı inanç ya da kültürden olmak önemini yitirdi. Bu sadece başörtülü kızlar ya da dindar erkeklerle ilgili bir durum da olmadı üstelik. Uçak fiyatlarındaki ucuzlamalar, Avrupa Birliği Fonlarıyla oluşturulan gençlik aktiviteleri, yani kapitalizm ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, her kesimden kişinin başka kültür ve inançlarla kaynaşmasına sebep oldu. Erkek kadın arasında kurulan ilişkide din, gelenek ve görenekler referans alınmayarak yerine sevgi ve aşka önem verildi (H. Öztürk, Kişisel Görüşme, 7 Haziran 2014).

Bu demek değildir ki kentli insanların hepsi artık inanç sistemini evlilik kriterlerinden biri olarak görmemektedirler. Aksine, belli kesimler için inanç hâlen önemli bir kriter olarak yerini korumaktadır. Ancak söz konusu sekülerleşme paradigması ise şu ana kadar sıkça

vurgulandığı gibi geçmişle kıyaslama yapıp sürecin hangi yöne doğru eğilim içinde olduğu ortaya konmalıdır.

7. Kadın ve Erkeklerde Kıyafet Seçimindeki Değişim

İngiltere'de, özellikle Londra'da, kadınların göğüs dekoltesi oldukça sıradan bir görüntüdür. 15-16 yaşından 60'lı yaşlarındaki kadınlara kadar göğüs dekolteli kıyafetlerle toplumsal hayatın hemen her noktasında karşılaşılmaktadır. Ancak 2008 yılının Temmuz ayında Londra'nın merkezi Camden Town'da bir genç kadının göğüs dekolteli kıyafeti muhtemelen sadece bende şaşkınlık yaratmamıştı. Bu genç kadının göğüs dekolteli giyinmesinde şaşkınlığa sebep olan şey, kadının başörtülü olmasından kaynaklanmaktaydı. Ona göre, inancı gereği saçını göstermemesi gerekmektedir ama göğüs dekolteli bir kıyafet giymesinde herhangi bir sakınca yoktur. Daha önce buna benzer bir görüntü ile karşılaşmamış olmak ve göğüs dekoltesi ile başörtüsünün birbiri ile uyuşmayacak dünya görüşlerinin dışavurumu olduğunu bilmek bu şaşkınlığa sebep olmuştu. Zira semavî dinlerin baskın olduğu toplumlarda kadınların mümkün mertebe vücut hatlarını belli edecek kıyafetlerden uzak durmaları beklenmektedir. Hangi dinden olursa olsun her toplumun muhafazakârları kadınların vücut hatlarının belli olmayacağı şekilde giyinmelerini istemektedir. Ufuk Özdemir (2003)'in ifade ettiği gibi

> 20. yüzyılın başına kadar kadınların kıyafetinde eğilim hangi inançtan olursa olsun kapanma, yani tesettür yönünde olmuştur. Kadın kıyafetlerindeki açılma eğilimi (...) gelişen teknolojinin etkisiyle gazete, televizyon ve sinema gibi kitle iletişim araçlarının etkinliğinin daha çok arttığı 20. yüzyıla has bir olgudur.

Muhafazakârlar vücut hatlarını belli edenleri günahkâr, kâfir ve zındık olmakla suçlamaktadırlar. Bu tarzda giyinen kadınları toplumsal ahlâksızlığın ve çürümüşlüğün sebebi olarak görmektedirler. Kimileri yaşanan doğal felaketleri "açık" giyindiğini düşündükleri kadınlara bağlamaktadır. Bu durumda eğer bir toplumun muhafazakârlaştığı iddia ediliyorsa, o toplumdaki kadınların başörtülü ya da başı açık fark etmeksizin daha bol kıyafetler giymeleri, mümkün

mertebe vücut hatlarını saklamaları ve hatta toplumsal yaşama daha az katılmaları beklenmektedir. Ancak Türkiye'de kıyafetler özelinde yaşanan dönüşüm muhafazakârlaşmanın değil, sekülerleşmenin gerçekleştiğini göstermektedir.

Londra örneğinin verilmesinin sebebi Türkiye ile kıyaslama yapmak içindi. Son yıllarda Türkiye'de kadın kıyafetlerindeki dönüşüm Londra'da karşılaşılan görüntünün yakın gelecekte Türkiye'de de olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Türkiye'de seküler ya da dindar kadınlar din ile bezenmiş gelenek, görenek, örf ve adetler nedeniyle vücut hatlarını belli edecek kıyafetlerden uzak durmaları gerektiğini; göğüs dekolteli, göbeği açıkta bırakan veya vücutlarını saran kıyafetlere mesafeli olmaları gerektiğini küçüklüklerinden itibaren öğrenmektedirler. Eğer Türkiye toplumunun son dönemlerde muhafazakârlaştığı iddia edilmekteyse, toplumdaki kadın kıyafetlerinin de geçmişe nazaran vücut hatlarını kapatacak şekilde daha muhafazakâr bir görüntü arz etmesi, yeni neslin bir önceki nesle kıyasla daha bol ve kapalı şeyler giymesi beklenmektedir.

Ancak Türkiye'de yeni nesil kadınlar kendilerinden önceki nesle kıyasla vücut hatlarını daha fazla ön plana çıkaracak şekilde giyinmektedirler. Bu şekilde kıyafetler seçilmesi sadece seküler yaşam tarzına sahip kesimde değil aynı zamanda mütedeyyin kesimde de kendini göstermektedir. Zira bir başörtülü kadın da pekâlâ seküler yaşam tarzına sahip olan bir kadın gibi vücudunu saran body, etek ya da oldukça dar bir kot pantolon giyebilmektedir. Hatta Londra'daki uç örnekte olduğu gibi Türkiye'de de bazı başörtülü kadınlar sınırları bir adım öteye taşımaktadırlar. Görünen sütyen askıları, body altına giyilen sütyenin renk ve şekil olarak ortaya çıkması, diz kapağının hemen altında biten eteklerin yaygınlaşması ve boynu açık tişörtlerin normalleşmesi bunlara örnek olarak verilebilir. İfade edilmeli ki başörtülü kadınlar kendilerinden bir önceki nesle kıyasla daha farklı bir örtünme şekline sahip ve/ya da oldukça yeni bir modayı takip etmektedirler. Selda Karaaslan'ın "1980 Sonrası Türk Toplumunda Din Eksenli Dönüşümlerin Kadın Kıyafetlerinin Değişimine Yan-

sımaları" başlıklı yüksek lisans tezi bu noktada oldukça detaylı bir çalışmadır. Karaaslan (2010: 184)' ın belirttiğine göre tesettür kıyafetlerindeki en dikkat çekici dönüşüm 2003 yılından sonra yaşanmıştır: "2003'den itibaren kıyafetler; modern ve lüks mekânlarda sunulmaya, mankenlerse sarışın ve renkli gözlü olarak seçilmeye başlanmıştır (Avrupalı bir görüntü). Kıyafetler parlak ve dikkat çekicidir, modeller bedene oturan ve hatta her yıl bedenin bir bölgesini öne çıkarıcı kesimlere sahiptir." Karaaslan'ın "parlak ve dikkat çekici" kelime grupları ile yayın hayatına 2011 yılında başlayan *Âlâ* dergisinin mezuniyet törenine hazırlanan başörtülü kadınlar için kapak sayfasında yayınladığı şu cümle benzerlik göstermektedir: "O Gece Işıldamaya Ne Dersin?" (Mayıs, 2014).

Ayrıca her ne kadar kıyafetlerdeki değişim kadın bedeni üzerinden ifade edilmiş olsa da, 21. Yüzyılın genç erkekleri de kendilerinden önceki nesillere kıyasla "erkeksi" görünümlerine daha fazla dikkat etmektedirler. Karın kaslı, adonisli, geniş omuzlu, kozmetik ürünlere meraklı, şık olmaya çalışan erkek imajı geleneksel ve sosyal medyada

kendisine yer bulabilmekte; erkek dizi oyuncularının vücutları haber sitelerinde başarı öyküsü olarak yer almakta; fit görüntüden uzak görünüm sergileyen erkek şarkıcılar yer yer sarkmış göğüs ve göbekleri nedeni ile eleştirilmektedirler. Küçük Anadolu şehirlerinde dahi mahalle aralarında açılan spor salonu sayısı dikkat çekici boyuta ulaşmıştır. Çorum'da 22 senedir spor salonu işletmeciliği yapan A. Aklan Bey'in ifade ettikleri ilgi çekicidir:

> 20 yılın üzerinde vücut geliştirme sektörünün içindeyim. Eskiye göre değerlendirdiğimde, eskiden de kendine bakan vardı ama şimdi daha fazla önemseniyor. Şimdi televizyonlar ve diğer etkenlerle insanlar özenti ile daha bakımlı hale geldiler. Şimdi daha fazla insan spor yapıyor. 2000'li yılların başında 3-4 tane varken, şu anda 10'un üzerinde spor salonu var. Özellikle üniversitelerin bulunduğu kentlerde salon sayısında artış söz konusu (A. Aklan Bey, Kişisel Görüşme, 2 Eylül 2014).

Degaje kazakları olan, göğüs kılları alınmış, babasına-amcasına-dayısına kıyasla daha süslü, limon kolonyası yerine Davidoff, Hugo Boss ya da Fahrenheit gibi parfümlere yönelen, saç ekim merkezlerine yüksek meblağlar yatıran, mütedeyyin kesimden gelseler dahi oldukça dar pantolon ve tişörtler giyen erkekler kendilerinden bir önceki nesle göre oldukça farklı bir görünüm arz etmektedirler. Akif Öztürk (2012: 46)'ün "Eril Bedenselleşme: Hegemonik Erkek Bedeninin İnşası" adlı makalesinde ifade ettiği gibi:

> (...) doksanlı yılların sonundan bu yana magazin dergilerinde, reklamlarda ya da benzeri popüler kültür ve medya ürünleri içinde erkek bedeninin sunumunda önemli bir artış göze çarpmaktadır. Kaslı erkek bedenlerinin çeşitli magazin dergilerinin kapaklarını ve ekranları süslemesiyle birlikte, önceki dönemlerde kadın bedenlerinin sunumunun baskın olduğu reklamlarda erkek bedenleri de kadın bedenlerinin yanı sıra reklam panolarındaki yerini almaktadır. Söz konusu medya ya da popüler kültür figürleri, eril bedene ilişkin yeni bir temsil yaratmakla birlikte onu idealleştirmekte, cinselleştirmekte ve metalaştırmaktadır. Kadın bedeni ile ilgili incelemelerde ortaya çıkan temsil biçimleri, böylece günümüzde erkek bedenleri ile ilgili olarak da araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir. Söz konusu değişimle ilgili olarak belirtilmesi gereken en önemli nokta, bu değişimin toplumsal cinsiyet düze-

> nine etki eden değişimleri de beraberinde getirmesidir. Erkeklerin kadınları seyrettiği ve cinsel olarak nesneleştirilenin yalnızca kadınlar olduğu geleneksel kalıptan, erkeklerin de cinsel olarak nesneleştirildiği ve bakışlara sunulduğu bir biçimi yansıtan farklı bir kalıba geçilmiştir.

Sadece Youtube'da 500 bine yakın bir izlenme rakamına sahip olan *Biscolata Reklam Filmi*[31] yukarıda ifade edilenleri somutlaştırmaktadır. Türkiye'de yayınlanan Biscolata Reklam Filmi'nden sonra "*Biscolata Erkeği*" diye bir kavram türedi. Reklam filminde oynayan erkekler büyük gazetelere röportaj vermeye başladılar; alışveriş merkezlerinde genç kızların çığlıkları eşliğinde vücutlarını sergilediler. Erkek bedeni önce idealleştirildi ardından cinselleştirilerek aynen kadın bedeni gibi sergilenmeye başlandı. Bu süreç Biscolata Reklam Filmi ile başlamamış olsa da, bu reklam filminin Türkiye'deki erkek bedeninin cinselleştirilmesinin doruk noktalarından biri olduğu şüphesizdir.

Kaynak: http://fotogaleri.hurriyet.com.tr/galeridetay/63831/2/6/ayse -arman -biscolata-erkekleri

Bu tartışmalar 2000'li yılların başında metroseksüellik kavramı üzerinden de yapıldı. Kendi görüntüsü konusunda oldukça titiz olan,

31 http://www.youtube.com/watch?v=usTyUNaghaU

alışverişe büyük paralar ve zaman harcayan, spor salonlarına üye olan, modayı takip eden, bedenine düşkün ve onu sergilemeye çalışan, kendi kıyafetini kendisi seçen, devamlı gittiği bir kuaföre sahip olan yeni kentli erkeklere metroseksüsel sıfatı verildi. Türkiye 2000'li yılların başından itibaren metroseksüel erkeklerin sayısının arttığı bir ülke konumundadır. Muhakkak ki hâlen babası gibi giyinen, bedenini daha az ön planda tutan, spor salonlarına yüz vermeyen, bakımlı olmayı kolonya sürmek olarak düşünen, kıyafetlerini karısına ya da annesine aldırtan erkekler mevcutturlar. Ancak sekülerleşme ya da desekülerleşme tartışmalarında önemli olan, geçmişle kıyaslayarak hangi grubun sayısında artış olduğunu ortaya koymaktır. Söz konusu Türkiye olduğunda hem mütedeyyin hem de seküler kesimde kadın ve erkek vücutlarının daha fazla sergilendiğine şahit olunmaktadır.

8. Dinin Toplumsal Alandaki Prestij ve Gücündeki Değişim

Muhafazakârlaştığı iddia edilen bir toplumda dinin prestijinin geçmişe nazaran artması beklenmektedir. Yani, din ile ilgili "şey"lerin (dinî şahsiyetler, kutsal eserler, dinî günler, dinî ritüeller) geçmişe nazaran daha kutsal daha sorgulanamaz hâle gelmesi beklenir. Yine aynı şekilde günlük pratiklere dinin daha fazla yön vermesi muhtemeldir. Hâlbuki Türkiye'de din ve dinle alâkalı kimlikler, ritüeller, şahsiyetler, özel günler her geçen gün eski güçlerini, prestijlerini, yaygınlıklarını ve sorgulanamaz pozisyonlarını kaybetmektedirler.

İmamlar çoktandır sadece yasalar ile çizilmiş görevlerini icra etmektedirler. Zira, kırsalda yaşayan nüfusun % 80 olduğu dönemlerde ve henüz yapısal ve sosyal farklılaşmanın yaşanmadığı dönemlerde imamlar, hayatın her alanına dokunacak güce ve prestije sahiplerdi. 7 gün 24 saat insanların sorunlarına çözüm bulmakla uğraşırlardı. Doğum, eğitim, nişan, düğün, ahlâk, hastalık, ölüm ve hatta köy derneklerinin gayri resmî ya da resmî işleri söz konusu olduğunda başvurulan imamlar değişen hayat şartları içinde eskiden sahip oldukları bilirkişi konumlarını kaybetmişlerdir. Kentin hastaneleri, adliyeleri, okulları artık kendi uzmanlarına sahiptir. Kırsalda

imama ait olan birçok görev, kent hayatında uzmanlar tarafından icra edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, imamlar köyde sahip oldukları popülariteyi ve saygınlığı şehir hayatında yitirmişlerdir. Bu süreç sadece Sünni inanç sistemi için değil aynı zamanda Alevi inanç sistemi için de geçerlidir. Kırsalda hemen hemen tüm toplumsal meselelerde bilirkişi merciinde olan ve verdiği kararlar sorgulanmaksızın yerine getirilen Alevi dedeleri de sahip oldukları saygınlığı kent hayatında yitirmişlerdir. Necdet Subaşı (2010: 230)'nın ifade ettiği gibi "kent ortamı Alevilere (Sünnilere de –V.E.-) özgü birliktelikleri ve gündelik hayattaki ortak yönelimlerini parçalamış"tır. Daha önce hayatın her alanına dokunacak kadar insanlara yakın olan imamlar ya da dedeler, artık sadece camilerde ya da cemevlerinde işlev göstermeye başlamışlardır. Hatta imamların gün geçtikçe hayattan uzaklaşması ve işlevsizleşmeleri sebebiyle kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan AK Parti hükümeti imamların yaşamın farklı anlarında insanların gündelik yaşamlarına dokunması için kimi protokoller imzalamaktadır. Örneğin 2015 yılının hemen başında Sağlık Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında imzalanan protokole göre imamlar hasta ile yakınlarına manevi destek ve moral verecektir (www.yeniakit.com.tr, 7 Ocak, 2015). Kırsalda sözü yasa olarak kabul edilen Alevi dedesinin kentin yaşam şartları içerisinde nüfuzunu kaybetmesinin belki de en karikatürize hali kendi müridi tarafından mahkemeye verilmesiydi. "Burdurlu bir Alevi, kendisini zinadan 'düşkün' ilan eden Alevi dedeye 'hakaret' davası açtı. Mahkeme, vatandaşı haklı buldu." (www.haberturk.com, 7 Temmuz, 2010). Daha önce düşkün ilân edilen bir Alevi toplumsal olarak tamamen cemaatinden dışlanırdı. Ancak bu dışlanma sadece onunla konuşulmaması şeklinde değil, onun varlığını devam ettiremeyeceği şekilde olurdu. Ona bir şey satılmaz, onunla alışveriş yapılmaz, kız alıp verilmez, herhangi bir toplumsal olayda var olmasına izin verilmezdi. Günümüzde müridin dedesini mahkemeye verebilecek gücü kendinde bulması, kentleşme süreci ile birlikte yeni yaşam şartları içinde var olmak için kendi cemaatine duyduğu ihtiyacın azalmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin en başarılı komedyenlerinden olan, gösterilerini milyonlarca insanın izlediği Cem Yılmaz'ın CM101FUN adlı gösterisinde Müslümanlar için oldukça önemli olan iki kavram, Cennet ve Cehennem, hakkında anlattığı şeyler gittikçe muhafazakârlaştığı iddia edilen, dinin prestijinin ve gücünün arttığı bir toplumda anlatılması pek muhtemel olan şeyler değildir:

> Herkes Cennet'e gitmek istiyor değil mi, kesin. Burada Cehennem'e gideceğini düşünen var mı? Yok. Hiç kimse kendisine onu yakıştırmaz çünkü. "Ben kesin Cehennem'de yanacağım, beni kesin kazığa oturturlar" diye bi'şey var mı? Herkes içten içe ödüllendirileceğini zanneder. Ve birçok inanışta öldükten sonra ödüllendirileceğin vardır. Bu dünyada tatmadığın tüm zevkleri orada tadacaksın. Hepsi değil inşallah. Hepsi ise durduk yerde öldük diye bu kadar zulme gerek yok yani. (gülüşmeler) (...)

Yılmaz, Müslümanlar için kutsal olan Cennet ile ilgili cinsel içerikli şaka yaparken salondaki seyirciler de buna gülmüştür. Aynı espri kitle iletişim araçları ile birlikte Türkiye'de milyonlarca kişi tarafından izlenmiş ve Cennet'in içinde olduğu bu cinsel içerikli şaka kimse tarafından kınanmamıştır. Kınanmadığı gibi video paylaşım sitelerinde sadece bu şakanın olduğu bölüm yüz binlerce kez izlenmiştir. Yılmaz devam ediyor:

> Herkes Cennet'e gitmek istiyor, benim tavsiyem, kalabalık ya nasıl olsa böyle Cennet tabelasını gördün mü orada, böyle götüm götüm ilerleyeceksin, zaten bizimkileri [Türkiye'den gelenler] orada görürsün böyle küçük küçük ilerlerken. "Gel abicim, gel babacım, Birool burdayız oğlum, hoop bu tarafa." (...) Cennet'de bu dünyada tatmadığın bütün her şey var, hep güzellik hep güzellik, öbür tarafta (Cehennem'de) yanıyorsun, şimdi kim gider Cehennem'e. Yanıyorsun dediğim, o filmlerde gördüğün gibi alev malev değil yani. Biraz yanacaksın, sonra Cennet'e. Tahmin ediyorum öyle, çünkü hafif bronzluk her zaman iyidir [kahkahalar]. Şimdi Cennet'te böyle hiç yanmamış ameledense, hafif bronzluk iyidir. Hafif yanacan "Nereden" [diye sorduklarında], "Baba Cehennem'deydik ya [bronz ten gösterilerek] , ne yapalım, nerede şeyler nerede avakadolar ananaslar falan" [kahkahalar].

Cem Yılmaz cehennem ateşini hafif bronzluk olarak tiye almaktadır. Ancak cehennem kelimesi Kur'an'da (Diyanet İşleri Başkanlı-

ğı çevirisi) 178 ayetin içerisinde yer almakta ve doğru yoldan ayrılan Müslümanların en büyük cezası olarak ifade edilmektedir. Allah'a ortak koşanlar, faiz kullananlar, kâfirler, yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, Peygamber'e isyan edenler doğru yola gelmeleri için cehennem ateşi ile uyarılmaktadırlar. Eğer kurallara uymazlarsa ebediyete kadar karınlarında ateş topu olacağı, cehennem ateşinden döşeğe sahip olacakları ve üstlerinde cehennem ateşinden örtüler olacağı ifade edilmiştir. Aynı gösteride Yılmaz devam ediyor:

> Günahını da hani böyle alevlerin içinde çekmiyorsun, akıllı fırın var, giriyorsun, [gülüşmeler], teknolojik düşün kardeşim. (...) Fırının içinde bir de televizyon var, kasedini koyuyorlar, "2 Mayıs 87, baldıza sarkarken". (...) Herkes biraz yanacak biraz keyif yapacak.

Aynı gösteride ahiret günü ile ilgili şu ifadeler de yer almaktadır:

> Herkes tabii ki inanışına göre korkuyor [ahiret gününden]. İlk insandan günümüze. Geçen gün gazetede haber vardı, kaç milyar insan yaşamış ölmüş dünyada onu yazıyordu. Düşünsene herkes orada. İlk kabileler falan, sen diyorsun ki bana ne soracaklar [ahiret gününde], ulan ilk kabileler orada. Onların durumu daha yaş, konuyu bilmiyorlar. [Kabile insanlarının dini ritüellerindeki sesleri çıkartır] Fitre zekat hiç yok, kurban kesilmemiş... Herkes yusuf yusuf atıyor tabii. Kabilenin reisine bozuk atmalar falan.

Cem Yılmaz inançlı insanların oldukça hassas olduğu Cennet-Cehennem ve ahiret günü gibi konularda tüm Türkiye'ye hitap ederken yukarıdaki gibi karikatürize ifadeleri kullanmakta ve bu ifadelerden dolayı toplumsal bir yaptırım ile karşılaşmamaktadır. Sekülerleşme bazı ilâhiyatçıların iddia ettiği Cennet-Cehennem ya da ahiret gününe inanan insanların sayısında azalış olması ile ilgili değildir. Sekülerleşme, daha önce haklarında bu şekilde konuşulamayan dini "şeyler"in milyonlarca insan ile çok rahat şekilde konuşulabilen bir duruma gelmesidir. Sekülerleşme, İslâm dini için cezaların çekileceği Cehennem'in ve en büyük ödül olan Cennet'in bu şekilde karikatürleştirilmesi ve espri malzemesi yapılabilmesidir.

Dinin prestijinin azaldığı bir diğer konu bebeklere verilen isimlerdeki dönüşümlerde görülebilir. Amman (2010)'ın ifade ettiği gibi;

> Sosyal değişmenin analizinde "dil"in incelenmesi özel bir öneme sahiptir. Kültürün önemli bir belirleyicisi ve gelecek kuşaklara taşıyıcısı olan "dil"de hangi sözcük ve kavramların kullanımdan kalktığını veya kullanıma girdiğini belirlemek değişmenin mahiyeti hakkında yararlı bilgiler sağlar. Aile söz konusu olduğunda çocuklara verilen isimlerdeki değişim özellikle anlamlıdır. Çocuklara verilen isimler kültürün sürekliliğini ve geleneğin gücünü yansıtır (55).

Amman, Celaleddin Çelik'in *İsim Kültürü ve Din, Şahıs İsimleri* Üzer*ine Bir Din Sosyolojisi Denemesi* (2005) adlı eserini referans göstererek Türkiye'de yaşanan dönüşümü örneklendirmektedir:

> Çelik'in Konya örneğinde yapmış olduğu alan çalışması çocuk adlarındaki dönüşümü gösteren önemli bilgiler içermektedir. Araştırmada 18-35 yaş grubu gençlerin ileri yaş gruplarına göre çocuk isimlerinde daha az dindarlık tutumlarına sahip oldukları, "çarpıcı, cazip, gizemli, estetik, kulağa hoş gelen, moda ve fantezi özellikler"i olan isimler aradıkları, orta ve ileri yaş gruplarının ise çoklukla "geleneksel-kültürel motifleri" vurgulayan "dinî, millî nitelikleri öne çıkaran" isimleri tercih ettikleri belirlenmiştir (a.g.e.: 56).

Çelik'in çalışmasında eğitim düzeyi yükseldikçe, kentleşme arttıkça, gelir seviyesi yükseldikçe bebek isimlerindeki dindarlık tutumunun azaldığı gözlenmiş. Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün yayınlamış olduğu istatistikler [32] de Çelik'in Konya özelinde yaptığı çalışmayı genelleştirilebilir kılmaktadır. Türkiye toplumu için uzun yıllar kız çocuklarına en çok verilen ilk beş isim dinî şahsiyetler olan Fatma, Ayşe, Emine, Hatice ve Zeynep iken 2000'li yıllar bebek isimlerinde farklılaşmanın yaşandığı bir dönem olmuştur. Ayşe ve Fatma gibi daha önce ilk iki sırada yer alan isimler sırası ile 18. ve 19. sıraya gerilemiştir. 2001-2010 yıllarını kapsayan 10 yıllık dönem içerisinde daha önce ilk 20'nin içinde yer almayan Yağmur, Esra, Sıla, İlayda, Beyza gibi isimler 2010 yılı itibari ile ilk 20'nin içinde görülmektedirler. 2013 yılında kız çocuklarına verilen ilk 20 isim içerisinde ise Ecrin, Azra, Ela, Belinay, Nehir, Irmak,

32 http://www.nvi.gov.tr/Hizmetler/Istatistikler,Isim_Istatistigi_2001-2011_En_Cok_Kullanilan.html

Eylül gibi isimler yer almaktadır. Buna benzer bir dönüşüm erkek bebeklere verilen isimlerde de gözlemlenmektedir. 2001-2010 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte Enes, Arda, Emre, Eren, Mert, Burak gibi modern isimler daha önce yer almadıkları en popüler 20 isim içine girmişlerdir. 2013 senesinde ise Emir, Eymen, Çınar, Kerem, Umut gibi isimler bebeklere en çok verilen ilk 20 isim içerisinde yer almışlardır. Dinin prestijinin artmış olduğu toplumlarda dini isimlerin yaygınlaşması beklendiğinden, bebek isimlerindeki bu dönüşüm sekülerleşme göstergesidir.

İsimler özelinde yukarıda iddia ettiğim şeye şu şekilde karşı çıkılabilir: "Bu isimler de dinî isimlerdir. Zira hem aralarından bazıları Arapça kökenlidir, hem de örneğin Enes ismi Muhammed peygamberden en çok aktarım yapan sahabelerden birinin ismidir (Enes bin Malik). Muhammed peygamberin Miraç'a yükselirken kullandığı bineğin adı Burak'tır. Aleyna modern isim gibi görünebilir ancak Kur'an'da geçer." Muhakkak ki bunlar doğru. Ancak bu durumda bir başka soruya yanıt aramak gerekiyor: Neden Allah'ın kulu anlamına gelen "Abdurrezzak, Abdurrahman, Abdüllatif, Abdulmecid, Abdulsamet, Abdullah" gibi isimler, ya da Muhammed peygamberin isimlerinden olan "Ahmet, Mehmet, Habib, Sadullah, Yâsin" gibi isimler eski popülerliklerini yitiriyorlar? Neden Muhammed peygamberin eşlerinden olan Ayşe ya da Hatice, halife Ali'nin karısı Fatma gibi isimler, Aleyna gibi Kur'an'da geçen, daha önce kimselerin bilmediği ve modern bir tınısı olan isimlerin gerisinde kalıyorlar?

Dinin prestijinin azalmasının altında yatan birçok sebep olsa da özellikle sosyal medyanın varlığı bu durumu oldukça hızlandırmış ve görünür kılmıştır. Bireyler daha önce kutsallaştırılmış alanlar (dinî ya da millî) hakkındaki fikirlerini toplumsal baskılar ve yaptırımlar nedeniyle ifade etme konusunda çekince yaşamaktaydılar. Ancak kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması kutsallarla ilgili eleştirilerin çok daha cesur şekilde ifade edilmesine olanak sağlamıştır. Bireyler

düşünceleri ne kadar genele aykırı olsa da kendileri gibi düşünenlerle bir araya gelme şansına sahip olmuşlardır. Özellikle Facebook, Twitter, bloglar ve yoruma açık haberlerin yer aldığı internet siteleri bu dönüşümün motorgücünü oluşturmuştur. Hâlihazırda internette birçok Türkçe içerikli site ya da sosyal medya sayfaları dine, dindarlara veya kutsallaştırılan hemen her şeye karşı kimi zaman alaycı kimi zaman daha ciddi bir dille karşı çıkarken, bunlardan iki tanesi üye sayıları ve etki alanları nedeniyle öne çıkmaktadır. Biri Facebook'taki takipçi sayısı yarım milyona dayanan Karikateist sayfası[33], diğeri ise takipçi sayısı 100 bini aşan Sorgulayan sayfasıdır[34]. Bu iki sayfa sistematik şekilde İslâm dini ile ilgili olan her şeyin altını boşaltmaya çalışmaktadır. Bunu yer yer bilimi kullanarak yer yer İslâm dininin toplumsal yaşama hâkim olduğu ülkelerdeki gündelik yaşamdan görselleri paylaşarak yapmaktadırlar:

- Tanrım imtihan yeri dünya ise, 100 milyar galaksiyi neden yarattın?
- Akşama ne pişireceğim diye düşünenler, Size Kur'an'dan tarife. Nisa Suresi 56. Ayet : "Şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz, Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."
- İstanbul Müftüsü Rahmi Yaran: 'Ölenlerin ailesi bağırmasın, Cennet'e girme şansları olmaz' demiş. Biz de cevaben: 'Al Cennet'ini başına çal!' diyoruz.
- Dua etme demiyorum, Önce Önlemini al, Hobi Olarak Gene Dua Edersin",
- Pardon, İslâm'ı sadece Araplara yutturacağımı sandım.
- - Abi İŞİD katliam yapmış
-Ama bu Müslümanlara atfedilemez.
-Abi İsrail de katliam yapmış.
-Bütün Yahudilerin soyu kurusun, neredesin Hitler.

33 https://www.facebook.com/karikateist?fref=ts

34 https://www.facebook.com/Sorgulayann

tarzı yüzlerce ifade, fotoğraflarla bir araya getirilerek milyonlarca kişiyle paylaşılmaktadır. Bu gibi sayfalarda Muhammed peygamberin yaşamından kesitler alay edilmek için kullanılmakta, İslâm dini medeni toplumlardan geri kalmanın baş sebebi olarak gösterilmekte, Kur'an'ın çelişkilerle dolu olduğu karşılaştırmalı ayetler ile ispatlanmaya çalışılmaktadır. Ancak sadece Karikateist ya da Sorgulayan gibi üye sayısı yüz binler ile ifade edilen sayfalar değil, daha önce toplumsal baskılar ya da yaptırımlar nedeniyle din hakkında düşündüklerini ifade edemeyenler de yine kendilerine ait Facebook ve Twitter hesaplarında kendilerinden önceki nesle kıyasla daha cesur bir şekilde düşündüklerini paylaşabilmektedirler. Muhammed peygamberin çocuk sevici olduğu (pedofili) iddiası ya da kendi evine gelen misafirlerden sıkıldığı için kendine özel ayet indirttiği gibi iddialar alaycı ifadeler ile dile getirilmektedir. Lise yıllarında ezan sesinden önce evde olmak zorunda olan bir birey, 29 yaşına geldiğinde Muhammed peygamber için "darlanmışsa demek" ifadesini kullanarak İslâm peygamberinin kendine özel ayet indirttiğini kişisel Facebook sayfasında yüzlerce tanıdığı ve aile üyesi ile şu şekilde paylaşabilmektedir:

> [Yazım şekli aynen kullanılmıştır] Ya bunu bi arkadaş Twittır'da paylaştı da, yok dedim gerçek olamaz böyle bir şey neden Kuran'da yazsın dedim, ama gerçekmiş.. Ya sizce de yani şey, biraz acayip değil mi? Darlanmışsa demek... Azhab Suresi 53. Ayet: "Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikahlamanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahtır."

İslâm dininin eleştirisi tabii ki her dönem kimi yazarlar ve entelektüeller tarafından yapılmıştır. Ancak 1990'larda İslâm dinini

eleştiren Turan Dursun ve Aziz Nesin gibi yazarlar düşüncelerinden dolayı ya öldürülmüşler ve yakılmak istenmişlerdir. Ya da nefret objesi olarak yaşamlarını noktalamak zorunda bırakılmışlardır. Muhtemelen Turan Dursun kitaplarını 2014 yılında yazmış olsaydı öldürülmeyecekti. Çünkü günümüzde sadece yazarlar ya da entelektüeller değil, kendini sosyal medya üzerinden ifade edebilen geniş kitleler de İslâm dinini açıkça eleştirebiliyorlar. Hatta 90'ların ateist yazarlarının aksine İslâm ile alay edebiliyorlar. İslâm'ın kutsallarının altı boşaltılmaya çalışılıyor ve onunla özdeşleşen şahsiyetleri itibarsızlaştırmak adına görseller paylaşıyorlar. Bu gibi ifadeler sosyal medya olmadığı dönemlerde geniş halk kitlelerinin karşılaşabilecekleri şeyler değillerdi. Daha önce olası bir toplumsal yaptırımdan dolayı sadece en yakın arkadaşa ifade edilebilen alaycı cümleler, sosyal medyanın sağladığı destek sebebi ile yakın ve uzak aile üyeleri, iş arkadaşları, okul arkadaşları ve komşular ile paylaşılabilmektedir.

Kitabın hemen başında sekülerleşme süreci sadece dinin değil, kutsallık derecesine ulaşmış diğer "şey"lerin de kutsallıklarının aşınmasıyla alâkalıdır diye belirtilmişti. Örneğin sosyal medya nedeniyle birçok Kemalist, Atatürk'ün eleştirilebileceğini, Atatürk'ten nefret edilebileceğini, Atatürk'ün okullarda öğretilen bilgilerden çok daha farklı bir kimliği olabileceğini, herkesin kendileri gibi Atatürk'ü ulu ya da yüce görmeyebileceğini ve hatta Atatürk'ün alay malzemesi olabileceğini fark etmişlerdir. Atatürk'ün diktatör olduğunu düşünenler artık bunu açıkça dile getirebilmekte, Kemalizmin faşizmin bir kolu olduğunu savunabilmektedirler.

Bireyler sosyal medya var olmadan önce kendi kutsallarının böylesine açık şekilde eleştiri ve alay konusu olabileceğini düşünmezlerken, sosyal medya, kutsalların buharlaştığı yerler olarak bireylerin hayatına her geçen gün daha fazla girmektedir.

Kaynak: Dinci Caps Facebook Sayfası https://www.facebook.com/dincaps?fref=ts

Buna karşılık aynı süre zarfında dinî olan her şeyi kutsayan ve yine takipçi sayısı oldukça çok olan sitelerin de var olduğu ifade edilebilir. Muhakkak ki dinî içerikli siteler de mevcutlar. Ancak dine ait olan şeyleri övmek zaten daha önce olmayan bir şey değildi. 20. Yüzyıl Türkiyesi'nin tanınmış yazarlarından Aziz Nesin bugün sosyal medyada din ile ilgili ifade edilenlerin çok daha azını çok daha saygılı bir üslup ile ifade etmesine rağmen nefret objesi haline getirilip öldürülmek istenmiştir. 20. Yüzyılın son on yılı içerisinde Sivas şehrinde 33 yazar, şair, sanatçı ve entelektüel sadece hâkim din inancına (Sünni) ait olmadıkları için yakılarak öldürülmüşlerdir (bkn: 2 Temmuz 1993, Sivas-Madımak Yangını). O nedenle ifade edilmeli ki, toplumun bir kesimi tarafından sistematik şekilde dinî ya da seküler farketmeksizin kutsalların altının boşaltılmaya çalışılması 20. Yüzyıl Türkiyesi'nden çok 21. Yüzyıl Türkiyesi'ne ait bir olgudur.

9. Medya Dilindeki Değişim

Muhafazakârlaşan bir toplumda medya organlarının da aynı derecede muhafazakârlaştığını, dini içerikli programların sayısının arttığını, dini programların reyting derecelerinde gözle görülür bir artış olduğunu, bununla beraber toplumun dinen uygun olmayan diğer programlara daha az ilgi gösterdiğini ifade edebiliriz. Eğer bunlar olmamışsa bile, televizyon dizilerinin, çekilen filmlerin, yazı-

lan köşe yazılarının, reklamların, sabah programlarının veya eğlence programlarının daha din merkezli bir hale geldiğini söyleyebiliriz. Ancak Türkiye'de medya sektöründeki dönüşüm muhafazakârlaşmadan çok sekülerleşme yönündedir. Şimdi medya dilinde yaşanan bu sekülerleşme sürecini inceleyelim.

9.1. (Ayşe) Arman Etkisi

Ayşe Arman gibi seküler yaşam tarzına sahip, mesleğinde başarılı ve ünlü kişilerin gündelik yaşamlarını geniş kitleler ile paylaşarak, seküler yaşam tarzını daha görünür kılması ve onu toplumsal alanda daha kabul edilebilir duruma (toplum için normalleştirme) getirmesini *"Arman Etkisi"* olarak tanımlayabiliriz. Nasıl ki bir fikir, ne kadar çok kişi tarafından kabûl edildiğinde, o fikrin ikna ediciliği de o kadar yüksek olacaksa (Latané, 1981), aynı şekilde bir yaşam tarzı ne kadar fazla kişi tarafından gündelik hayata yansırsa normalleşmesi ve toplumsal anlamda kabulü de o kadar çabuk olacaktır. Daha önce küpe takan erkeklerin Müslüman-Türk erkeği imajına uygun davranmamalarından dolayı uğradıkları şiddet, küpe takan erkek sayısının artmasıyla gündem maddesi olmaktan çıkmıştır. Sadece büyük şehirlerde değil aynı zamanda Anadolu şehirlerinde de özellikle üniversiteli gençler şiddete maruz kalmadan artık küpe takabiliyor duruma gelmişlerdir. Böyle bir sürece Arman Etkisi dememin sebebi Arman'ın bu noktada bir sembol olmasından kaynaklanmaktadır. Zira mesleki anlamda ses getirici işlere imza atan, kendisinin yansıttığı kadarıyla mutlu bir evlilik hayatı olan, yaptığı işten yüksek meblağlar kazanan ve tüm bunların yanında bakımlı ve çekici bir kadın olmaya önem veren Arman'ın daha önce başka hiç kimsenin ifade etmeye cesaret edemediği şeyleri okuyucularıyla paylaşması kendi seküler yaşam tarzının en azından onu okuyanlar nezdinde normalleşmesi anlamına gelmektedir. Evlenmeden önce sevişmiş olmayı kız çocuğuna (Alya) bir hak olarak anlatan, ona cinsellik konusunda hiçbir baskı yapmayacağını, sadece âşık olduğu kişi ile bunu yaşamasını öğütleyeceğini ifade eden, muhafazakâr kesimlerin okumaktan ve bilmekten mutlu olmayacakları farklı kimlikleri

köşesine konu eden bir gazeteci sadece Türkiye'deki muhafazakârlar için değil aynı zamanda kendisini dindar olarak görmeyen büyük bir çoğunluk için de yeni şeyler ifade etmektedir.

Burada iddia edilen şey Arman'ı okuyan kişilerin Arman gibi seküler bir yaşamın parçası olacakları değildir. Doğrudan böyle bir sebep sonuç ilişkisi kurulamamaktadır. Oldukça başarılı, zengin, mutlu bir ailesi ve milyonlarca okuyanı olan birinin daha önce sadece "lanetlenmişlerin" sergilediği kimi davranışları sergilemesi, bireylerin algılarında "lanetlenme" kelimesinin evrimleşmesine neden olmaktadır. Sadece Arman değil, toplumun seküler yaşam tarzına sahip ünlü ve sevilen kişileri, yani dizi oyuncuları, sanatçıları, mankenleri, sinema oyuncuları, akademisyenleri, futbolcuları, komedyenleri ve talkshowcuları dinî referanslı olmayan yaşam tarzları nedeniyle seküler yaşam tarzının bu toplumda normalleşmesine farkında olmadan neden olmaktadırlar. Zira bir Kemalist kendi oğlunun başörtülü biri ile evlenmesine karşı çıkacakken ve bunu "ilericilik" olarak adlandırırken, nikâhsız şekilde sevgilisinden çocuk sahibi olmak isteyen bir kadın karşısında birden ahlâkçı pozisyonuna düşebilmektedir. Nikâhsız çocuk sahibi olmak, sürekli sevgili değiştirmek, evlenmeden aynı evde yaşamak, önce çocuk yapıp ardından evlenmek, eşcinsellik, hamile kalındığı için evlenmek zorunda olmak, tek gecelik ilişkiler yaşamak, sadece seks partneri olarak birileriyle görüşmek, dekolte giyinmek, dini referans alarak herhangi bir toplumsal olayın içinde olmamak gibi toplumun avangart kesiminin yaşam tarzı sadece muhafazakârlar için değil, kendisini lâik devletin destekçisi olarak gören birçok kişinin de kabul edebileceği şeyler değildir. Değişen şartlarla bu yeni yaşam şekillerinin görünürlükleri arttıkça normalleşme süreçleri de hızlanmaktadır. *Hürriyet* gazetesinden Onur Baştürk'ün (11 Ağustos, 2013) Yunanistan'ın Mykonos adasında yaptığı tatil dönüşü yazdıkları ifade edilmek isteneni daha açık şekilde ortaya koyacaktır:

ÇOK TREND: AÇIK HAVA SEKSİ

"Nasıl yani?" demeyin. Burası Mykonos, her şey olabilir. Nitekim gecenin ilerleyen saatlerinde ara sokaklarda dolaşırken her an kuytu köşede sevişen birilerine rastlamak mümkün! Bir kadınla iki erkeğin harala gürele seksine arkadaşlarla gezinip dururken bizzat şahit olduk. Dahası: Bu üçlü seks yaparken etraflarına toplanmış altı-yedi kişi de onları seyrediyordu. Bir tür açık hava pornosu yani...

Buradan yola çıkarak ifade edilmek istenen şey Baştürk'ün yazısıyla beraber grup ya da açık havada yapılan seksin Türkiye'de normal kabul edilen davranışlara dönüşmüş olduğu değildir. Ancak daha önce ana akım medyada ifade edilmesi mümkün olmayan şeylerin kendisine Türkiye'nin en çok okunan gazetelerinden birinde yer bulması; bu satırlarla beraber açık hava seksiyle grup seksin "varlıklarına" dair not düşülmesi Türkiye ana akım medyası ve toplumu için yeni olan şeylerdir. Açık hava seksi ve grup seksin, içinde herhangi bir aşağılama cümlesi olmadan en çok okunan gazetelerden birinde bu şekilde yayınlanabiliyor olması medya dilindeki değişimin göstergelerinden biri sayılabilir.

Bu yazılanlara paralel olarak uzun yıllar Türkiye'de reyting listelerinin en üst sıralarında yer alan (1. sırada) *Çok Güzel Hareketler Bunlar* (ÇGHB), *Güldür Güldür Show* ve *Bir Kadın Bir Erkek* programlarından bahsetmek gerekmektedir.

ÇGHB, toplamda 88 bölüm yayınlanan, 7'den 70'e herkesin ilgiyle takip ettiği, *Hıyarlı Baba, Tabutçu Recep, Boğaç* gibi karakterlerin fenomen olduğu, paylaşım sitelerinde yer alan skeçlerin yüz binlerce kişi tarafından tekrar tekrar izlendiği bir başarı hikâyesine sahiptir. Hemen akla şu soru gelebilir: Bu program ile Türkiye'nin sekülerleşmesi arasındaki ilişki nedir? Belki de Arman Etkisi'nin en çok hissedildiği televizyon programlarından biri ÇGHB'dir. Programın oyuncuları kendi günlük yaşamlarında seküler yaşam tarzına sahip olduklarından yazıp-oynadıkları skeçler de oldukça seküler olmuştur. 88 bölüm içerisinde (yaklaşık 500 farklı skeç) evlilik öncesi cinsel ilişki, sevgililik ve tek gecelik ilişki konuları oldukça yaygın ve açık şekilde kullanılmıştır. Skeçlerde yer alan çiftler evli

çiftlerden çok sevgililerden oluşmaktadır. Yer yer aynı evi paylaşan ama evlenmemiş olan sevgililerin de hikâyeleri skeçleştirilerek anlatılmıştır. Hatta 79. bölümde yer alan bir skeç "nasıl olur da 23 yaşına kadar gelip hâlen sevgilisi olmamış ve hiç öpüşmemiş bir genç kızın" dramını konu edinmektedir. Skeç sırasında anlaşılıyor ki, genç kadın 23 yaşına kadar hiç öpüşmemiş olmasını utanılacak bir şey olarak görmekte ama ilk öpüşmesini Venedik'te gondol üstünde yaşamak istediği için dudaktan öpüşmeyi ertelemektedir. Türkiye'nin en çok izlenen programı 23 yaşında henüz evlenmemiş bir genç kızın dudaktan öpüşmemiş olmasını marjinal bir durum olarak milyonlarca izleyiciye sunabilmektedir. 88 bölüm boyunca dinî referanslı herhangi bir skeç yapılmadığı gibi, oldukça sık şekilde evlenmeden aynı evi paylaşan sevgililere yer verilmiştir. Programda din ile alâkalı olarak göze çarpan tek şey bir apartman toplantısında apartman sakinlerinden birinin herkesin özeline karışan, antipatik yobaz bir dindar olarak yansıtılmasıdır.

Güldür Güldür Show sunuculuğunu Ali Sunal'ın yaptığı, her hafta ünlü konukların konuk oyuncu olarak skeçlerde yer aldığı bir tiyatro sporudur. Aynen *ÇGHB*'de olduğu gibi bu program da evlilik öncesi birliktelikleri ve cinsel ilişkiyi normalleştirmektedir. Hatta bir skeç, erkek arkadaşının yanına taşınan bir kızın hikâyesini konu edinmiştir. Skeç, kızın kıskanç olan eski ev arkadaşının (bir diğer kız) bu duruma nasıl tepki vereceği üzerinden yazılmıştır. Yani, bir genç kadın ve erkeğin nikâhsız aynı evde yaşayacak olması zaten hayatın normali buymuş gibi kabul edilmekte ve milyonlarca seyirci ile paylaşılmaktadır.

Bir Kadın Bir Erkek ise 2008 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Dizi, Zeynep (Demet Evgar) ve Ozan (Emre Karayel) adlı iki sevgilinin günlük hayatını anlatmaktadır. Zeynep evlilik hayalleri olan bir genç kadını, Ozan ise romantizmle arası iyi olmayan, cinsellik düşkünü bir adamı canlandırmaktadır. Diziyi bu kitabın konusu yapan şey ise, nikâhsız şekilde 9 senedir aynı evi ve yatak odasını paylaşıyor olmalarıdır. Dizi sıklıkla Ozan ve Zeynep arasındaki

cinsel birleşmeyi konu edinmekte, yayınlandığında "13 yaş ve üzeri için uygun" ve "cinsellik içerir" ibareleri ile ekrana gelmektedir. Her ne kadar dizi ekranlara geceyarısından sonra gelmekteyse de sosyal medya aracılığıyla video paylaşım siteleri üzerinden milyonlarca kişiye ulaşmaktadır.[35]

Bu örneklerden yola çıkarak *ÇGHB*, *Güldür Güldür Show* ve *Bir Kadın Bir Erkek* gibi programlar nedeniyle Türkiye'nin tamamen tek gecelik ilişkileri onaylama noktasına geldiğini, nikâhsız birlikteliklerin tüm Anadolu'ya yayıldığını ya da evlenmeden yaşanan sevgililik ilişkilerinin herkes tarafından kabul edilen bir şeye dönüştüğünü ifade etmek doğru değildir. Ancak bu programların izleyici yelpazesi küçük çocuklardan yaşlılara kadar toplumun hemen tüm kesimini kapsamaktadır. Bu nedenle programların yayınlandığı seneler boyunca "sevgililik", "tek gecelik ilişkiler" ve "evlilik öncesi cinsel birleşme" Türkiye'de daha önce hiç olmadığı kadar, hem de komik ve eğlenceli hikâyelerin içinde normalleştirildi diye bir iddiada bulunmak zorlama bir çıkarım olmayacaktır.

Türkiye'de özel kanalların yayın hayatına başlaması ile birlikte dizilerin de sayısında bir artış oldu ve daha büyük kitleler tarafından izlenmeye başlandılar. Türkiye'deki diziler de yaşanan sekülerleşme sürecinden etkilendiler. Zira 1990'larda yayınlanan diziler ile 2000'li yıllarda yayınlananlar arasında önemli farklılıklar söz konusudur. 1990'larda Süper Baba, Bizimkiler, Baskül Ailesi, Bay Kamber, Bir Demet Tiyatro, Yılan Hikâyesi, Ferhunde Hanımlar, İkinci Bahar, Mahallenin Muhtarları, Çiçek Taksi gibi aile dizileri popüler iken 2000'li yıllara gelindiğinde içinde gençlik aşklarının, sevgililiklerin,

35 *Bir Kadın Bir Erkek* dizisinin RTÜK baskısı nedeni ile şu anda evli ve çocuklu hale geldiği iddia edilmektedir. Daha önce AKP'li ve MHP'li milletvekillerin eleştirileri sebebi ile Behzat Ç. dizisinin komiseri Behzat ile savcısı Esra karakteri evlilik dışı ilişkilerini bitirmiş ve evlenmişlerdi. Devlet kaynaklı baskı sonucu dizilerin senaryosunda gerçekleşen değişiklikler sekülerleşme tartışmalarının değil, lâiklik tartışmalarının alanına girmektedir. İki kavram arasındaki farka dair daha detaylı tartışma için kitabın "Sekülerleşme Lâiklik ya da Lâikleşme Demek Değildir!" başlıklı bölüme göz atılması faydalı olacaktır.

aldatmaların birincil konu olduğu ya da daha önceki dizilerde görülmemiş şekilde öpüşme ve sevişme sahnelerinin olduğu diziler popüler olmaya başlamıştır: Aşk-ı Memnu, Avrupa Yakası, Muhteşem Yüzyıl, Arka Sıradakiler, Asmalı Konak, Hayat Bilgisi, Fatmagül'ün Suçu Ne?, Aşk ve Ceza, Kavak Yelleri, Umutsuz Ev Kadınları vb... Buradan yola çıkarak 1990'larda muhafazakârların içeriğini beğenmediği dizilerin olmadığını ya da 2000'li yıllarda aile dizileri çekilmediğini söylemek elbette doğru değildir. Zira her iki dönemde de farklı örnekler ile karşılaşılabilmektedir. Ancak lise aşklarının, öpüşme sahnelerinin, flörtlerin, aldatmaların ya da sevişme sahnelerinin dizilerin başat unsuru olduğu diziler 1990'lara değil, Türkiye'nin muhafazakârlaştığının iddia edildiği 2000'li yıllara aittirler. Özdemir (2003)'in diziler özelinde yaptığı yorum, muhafazakâr camianın endişesini yansıtması açısından önemlidir:

> Bu dizilerin ortak noktası, modern hayat tarzlarının, modern kadın kıyafetlerinin dizilerin değişmez unsurları haline gelmiş olmasıdır. (...) Söz konusu dizilerden kent ortamında geçen dizilerde, kadınlar moda başkentlerindeki podyumlarda sergilenen son moda kıyafetleri giyerler. Mini etekler, kot pantolonlar, streç pantolon, tişört kadınların dişiliğini sergilediği son derece dekolte kıyafetler bu dizilerde sergilenen karakterlerin günlük kıyafetleridir. Mesela, "Çocuklar Duymasın" dizisinde dini değerleri bırakın, Türk toplumunun ahlâki değerleri bile göz ardı edilir. Dizide anne rolündeki kadın, aynı zamanda modern, kentli ve çalışan bir kadındır. Her zaman bakımlı, makyajlı, dekolte kıyafetlerle kayınpederinin ve babasının yanında bile rahatça dolaşabilen bir karakteri simgeler. (...) Bu dizilerin içerisinde toplumun değer yargılarına en yakın olan "Ekmek Teknesi"nde bile asla başörtülü ve tesettürlü kadın bulunmaz. (...) Söz konusu dizilerde dinle ilgili karakter ya kötü ya da dalga geçilen zayıf karakterli biridir. Bunlardan Hayat Bilgisi dizisindeki "Din Bilgisi" öğretmeni kimseye faydası dokunmayan, asosyal bir tiptir.
>
> Sonuç olarak Türk televizyonlarındaki dizilerde din ve dinî değerler tamamen yok sayılmaktadır. Din ve dini simgeler ancak aşağı sınıflara mensup, fakir, eğitimsiz, cahil, gelişmemiş insanlarla karakterize edilmektedir. Modern hayat biçimi ve modern kıyafet ise topluma olumlu karakterlerle sunulmaktadır. Bu anlayış, Türk toplumu tarafından da benimsenmiş, en azından kanıksanmış görünmektedir. Çünkü, bu diziler aynı zamanda en çok seyredilen dizilerdir. Bu dizi-

lerdeki hayat tarzı, kılık kıyafet biçimleri toplumu önemli ölçüde etkilemektedir. Daha önceleri sadece büyük şehirlerin merkezlerinde görülen kıyafetlerin bugün Türkiye'nin en ücra kasaba ve köylerinde görünmeye başlamasında televizyonlardaki bu dizilerin ve dizilerdeki karakterlerin önemli payı vardır.

Yakın geçmişte *İzzet Paşa* adlı bir televizyon programında yaşananlar yukarıda ifade edilenleri destekler niteliktedir. Konuklardan biri muhafazakâr hükümete yakın olan *Sabah* gazetesinde köşe yazarlığı yapan Ayşe Özyılmazel, diğeri ise televizyoncular arasında bir fenomen olan Mehmet Ali Erbil'dir. Programın sunucusu ise *Hürriyet* gazetesi adına gerçekleştirdiği röportajlar ile ses getiren İzzet Çapa'dır. Programın formatına göre konuklara içinde sorular olan kapalı zarflar verilmektedir. Konuklar da bu zarfları teker teker açarak çıkan soruları yanıtlamaktadır. Aşağıda, programdan birebir alıntı diyaloglar bulunmaktadır. İçerik olarak bu tarz diyalogların geçtiği bir program akla şu soruyu getirmektedir: Eğer muhafazakârlaştığı iddia edilen bir ülkenin televizyonlarında bu tarz diyaloglar kuruluyorsa, aynı ülke muhafazakârlaşmadan önce televizyon programlarında neler konuşuluyordu?

Ayşe Özyılmazel: [Bir zarfı açıp okumaya başlar] Tek gecelik ilişkiniz hiç oldu mu? [Omuzları ile "tabii" ki anlamına gelecek şekilde bir hareketle] Evet oldu, herkesin olduğu gibi.

Memet Ali Erbil: [Daha önce birçok kez tek gecelik ilişkileri magazin basının gündemine gelen Erbil, espri yapmak amacı ile] Benim olmadı, asla, ve ben böyle ortamlarda da duramam. Samimi söylüyorum, lütfen. [Gülüşmeler] Konuklardan bir tanesinin böyle bir şeye evet dediği yerde kalmam, [kalkarmış gibi yaparak] ben gidiyorum . [Gülüşmeler]

Ayşe Özyılmazel: Ne yani, yalan mı söyleyeceğiz?

Sekülerleşme yönünde dönüşen Türkiye'de ülkenin en çok takip edilen haber sitelerinden biri olan *Haber Türk*'te artık şu başlık ve içerikte yazılar görmek son derece olağandır:

ÇAĞIN HASTALIĞI SEXTİNG! SİZ HİÇ YAPMADINIZ MI?

Son günlerde tüm dünyadaki çiftlerin yeni bir gözdesi var: sexting! Yani erotik mesajlaşma. Sex ve texting kelimelerinin bir araya gel-

mesi ile türeyen sexting, özellikle liseli gençlerin cep telefonlarından birbirlerine yolladıkları erotik fotoğraflarla popüler olup, şimdilerde ise tüm çiftlerin yeni gözdesi haline gelmiş durumda. Sadece çıplak fotoğraf göndermekle ya da erotik mesajlar atmakla iş çözülmüyor. (...)

Haberin alt kısmında ise, gençlere sextingi başarılı şekilde yapmanın tüyoları verilmektedir. Muhafazakârlaştığı iddia edilen bir toplumda ana akım medyada liseli gençlere ve evli olmayan çiftlere nasıl erotik içerikli mesajlaşacakları ve çıplak fotoğraf gönderecekleri öğretiliyor ise akla yine şu soru gelmektedir: Bu toplum muhafazakârlaşınca sexting yapmaya başlıyorsa acaba muhafazakârlaşmadan önce neler yapıyordu?

Aynı haber sitesinin farklı sayfalarında Türkiyeli gençler ilk cinsel birlikteliklerini ve ilk grup seks deneyimlerini hikâyeleştirerek diğer okuyucular ile paylaşalabilmektedirler. Daha önce buna benzer hikâyelerin *Bulvar* ya da *Şok* gibi gazetelerde yayınlandığı iddia edilebilir. Ancak bu gibi gazeteler hâlihazırda cinsel içerikli, satış rakamı oldukça düşük ve sadece yetişkin erkeklere hitap ettiğinden normalleşmeye katkıları daha sınırlıdır. Hâlbuki bu tarz hikâyelerin artık ana akım medyada yer alabilmesi, yani sırf cinsel içerik arayan kişilerin değil genel halk kitlesinin de okuduğu yerlerde bu yazılara rastlanabilmesi sekülerleşen bir toplum fotoğrafı sunmaktadır. Şayet bu haber sitesi oldukça marjinal bir haber sitesi olsaydı zaten bu kitabın konusu olmayacaktı. Zira o tarz marjinal ve sadece cinsellik üzerine yayın yapan internet siteleri zaten mevcutlar. Ancak milyonlarca kişinin takip ettiği bir haber sitesinde, evlenmeden yaşanan ilk cinsel birleşmenin ya da grup seks deneyimlerinin paylaşılması yeni bir dönemi işaret etmektedir. Televizyonda öpüşme sahnesi çıktığında aile üyelerinin yüzünü kapattığı bir toplum olmaktan, ana akım medyada grup seks hikâyelerinin anlatıldığı, "prime time"larda yani televizyonun en çok izlendiği yayın saatlerinde öpüşme ve sevişme sahnelerinin yer aldığı bir döneme geçiş yaşanmıştır.

Aşağıdaki illüstrasyonlar daha büyük ve renkli şekilde Türkiye'nin en çok takip edilen haber sitelerinden birinden alındı. İllüst-

rasyonun yer aldığı haberin ismi şu: Hamilelikte Seks Pozisyonları. (www.hurriyet.com.tr, 15 Nisan, 2014)

Birinci illüstrasyon için haberde geçen metin şu:

> Bu pozisyon gebe olan ya da olmayan hemen her kadının ve erkeğin tercih ettiği pozisyonlardan biridir. Gebelik esnasında ilişkide en çok tercih edilen pozisyondur. Karın içi basınç bu pozisyonda yükselmez. Bu nedenle bebeğin su kesesinin yırtılma riski yoktur. Diz ve dirseklere dayanarak karın üzerine güç vermemek tek dikkat edilecek durumdur. Bu pozisyonda klitoral uyarı olduğu gibi aynı zamanda G noktası uyarısı da olur. Bu vajinal orgazmı kolaylaştırır. Yani peş peşe çoklu orgazm gerçekleşebilir. Tüm çiftler ve özellikle gebeler rahatlıkla bu şekilde ilişkilerini sürdürebilirler.

Bu illüstrasyonlara bakılarak "Bunun sekülerleşme ile alâkası ne olabilir ki? Hamile kadınlar kocalarının helâlidirler ve haberde karı-koca arasında cinsel sağlık bilgisi veriliyor sadece!" denilebilir. Açıkçası ilk başta bu soru çok da mantıksız görünmemektedir. Ancak sorulması gereken başka bir soru var. Bu şekil illüstrasyonlar ve altındaki "vajinal orgazm", "G noktası", "peş peşe çoklu orgazm" gibi açıklayıcı bilgiler daha önce örneğin 1975 ya da 1985 yılının *Hürriyet* gazetesinde bu cümleler ve bu illüstrasyonlar ile yayınlanabilirler miydi?

Medyadaki dilin değişimini göstermesi açısından 1973 ve 2013 yılları arasında bir kıyaslama yapabiliriz. 1973 yılının Temmuz ayının ilk 15 gününde yayınlanan Hürriyet gazetesinde evlilik öncesi ilişkinin geçtiği haber sayısı toplamda 8 iken, 2013 yılının Temmuz ayının ilk 15 gününde bu rakam 20 kat artarak 160'dan fazla olmuştur. Bu rakamlar sadece basılı Hürriyet üzerinden hesaplanmış-

tır. Eğer buna Hürriyet'in internet sitesindeki haberler de eklenirse fark çoğalacaktır. Bunun yanında 1973'ün Hürriyet'i oldukça dar bir çevrenin okuduğu gazete iken, 2013 yılının Hürriyet'i internet sebebi ile milyonlarca kişi tarafından takip edilmektedir. Hürriyet'in internet sitesi de dahil edilecek olursa sadece 40 sene içinde evlilik öncesi ya da evlilik dışı ilişkilerin medyadaki görünürlüklerinin oldukça agresif şekilde arttığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Ancak bu örneklerden yola çıkarak 90'lar ve hatta 80'lerde sanki tamamen muhafazakâr bir medya vardı gibi bir izlenim edinilmemelidir. Aksine, 2000'li yıllarda oldukça sert şekilde gerçekleşen sekülerleşme ve toplumun ahlâki kodları ile zıtlaşma özellikle 80'lerde başlayan bir süreçti. 1980'lerden sonra medyanın sunduğu kadın algısı ile toplumun ahlâki kodları çelişmeye başladı. Kadın bedeni ve kıyafeti üzerinden yaşanan çatışma çok geçmeden kitle iletişim araçlarının sunduğu "yeni kadının" önce meşrulaşmasına ardından geniş kitlelerce taklit edilmesine sebep oldu. Rahmi Turan'ın erotik öykü ve fotoğraflarla süslediği *Tan* gazetesinin tirajı 80'lerin başında 850 bine ulaşmıştı. 80'lerin ortalarına doğru özel hayatın kamusallaşması ve cinsel eğilimlerin sınıflandırılması (eşcinseller, biseksüeller, transeksüeller, zıtcinsler) ile karşılaşıyoruz (Özdemir, 2003). 90'larda ise pazar eki olarak verilen *Pascha, Gala, Şamdan* gibi dergiler her hafta ünlü bir mankenin ya da şarkıcının erotizmi aşacak derecedeki fotoğraflarına yer veriyorlardı. Bu nedenle ifade edilmeli ki 1995'in 2010'lu yıllara kıyasla daha muhafazakâr olması, o dönemleri kendi başına sekülerleşme sürecinden soyutlamamaktadır.

Yukarıda bahsedilen tüm bu örnekler farklı gazete ve televizyon programları ile arttırılabilir. Arman Etkisi gün geçtikçe daha geniş kitlelerde hissedilmektedir. Daha önce marjinal olan yaşam tarzları gün geçtikçe normalleşmektedir. Çelik (2010)'in ifadesi ile

> Medyatik evlilik programları, sanal arkadaşlık siteleri, evlilik siteleri, internet-chat evliliği gibi teknolojik yeniliklerle gündeme gelen yeni tür evlenme tarzı artık en geleneksel ve dindar çevrelerde bile karşılık bulan bir gelişmedir. Öte yandan (...) aile programlarının, haber programlarının, televizyon dizilerinin aile yapısını ve aile içi

> ilişkileri etkileyecek potansiyel ortaya koyması da dikkate değer bir gelişmedir (31).

Arman Etkisi'ne karşı "Eskiden bu kadar fazla dinî program yapan kanallar var mıydı? Dini içerikli yayın yapan radyolar bu kadar yaygın mıydı? Nihat Hatipoğlu, Yaşar Nuri Öztürk gibi ilâhiyatçılar sabah programlarına ya da kadın programlarına çıkarlar mıydı?" gibi sorular sorulabilir. Ancak tüm bu gelişmeler sekülerleşme sürecinin tersine gittiğini göstermemektedir. 20 sene önce sadece bir tek özel kanalın olduğu bir ülkede açılacak herhangi bir dinî kanal zaten dinî kanal sayısında muazzam artış anlamına gelecektir. Kaldı ki sekülerleşme tartışmaları için dinî yayın yapan televizyon ya da radyo kanallarının sayısındaki artış ya da azalış değil, bu kanalların toplumun günlük pratiklerine olan etkisi incelenmelidir. Artık sıradan bir insanın dahi evde kendi radyo kanalını kurabildiği bu teknolojik dünyada, sayısı artan dinî içerikli radyo kanalları eğer bu toplumun dindarlaşması anlamına geliyorsa, aynı mantık ile bu toplumun son 20 senelik süre zarfında sol fikriyata daha yatkın hale geldiği de iddia edilebilir. Zira 20 sene önce sol içerikli yayın yapan radyo sayısı ve televizyon kanalı da şimdikinden daha azdı.

Nihat Hatipoğlu ve Yaşar Nuri Öztürk gibi ilâhiyatçıların televizyonlarda daha fazla görünür olması desekülerleşme anlamına gelmemektedir. Aksine, televizyonda geniş kitlelere seslenen bu gibi akademisyenlerin dine bakış açıları oldukça liberal bir ton taşımaktadır. Mümkün mertebe insanları yargılamayan-kucaklayan bir dil ve dinin oldukça liberal yorumu ile izleyici karşısına çıkmaktadırlar. Keza Hatipoğlu'na gelen bazı sorular ve onun bu sorulara verdiği cevaplar aşağıdaki gibidir:

> **1. Örnek[36]:**
>
> **İzleyici:** Hocam, oğlum olursa 7 yaşına kadar saçını kesmeyeceğim diye yemin ettim ama şimdi 9 aylık ve saçı o kadar uzadı ki kesmek istiyorum. Yardımcı olur musunuz?

36 https://www.youtube.com/watch?v=uVyjyDPGXPk

Hatipoğlu: İstiyorsa çocuğun saçını kesebilir. Kestikten sonra önce bu yeminden dolayı tövbe edecek. Nasıl edecek? Allah'ım beni bu yeminimden dolayı bağışla. (...) Yarabbi bu günahımı ve yeminimi af eyle. (...) Sonra bu kardeşimiz ya 10 tane fakiri sabahlı akşam yedirecek içerecek ya da giydirecek. (...) Eğer bu benim bütçeme ağır geliyor derler ise o zaman 3 gün üst üste oruç tutacaksınız yemin kefareti olarak. Bunları yaparsanız sıkıntıya girmemiş olursunuz. Bir de lütfen yemin etmeyin. Yemin çok da alkışlanacak bir şey değildir.

2. Örnek[37]:

İzleyici: Hocam duvarıma poster asıyorum acaba günah mıdır?

Hatipoğlu: Kimin posterini asıyorsun?

İzleyici: Justin Bieber. [Sultan Ahmet meydanındaki kalabalık ve soruyu soran kişi gülmeye başlar.]

Hatipoğlu: Justin ne? Kimmiş bu Justin? [Hatipoğlu da gülmeye başlar.]

İzleyici: Justin Bieber.

Hatipoğlu: Şu 16 yaşındaki çocuk mu?

İzleyici: 19.

Hatipoğlu: Daha iyi bir şey bulamadın mı peki [gülmeye devam eder.], bari bir Türkünkini assaydın ya onu asacağına [gülümsemesi devam eder.].

İzleyici: Hocam Justin daha iyi.

Hatipoğlu: Onu beğeniyorum diyorsun yani [gülmeye devam eder ve izleyicinin adını sorarak konuşmasına devam eder.] Sevgili Gözde inşallah ileride odana Allah'ın adını, peygamberimizin adını asarsın inşallah. Ama sen şimdi gençsin tabii, bu tür isteklerin var, onları ileride azalt inşallah, oldu mu. Onların eğer sanatlarını beğeniyorsan, ne söylüyorlarsa türkü, şarkı, pop, eğer beğeniyorsan ileride inşallah daha da güzellerini beğenirsin, diyorum. Gözde anlaştık inşallah.

3. Örnek[38]:

İzleyici: Hocam eşim bana çok az para veriyor. Bazen cebinden gizlice alıyorum, çocuklarıma harcıyorum, sadaka da veriyorum. Hocam bu günah mı? Bana güzel bir cevap verebilir misiniz?

---

37 https://www.youtube.com/watch?v=lEF8lkrwSbU

38 https://www.youtube.com/watch?v=uVyjyDPGXPk

Hatipoğlu: (...) Eğer sizi aç bırakacak, sizin mutfağınıza yetecek kadar para bırakmayan eşin cebinden para almakta günah yok. Dinen bir sakınca yok. Çünkü zaten hakkınız olan bir şeyi alıyorsunuz. Aşırıya gitmemelisiniz yoksa günaha girersiniz.

Aslında üçüncü izleyicinin soruyu sorma şekli Hatipoğlu gibi hocaların popülerliğini de açıklamaktadır. İzleyici sorusunu sorduktan sonra "bana güzel bir cevap verir misiniz?" diye eklemektedir. Zira ihtiyacı olan o "güzel" cevabı alacağı kişinin Hatipoğlu olduğunu zaten bilmektedir. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, Hatipoğlu gibi isimler insanları daha dindarlaştırmakta değil, aksine insanların modern dönemlerde dinden uzaklaştıklarını düşündükleri anlarda kendilerini daha huzurlu hissetmelerine neden olmaktadırlar. Hatipoğlu soruyu soran kişilerin günlük pratiklerini kökten değiştireceği içerikte yanıtlar vermekten devamlı imtina etmektedir. Hatta aşağıdaki örnek sekülerleşmenin yansıması olarak dahi okunabilir:

4. Örnek[39]:

İzleyici: Hocam 13 aylık oğlum var. Oruç tutmak istiyorum. Sütümde azalma olursa hakkını çalmış olur muyum?

Hatipoğlu: Eğer sütünde azalma olursa ve bundan dolayı çocuğunda sıkıntı olursa bundan sorumlu olursun. Onun için bunu doktora danışman gerekiyor önce. Gerekirse evladınızın süt emme döneminde oruçlara ara vereceksiniz. (...) Evlatlarınızın sağlığı o anda tutacağınız oruçtan daha önemlidir. (...) Sağlık ertelenemez ama oruç ertelenebilir ihtiyaç halinde.

Hatipoğlu kendisine sorulan sorunun yanıtını bilmediğini ve doktora danışılması gerektiğini ifade etmektedir. Dine karşı bu tarz yaklaşımlar geçmiş ile kıyaslandığında sekülerleşme anlamına gelmektedir. Yakın geçmişe kadar din âlimlerinin özellikle kırsal yerlerde aynı zamanda hayatın eğitim, sağlık gibi diğer pratiklerinde de söz sahibi olduğu bilinen bir olgudur. Türkiye özelinde, eskiden insanların hastalıklarına çözüm getirmeleri için şifacılara/el almışlara/hocalara gitmesi, şimdilerde ise yaygın olarak hastaneleri ve doktorları tercih etmeleri sekülerleşme sürecinin parçasıdır.

---

39 https://www.youtube.com/watch?v=uVyjyDPGXPk

Peki, ekranlara yansıyan tüm dinî şahıslar Hatipoğlu gibi midir? Hayır değildir. Ancak Hatipoğlu'nun tarzından uzaklaştıkça izlenme miktarları ve ciddiye alınma oranları azalmaktadır. Hatta bazı din hocaları sosyal medyada sorulara verdikleri yanıtlarla alay konusu olmaktadır. Video paylaşım sitelerinde "Canlı Yayında Vahiy Alan Adam :)"[40] diye videosu paylaşılan bir din hocası (İskender Evrenesoğlu) sorulara verdiği yanıtlar ve tarzı ile hem hakaretlere maruz kalmakta hem de alay konusu olmaktadır.

> **İzleyici:** Sevgili Mehdi efendimiz, ben 16 yaşındayım. Rotterdam konferasında tabî oldum. Şu an 51 bin zikirdeyim. Ve zikirlerimi zevkle çekiyorum. Ama yine de içimde bir şüphe var, tâbiyetim geçerli oldu mu diye? Efendimiz bana lütfen cevap verebilir misiniz tâbiyetim kabul olmuş mu diye?

Evrenesoğlu bu soruyu okuduktan sonra öncelikle "bilmiyoruz" yanıtını verir. Ardından gözlerini kapatır, geriye doğru yaslanır ve transa geçer. Aradan yaklaşık 10 saniye geçtikten sonra bir ses çıkartarak trans halinden çıkar ve şu cümleleri kurar:

> **Evrenesoğlu:** Evet evladım, tâbiyetin kabul olmuş.

Evrenesoğlu canlı yayında gelen vahiyle kendisine sorulan soruya böyle yanıt vermektedir. Bu tavır, yani doğaüstü güçlerle irtibat halinde olunduğu iddiası eskiye nazaran günümüzde ciddiye alınmamaktadır. Eğer Hatipoğlu da Evrenesoğlu gibi bir tarz belirlemiş olsaydı, çok muhtemel şu anki popülerliğine ulaşmamış olacaktı. Ayrıca Hatipoğlu'nun popülerliği sadece sorular karşısında oldukça dünyevi yorumlar yapmasından kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda insanları aşağılamayan, yargılamayan, yukarıdan bakmayan bir üslûbu olması da bu popülerlikte etkili olmuştur. Mutasavvıf olan Ömer Tuğrul İnançer'in 2013 yılında din içerikli bir programda[41] hamile kadınlar için yaptığı konuşma ve o konuşmayı yaparken kullandığı üslûp da Hatipoğlu'nun uzak durduğu bir üslûptur.

---

40 http://www.youtube.com/watch?v=Ouf7_2J4S64

41 http://www.vidivodo.com/video/hamile-kadinlar-disari-cikmasin-omer-tugrul-inancerden-sok-sozler/1095243

> **İnançer:** (...) Hamileliği davul çalarak ilân etmek de bizim terbiyemize aykırıdır. Böyle karınla (iki eli ile hamile pozisyonu yaparak) sokakta gezilmez. Her şeyden önce estetik değildir. 6 aydan sonra biraz hava almak için beyinin otomobiline biner şöyle bir dolanır anne adayı. (...) Şimdi maşallah kanatlısı kanatsızı (kolları ile kanat çırparak) televizyonda uçuşuyor. Ayıptır ayıp! Bunun adı realizm değil terbiyesizliktir!

Bu örneklerden de anlaşılabileceği gibi popülerliği gittikçe artan bazı din adamları her şeyi bildiğini iddia eden, insanların ahlâklı ya da ahlâksız olup olmadıklarına karar veren, tek doğruyu kendilerinin bildiğini düşünen ve fizik ötesi dünya ile irtibatta olduğunu iddia eden kişiler değildirler. Modernleşme süreciyle ortaya çıkan yeni hayat tarzının ille de dine aykırı olmak zorunda olmadığını alt metinde de olsa ifade eden kişiler daha fazla popülerlik kazanmakta ve toplumsal alanda daha fazla görünür olmaktadırlar. İnsanlar kendi modern yaşantılarını mümkün mertebe dinî anlamda meşrulaştıracak hocalara ilgi duymaktadırlar. Doğaüstü güçlerle iletişim halinde olduğunu iddia edenler ya da kendi yaşam şekillerini mutlak doğru kabul edip o şekilde yaşamayanları terbiyesizlikle suçlayıp ahlâkçılık yapanlara geniş kitleler tarafından teveccüh gösterilmediği gözlemlenmektedir. Bu nedenle, bir kez daha vurgulanmalıdır ki, sekülerleşme tartışmaları için önemli olan dinî programların sayısındaki artış ya da azalış değil, bu programların içeriği ve konuşulan şeylerin toplumsal düzlemde nasıl yankı bulduğudur.

Yukarıda ifade edilenlerden sonra, söz konusu Arman Etkisi olduğunda Özdemir (2003)'in şu cümleleri anlatılmak isteneni özetleyecektir:

> Aslında bütün bunlar dini hassasiyeti olan insanların ne kadar kuşatılmış bir dünyada yaşadıkları ve modernizmin karşısında ne kadar savunmasız kaldıklarını göstermesi açısından da ilginçtir. İnsanların bunlara karşı sığınabileceği bir evi bile yoktur. Modernizm insanları evlerinin içinde bulmakta, hayat tarzını dayatmakta ve hiçbir zorlama yapmadan insanları etkilemektedir. Medyanın etkisi bu açıdan dehşet vericidir.

10. Tartışma Dilinin Değişmesi

Muhafazakârlaşan bir toplumda toplumsal tartışmaların dilinin muhafazakârlaşması beklenir. Zira dini hassasiyetleri yükselen toplumun, fikir tartışmalarında din referanslı argümanları duymalarıyla ikna olmaları daha kolaylaşacaktır. Ancak Türkiye'de son 10 yıllık süre içinde kürtaj, zina, alkol, eşcinsellik gibi tartışılan konularda kullanılan dil oldukça sekülerdir. Kürtajın yasaklanmasını isteyen muhafazakârlar kamuoyuna argümanlarını şu cümlelerle sunmaktadırlar: "Kürtaj yasaklanmalıdır, çünkü o bebeğin de, ceninin de yaşam hakkı vardır."

Örneğin dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan kürtajla ilgili olarak şu cümleleri kullanmıştır: "Kürtajı bir cinayet olarak görüyorum. Buna kimsenin müsaade etme hakkı olmamalı. Ha anne karnında bir çocuğu öldürürsünüz ha doğduktan sonra öldürürsünüz. Hiçbir farkı yok." (www.ntvmsnbc.com, 25 Mayıs, 2012). Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez: "Ne annesinin ne de babasının, onun üzerinde mülkiyet hakkı olmadığı gibi onun hayatı üzerinde vazgeçme, sonlandırma yetkisi de yoktur." (www.sabah.com.tr, 6 Haziran 2012). Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç: "Dolayısıyla kürtaj hem annenin sağlığını tehlikeye atması, hem de bebeğin geleceğini adeta karartması, yok etmesiyle ilgili bir konudur." (www.milliyet.com.tr, 15 Haziran, 2012).

Anlaşılacağı üzere, bu cümleler oldukça seküler ifadelerdir. Hem politikacılar hem de fikir önderleri kürtajı yasaklamak için Kur'an'dan ayetler okumaktansa "bireyin yaşam hakkına" vurgu yapmaktadırlar. Hâlbuki muhafazakârlaştığı iddia edilen bir toplumda bu gibi toplumsal tartışmalarda dinî referanslar kullanarak yer almak akla daha yatkın olabilirdi. Kanaat önderleri katıldıkları tartışma programlarında "Kürtaj yasaklanmalı çünkü İslâm öyle emrediyor." diyebilirlerdi. Ama söz konusu kürtaj ise, esas tartışma dinin emirleri üzerinden değil, oldukça seküler şekilde bireysel yaşam hakkı üzerinden yapılmaktadır.

Günümüz muhafazakârları birçok tartışmada inançlarının emrettiği şeylerin sebebini seküler cümleler ile ifade etmektedirler. Örneğin alkolün yasaklanmasını isteyenler "İslâm dinine göre alkol haramdır o nedenle yasaklanmalıdır" argümanını kullanmaktansa, alkolün sağlığa olan zararları üzerinde durarak kamuoyunu ikna etmeye ya da etkilemeye çalışmaktadırlar. Söz konusu eşcinsellik ise, eşcinselliğin yasaklanması gerektiğini, eşcinsellerin rehabilite edilmeleri gerektiğini zira böyle giderse ileride çocuksuz bir dünyanın ortaya çıkacağını ifade etmektedirler. Hâlbuki "İslâm'a göre böyle bir şey olamaz ve yasaklanmalıdır" da diyebilirlerdi. Bu örnekler şu şekilde arttırılabilir:

- Domuz yenmemeli zira domuz kendi dışkısını yiyen pis bir hayvandır;
- Boşanma olmamalıdır aile toplumun temel taşıdır;
- Namaz kılınmalıdır çünkü spor ve temizlik etkisi vardır;
- Oruç tutulmalıdır çünkü uzmanlara göre sağlığa yararlıdır;
- Evrim diye bir şey yoktur, yaratılış vardır, zira bilime göre ara formlar yoktur;
- Başörtüsü sorunu insan hakları sorunudur vb.…

İslâmiyette yer alan emir ve yasaklar "İslâm öyle emrettiği için" cümlesiyle de savunulacakken yukarıdaki gibi oldukça seküler bir dille savunulmaktadırlar.

Muhakkak ki kişiler seküler bir dil kullansalar da iddia ettikleri şeyleri dini inançlarından dolayı ifade etmektedirler. Ama geniş kitleleri ve hatta muhafazakârlaştığı iddia edilen bir toplumu ikna etmek için "din öyle emrediyor" demektense, oldukça seküler cümleler ile açıklama yapma gayretleri gözlemlenmektedir. Sekülerleşen bir toplumda, yani baskın dini öğretilerin eski gücünü ve prestijini kaybettiği toplumlarda, kamuoyunu ilgilendiren tartışmalarda referans kaynağı olarak bir inanç sistemini ortaya koymaktansa, oldukça seküler olan evrensel insan haklarına vurgu yapmak daha fazla ikna edici olmaktadır. Zira sekülerleşen modern toplumlarda bir iddi-

anın geçerliliği ya da doğruluğu o iddianın kaynağını dinden alıp almamasına bakılarak değerlendirilmemektedir. O iddianın akla ve evrensel insan haklarına ne kadar uygun olup olmadığı kaynağını dinden almasından daha önceliklidir. Bu noktada Türkiye'de gittikçe sekülerleşen tartışma dili ülkenin yaşadığı dönüşüm açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

11. "Kutsal"ların Günlük Pratiklere Etkisindeki Değişim

2013 ve 2014 yılları Katolikler için yeniliklerin olduğu bir yıldı. Katoliklerin yeni lideri Papa Francis yaptığı açıklamalarla ve diğer papalardan farklı yaşam tarzıyla Katolikler için yeni bir dönemi başlattı. Bu değişimin Katolikler için en karikatürize hali 2013 yılının yaz aylarında Papa'nın eşcinseller için sarf ettiği şu sözlerde gizliydi: "Bir insan eşcinselse, Tanrı'yı arıyorsa ve iyi niyetliyse, ben kimim ki onu yargılayabileyim." (BBC Türkçe, 29 Temmuz, 2013). Bu ifadeler yüzyıllar boyunca eşcinselliği lanetlemiş Katolik dünyası için oldukça yeniydi. Bir diğeri de 2014 yılının Aralık ayında geldi: Papa Francis, *La Republica* gazetesinin kurucusu Eugenio Scalfari'ye yazdığı mektupta Tanrı'nın merhametine kavuşmak ve cennete gidebilmek için ille de Tanrı'ya inanmak gerekmediğini ifade etti. Tanrı'ya inanmayanların vicdanlarına ve kalplerine ses vermeleri gerektiğini, bu ikisinin yolundan gidenlerin, Tanrı'ya inanmasalar bile Tanrı'nın merhametine nail olacaklarını belirtti (www.independent.co.uk, 11 Eylül, 2013). Ancak ifade edilmeli ki Papa Francis'in bu eşcinsel ve ateist açılımı zorunlu bir açıklamaydı. Zira Katolikliğin her geçen gün daha fazla kan kaybı yaşadığını ve özellikle modernleşen toplumlar için oldukça marjinal yasak ve kurallara sahip olduğunu yıllardır Kilise'nin merkezinde yer alan biri olarak Papa'nın fark etmemiş olması pek mümkün görünmemektedir. Belli ki Papa Francis de radikal şekilde sekülerleşen modern toplumlarda her geçen gün gözden düşen Katoliklik inancının tutunabilmesi için yeni şeyler söyleme ihtiyacı hissetmişti. Aynı şekilde İrlanda'daki Katolik Kilisesi de tabularını yıkarak ateistlerin kilisede evlenmesine izin vermeye başladı. Bu olaylara paralel başka açılımlar Türkiye'de de ya-

şanmaktadır. Kur'an kurslarına ilgiyi artırmak için Adana'da Kur'an kursunda karate eğitimi verilmesi; Antalya'daki camilerde Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü tarafından sağlanan antrenörler eşliğinde masa tenisi, badminton, tenis ve voleybol eğitimi verilmesi; Muğla'da camide badminton eğitimi verilmesi daha önce karşılaşılan görüntüler değillerdi. Nasıl ki Birleşik Devletler'de gençleri kiliselere çekmek için kiliselerde rock konserleri düzenleniyorsa, Türkiye'de de gençleri camilere çekmek için seküler aktiviteler kullanılmaya başlandı. Ayrıca 2014 yılının Nisan ayında Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez (F5 Haber, 3 Mayıs 2014)'in küpe takan erkekler ve dövme yaptıran gençler ile ilgili açıklamaları da sekülerleşen bir toplumun yansıması şeklindeydi:

> Bugünkü gençlik, bir nesil öncesinin dünyasını kendisi için dar görüyor ve kabul edilemez buluyor, bunu dikkate alarak yeni bir dil ve üslup üzerinde çalışmak durumundayız. Bugünkü gençlik, birey oluşuna çok büyük bir değer atfediyor, bunun onu bireyselleştireceği, onu kendisinden uzaklaştıracağı tehlikesi ayrı bir mesele, ama bunu veri bir durum olarak kabul ederek, üzerinde çalışmamız gerekiyor. Özel yaşamına müdahale istemiyor, saçına, sakalına, küpesine, dövmesine kimse karışsın istemiyor ve aslında bunlarla da uğraşmak gerekmiyor. (...) Şimdilerde sanki İslâm dünyasında hem aidiyetten hoşlanmayan hem de birey olmaya düşkün, özgürlüğüne düşkün bir gençlik türüyle karşı karşıyayız. (...) Bu aidiyeti en azından burada, kendi değerlerine aidiyetle birlikte bu bireysel özgürlüğü yaşamasına yardımcı olmanın ben daha doğru olacağını düşünüyorum.

Diyanet İşleri Başkanı "*sanki*" yeni bir gençlik türü ile karşı karşıyayız derken, cümledeki "*sanki*" kelimesini ifadenin gücünü kırmak için, yani onu dinleyenleri ürkütmemek için kullanıyor denilebilir. Zira kendisinin de ifade ettiği gibi Türkiye toplumu gittikçe muhafazakârlaşan bir gençlikle değil, aksine, -özellikle endişeli muhafazakârların oldukça farkında olduğu gibi- geçmişe kıyasla "hem aidiyetten hoşlanmayan hem de birey olmaya düşkün, özgürlüğüne düşkün bir gençlik türü" ile karşı karşıyadır.

Papa Francis ve Diyanet İşleri Başkanı Görmez'in açıklamaları aynı motivasyondan beslenmektedir. İki lider de yeni bir dünya

ve nesil ile karşı karşıya olduklarının farkındadırlar. Diyanet İşleri Başkanı'nın ifade ettiği gibi yeni nesil kendisinden önceki nesillerin yaşam tarzını ve düşüncelerini günlük pratiklerine yansıtma noktasında çok istekli görünmemektedir. Hem Papa hem Görmez yaşanan kan kaybını bulundukları konumdan dolayı derinden hissedebilecek kişilerdir. Bu açılımların da var olan kan kaybını azaltmak için yapıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Muhafazakârlaşan bir ülkede uyuşturucu madde kullanımının azalması beklenmektedir. Zira bir önceki kuşaktan daha dindar olan yeni kuşağın uyuşturucu gibi alışkanlıklardan uzak durması, dinin sağladığı manevi doyum ile bu gibi maddelere daha az ilgi göstermesi muhtemeldir. Ancak Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM)'nin 2014 yılının Ocak ayında yayınladığı rapor uyuşturucuyu ilk deneyimleme yaşının Türkiye'de düştüğünü, madde kullanımından kaynaklanan olaylarda ise artış olduğunu işaret etmektedir. 2008 yılında 15.433 olan vakıa sayısı, 2012'de 83.133'e çıkmaktadır. Bu dört sene içinde uyuşturucuyla bir şekilde ilgisi olduğu sanılan kişi sayısı da 32 binden 130 bine yükselmiştir. Rapor "2012 yılında gerçekleşen kullanma amaçlı uyuşturucu madde satın alma/kabul etme/ bulundurma suçları ile ilgili olay sayısında bir önceki yıla göre %23,25, uyuşturucu madde imal ve ticareti suçları ile ilgili olay sayısında ise %28,13 oranında artış gerçekleştiği"ni ortaya koymaktadır. Dindarlaşan toplumlarda uyuşturucu kullanma oranlarının azalması beklendiğinden, uyuşturucu kullanma yaşının gün geçtikçe düşmesi ve uyuşturucu kullanımında sadece son bir sene içerisinde % 24'lük bir artış gerçekleşmiş olması muhafazakârlaşan bir toplumu işaret etmemektedir.

Doktora tezimin alan çalışmalarından biri Adana'daki Nusayrîler. Alan araştırmam sonucunda farkettim ki Nusayrîlerin dinî yemeği olan *kamhi*nin toplumsal görünürlüğündeki değişim Türkiye'nin yaşadığı dönüşümle paralellik taşımaktadır. 1990'ların başında, toplu ibadetlerden sonra dağıtılan kamhiden alabilmek için bölgenin kadınları ve çocukları evlerden getirdikleri hacmi büyük

tencereler ile ibadetin gerçekleştirildiği *Ziyaret* adlı ibadethanelere gider, kamhiden alabilmek için zaman zaman birbirleri ile kavga ederlerdi. Günümüzde ise ne evin kadınları ne de çocukları eskisi gibi kamhi almak için ibadethanelere gitmektedirler. Bu sebeble ziyaret denilen mekânlarda yapılan kamhi miktarı da azalmış durumdadır. Eskiden 4-5 büyük kazanda yapılan kamhiler birçok yerde artık alıcısı olmadığı için bir tek küçük kazan içinde yapılmaya başlanmıştır. Artık kamhinin daha az yapılması, insanların kamhi almak için ibadethanelere koşturmamaları onların dinsiz oldukları ya da dinsizleştikleri anlamına gelmemektedir. Ancak eskiden oldukça kötü olan ekonomik şartlar nedeniyle eve tencere ile gelen kamhi tüm ailenin yer yer 2-3 günlük yemeği olabiliyorken, günümüzde gıda fiyatlarının ucuzlamasıyla eski çekiciliğini kaybetmiş durumdadır. Zeytinlerin sayılarak kişilerin önüne konduğu, kahvaltıda ana madde olarak katı yağ ve ekmeğin olduğu ve evdeki çocuk sayısının en az 7-8 olduğu dönemlerde içinde et parçası olan kamhi oldukça değerli bir öğündü. Ancak Nusayrî çocukların eve yemek getirmeleri için tencerelerle ibadet edilen mekânlara gönderilmeleri, yükselen yaşam standartları sebebiyle günümüzde eskisi kadar gözlemlenmemektedir.

Kamhiden uzaklaşılmasının tek sebebi ekonomik faktörler değildir. 21. Yüzyılda insanlar kendi sağlıklarına önceki kuşaklara kıyasla daha çok dikkat etmektedirler. Televizyonların sabah kuşaklarında sağlık programlarının sayısının artması ya da reytingi yüksek sabah programlarına doktorların sıklıkla konuk olması tesadüf değildir. İnsanların sağlıklarına daha fazla dikkat ettikleri bir dönemde, kamhinin ağır bir yemek olduğunun düşünülmesi daha az tercih edilmesine sebep olmuştur. Her ne kadar eskisine nazaran din inancındaki azalmadan bahsedilmiyorsa da, en azından dinî bir sembol (kamhi yemeği) gıda fiyatlarının ucuzlaması ve sağlık konusundaki bilinçlenme nedeni ile yavaş yavaş hayattan çekilmektedir.

Son dönemlerde bazı gazetelerde ya da televizyon kanallarında israf edilen ekmeklerden ya da yemeklerden sıklıkla bahsedilmekte-

dir. Örneğin Türkiye'de günde 4 milyonun üzerinde ekmeğin israf edilmesinden dolayı kamu spotları çekilip kamuoyu bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu konu, yani ekmeğin ya da yemeklerin (dini ifade ile "nimet"in) israf edilmesi de sekülerleşme göstergesidir. Tarımsal üretimin baskın olduğu, insanların kendi yiyeceklerini kendilerinin ürettikleri ve gıdaların Allah'ın nimeti olarak görüldüğü toplumlarda yemeklerin israf edilmesi günah olarak kabul edilirdi. Gıdanın üreticisi ve tüketicisi aynı kişiler olduğundan, uzun çabalar sonucu toplanmış hasatın, ki bu hasat çoğu zaman mevsimlik gıda anlamına gelmekteydi, israf edilmesi kabul edilebilecek bir şey değildi. Bugün makineleşme nedeniyle günde 86 milyon adet üretilen ekmek, geçmişte çok uzun uğraşlar sonucu elde edilebilen bir üründü. Ekmek üretimi için öncelikle Ağustos ayının sıcağında uzun kollu kıyafetlerle (dikenlerden korunmak için) buğday başaklarının kökleri oraklarla koparılırdı. Ardından başaklar harmanlanarak ellerle vurulur ve buğday tanelerinin düşmesi sağlanırdı. Düşen buğday taneleri toplanır ve iki taşın arasında un haline gelinceye kadar ezilirlerdi. Elde edilen un su ile karıştırılır ve elle yakılan fırınlarda, her ekmek teker teker üretilirdi. Tam da bu nedenle ekmek israfı "nimet"in israfı olarak kabul edilir, ekmek atılmaz, yere ekmek atanın başına kötü şeyler geleceğine inanılır, yere düşen ekmek üç kere öpülerek yerden yüksek bir taşın üstüne bırakılırdı. Ekmek öylesine kutsal ve atılması kabul edilemezdi ki, bayat kurumuş ekmek ile yapılan yemek türleri sofralarda sıklıkla kendisine yer bulurdu. Bayat ekmek köftesi, tirit, ekmekli ezme, kalacuş, ekmek süpürgesi, ekmek karıştırması, yalancı paça, yumurtalı ekmek aşı, ekmek oğması, bayat ekmek tatlısı, ekmekli yumurta, bayat ekmek kanepesi ve ekmek kavurması gibi yemeklerin eskisi kadar sofralarda olmamasının sebebi artık bayatlayan ekmeklerin değerlendirilmeden atılmasından kaynaklanmaktadır.

Şu anda ekmek "nimet"ten sayılmamaktadır. Zira günde 86 milyon adet üretilen ekmek, artık onu satın alan kişi için uzun çabalar sonucu elde ettiği besin maddesi değil 70 kuruş değeri olan bir "şey"

haline gelmiştir. Tarım toplumu için gıdanın kutsallığı tartışılmaz bir gerçek iken, endüstrileşmiş büyük şehirlerde her gün binlerce ton gıdanın çöpe gitmesi şaşırtıcı değildir. Gıdaların "kutsallığı" gıda endüstrisi geliştikçe, insanların maddi durumu yükseldikçe, gıdanın üretim süreci ile makinalaştıkça azalmaktadır. Kutsallık mertebesindeki ekmek de diğer tüm kutsallar gibi yeni dünyada eski kutsallığını koruyamamaktadır.

12. Sonuç

Yukarıda 11 maddede ifade edilenler gittikçe muhafazakârlaştığı iddia edilen bir toplumdan çok, oldukça hızlı şekilde sekülerleşen toplumların yaşadığı dönüşümleri göstermektedir. Ancak, tüm bu ifade edilenler, toplumun bir kesimindeki muhafazakârlaşma algısının tamamen hayal ürünü olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, toplumun sayıca önemli bir kesimi muhafazakârlaşıldığını düşünüyorsa, kimi kanaat önderleri geçmişe nazaran daha kapalı bir toplumda yaşandığını ifade ediyorsa, insanlar günlük yaşamlarında muhafazakârlaşma nedeniyle sorunlar yaşadıklarını söylüyorsa, hatta belli kesimler için bu konu üzerine tartışılması dahi anlamsızsa, bu durumda Türkiye'nin sekülerleştiğini iddia edenlerden toplumun bir kesimindeki bu algının altında yatan sebepleri açıklamaları beklenmektedir. Bu nedenle kitabın bundan sonraki bölümünde, Türkiye'nin muhafazakârlaştığına dair var olan güçlü algının nasıl ortaya çıktığı tartışılacaktır.

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE'DEKİ MUHAFAZAKÂRLAŞMA ALGISININ NEDENLERİ

1. Giriş

2014 yılının Kasım ayında bu kitapta anlatılan şeyleri sunmak üzere Claremont'ta (Kaliforniya/ABD) ismi "Nonreligion and Secularity in US and Beyond"[42] olan bir konferansa katıldım. Dünya üzerinde sekülerleşme konusunu çalışan yaklaşık 40 akademisyen oldukça yoğun iki günlük bir programda hem akademik üretimlerini birbirleri ile paylaşma imkânı buldular hem de kendi ülkelerinin deneyimlerini diğer ülkeler ile kıyaslama şansı elde ettiler. Benim sunumum Türkiye'nin sekülerleşmesi üzerine olduğu için, ilgi çeken konular arasındaydı. Zira oradaki 40 akademisyenden sadece biri (ben) Türkiye'nin sekülerleştiğini düşünüyor, geriye kalan 39 akademisyen ise özellikle AK Parti hükümetleriyle birlikte son 13 senedir Türkiye'nin muhafazakârlaştığına inanıyorlardı. İkinci günün öğleden sonrası ben sunumumu yaptıktan sonra bu rakam değişti. Hatta sekülerleşme tartışmalarının dünyaca ünlü isimlerinden Prof. Dr. Phil Zuckerman konferansın kapanış seremonisinde benim anlattıklarımla birlikte Türkiye ile ilgili algısının değiştiğini, hikâyeyi bundan sonra daha farklı bir perspektiften okuyacağını ifade etti.

Türkiye toplumunun gün geçtikçe dinden uzaklaşıyor olması bu kitabın iddiası iken Türkiye'nin muhafazakârlaştığı algısı hem yurtiçinde hem de yukarıda ifade edildiği gibi yurtdışında oldukça yaygındır. Özellikle seküler yaşam tarzına sahip olan kesimlerin hissettikleri ve yurtdışındaki algı AK Parti iktidarı ile birlikte bu ülkenin geri döndürülemez şekilde muhafazakârlaştığı yönündedir. Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinde Türkiye'nin adım adım şeriata doğru gittiğini iddia eden görseller, yazılar ve videolarla oldukça sık karşılaşılmaktadır. Türkiye'nin muhafazakârlaştığı iddiası öylesine net ve kesin şekilde ifade edilmektedir ki, özellikle sol kesimlerin takip ettiği Ece Temelkuran gibi deneyimli gazeteciler dahi SOAS (The School of Oriental and African Studies) gibi sadece Avrupa'nın değil, dünyanın prestijli okullarından birinde yaptıkları konuşmada Türkiye'deki yeni toplumun muhafazakâr olduğunu

42 Birleşik Devletler ve Diğer Bölgelerde Din Dışılık ve Sekülerlik

üstüne basarak vurgulayabilmektedir (Avrupa Gazete, 5 Haziran, 2012). Seküler kültüre sahip olan akademisyenler, kanaat önderleri ve köşe yazarları her geçen gün daha kapalı bir toplumda yaşadığımızı ifade etmektedirler.

Peki, Türkiye oldukça hızlı şekilde sekülerleşirken nasıl oluyor da böyle bir algı oluşabilmektedir? Kitabın bu bölümünde Türkiye'nin şeriata doğru gittiğini ifade eden kitlenin neden böyle bir algıya sahip olduğu üzerinde durulacaktır.

2. Türkiye'nin Şeriata Doğru Gittiğini Düşünenler

Türkiye'nin gittikçe dindarlaştığını iddia edenler iki gruba ayrılabilir. Birinci grup, yaşanan sekülerleşme sürecini kabullenme konusunda direnç göstermektedir. Bu grup tarafından sekülerleşme sürecinden bahsetmek, AK Parti'ye karşı 2002 yılından beri yapılan muhalefetin altının boşalması olarak yorumlanmaktadır. Türkiye'nin son 10 sene içinde oldukça hızlı şekilde sekülerleştiği iddiasıyla, AK Parti'nin Türkiye'yi şeriata doğru götürdüğü iddiaları birbirine tamamen zıt iken, sekülerleşme sürecini kabullenmek 2002 yılından beri dile getirdikleri iddialar ile çelişecektir. İddialarına güvenleri silahlı kuvvetlerin darbe yapmasını isteyecek kadar güçlü iken, bir önceki bölümde Türkiye'nin sekülerleşmesini göstermek için ortaya konan örnekler onlar için çok fazla anlam taşımamaktadır. Bu grup için Türkiye'nin sekülerleştiğini iddia etmek iyi niyetli bir yorumla "toplumsal dönüşümü okuyamamak", o kadar iyi niyetli olmayan bir ifade ile "AK Parti'ye meşruiyet kazandırmak" anlamına gelmektedir. Böyle bir kitap çalışması içinde olduğumu bilen AK Parti'nin yeminli düşmanı olan bir aile üyemin "Bu yaptığın AK Parti'nin ekmeğine yağ sürmekten başka bi'şey değildir!" demesi boşuna değildir. Zira bu kitabın iddia ettiği şeylerin doğruluğu ya da yanlışlığı ile değil, bu iddiaların kimin işine yarayıp yaramayacağı ile ilgilenmektedir.

Türkiye'nin muhafazakârlaştığını düşünen ikinci gruptakiler de ilk gruptakiler gibi toplumunun geçmişe nazaran dindarlaştığını ve

Türkiye'de renklerin kaybolduğunu düşünmektedir. Ancak ikinci grup bu kitabın iddiaları ile karşılaştığında ortaya çıkan çelişkiyi samimi şekilde anlamaya çalışmaktadır. O nedenle kitabın bu bölümü ikinci grubun anlamaya çalıştığı çelişkinin ne olduğunu açıklamaya yöneliktir.

Bu soruya yanıt vermek için, yani toplumun bir kesiminde oldukça net olan muhafazakârlaşma algısının sebepleri hakkında yorum yapabilmek için AK Parti hükümetinin çıkardığı ya da çıkarmaya çalıştığı yasalara, parti kurmaylarıyla partiye yakın şahısların basına verdiği demeçlere ve AK Partili belediyelerin kimi uygulamalarına bakmak aydınlatıcı ipuçları sunacaktır. Ancak ondan önce kavramsal çerçeve için sekülerleşme ve lâiklik arasındaki farktan bahsetmek gerekmektedir.

3. Sekülerleşme Lâiklik ya da Lâikleşme Demek Değildir![43]

Sekülerleşme kavramı Türkiye kamuoyunda her geçen gün daha sık kullanılıyor olsa da lâik kelimesinden türeyen kelimeler ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılması sıklıkla karşılaşılan bir hatadır. Türkiye'deki kimi akademisyenler, köşe yazarları ve bazı gazete editörleri uzun zamandır lâik, lâiklik, lâikleşme gibi kelimeleri seküler, sekülerlik, sekülerleşme gibi kelimelerin yerine kullanmaktalar. Zira farklı ortamlarda sekülerleşme kavramını anlatmaya çalışırken "yani lâiklik mi?" diye soru sorunların sayısının azımsanmayacak derece çok olması tesadüf gibi görünmemektedir.

Zaman, Hürriyet, Milliyet ve Sabah gibi dört büyük kitle gazetesinin bu kavramları kullanma sıklıklarını karşılaştırdığım Tablo 19 yukarıdaki iddiayı güçlendirmektedir. Bu dört gazeteyi seçmemin iki ana sebebi var. Birincisi, bu dört gazete farklı kesimlerde yer alan ve sayıları milyonlar ile ifade edilebilecek oldukça geniş kitlelere hi-

43 Bu bölüm, "Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Lâiklik" başlığı ile daha önce *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9. Cilt, 1. sayı, 2014, 103-124 sayfaları arasında yayınlanan makalenin bu kitap için özetlenmiş ve düzenlenmiş halidir (Ertit, 2014f).

tap etmektedirler. İkincisi ise sahip oldukları teknik altyapı sayesinde Zaman gazetesinde 1994 yılına kadar, Hürriyet ve Sabah gazetelerinde 1997 yılına kadar, Milliyet'te ise 2001 yılına kadar geriye dönük arama yapılabilmektedir.

Tablo 19. Dört Kitle Gazetesinde "Lâik-Lâiklik-Lâikleşme" kavramları ile "Seküler-Sekülerlik-Sekülerleşme" kelimelerinin kullanım sıklığı

	Zaman (Ocak 1994 – Aralık 2014)	Hürriyet (Ocak 1997 – Nisan 2014)	Sabah (Ocak 1997 – Nisan 2014)	Milliyet (Ocak 2001 – Aralık 2014)
Lâik-Lâiklik-Lâikleşme	25823 kez	19340 kez	4389 kez	11956 kez
Seküler-Sekülerlik-Sekülerleşme	1756 kez	369 kez	254 kez	352 kez

Türkiye gündemini, tarihsel süreçlerden dolayı, sekülerleşme kelimesinden daha çok lâiklik kelimesinin meşgul etmesi anlaşılabilir olsa da kelimelerin kullanılma sıklığı 25823'e 1756 ise (Zaman gazetesi) ya da 11956'ya 352 ise (Milliyet gazetesi) bu rakamları açıklamak için Türkiye'nin siyasi tarihinden ve bir kelimenin anayasaya girmiş olmasından daha farklı bir dinamiğe ihtiyaç duyulmaktadır. Zira toplum-din ilişkisine dair bir açıklama olan sekülerleşme kavramının Türkiye'de yeterince kullanılmıyor olmasının altında Türkiye kamuoyunun bu konuya olan ilgisizliği yatmamaktadır. Aksine, uzun yıllar Türkiye gündeminin en önemli maddelerinden biri olan "muhafazakârlaşma", "Malezyalaşma" ya da "İranlaşma" gibi tartışmalar aslında sekülerleşme kavramının tam da merkezde olduğu tartışma konularıdır. Ancak ne yazık ki, bu tartışmalarda dahi lâik, lâiklik, lâikleşme gibi kelimeler çoğu zaman yanlış anlamlar taşıyarak seküler, sekülerlik ya da sekülerleşme kavramları yerine kullanıldılar.

Sekülerleşme, belli bir zaman dilimi içerisinde, dinin, dinimsi mekanizmaların ve batıl inançların (doğaüstücülük ya da halk inançları) toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması diye tanımlanmıştı. Buna karşın lâiklik din ile devlet arasındaki ilişkiye dair siyasi bir ilke ve projedir. En geniş anlamı ile lâiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin kontrolünde olan eğitim, sağlık, güvenlik, hukuk, ekonomi gibi alanlarda herhangi bir dini grubun söz sahibi olmaması, devletin dış ve iç politika için alınan kararlarda belli bir inanç grubunun çıkarlarını gözetmemesi, hiç kimsenin bağlı olduğu dinî inançtan dolayı devlet kadrolarından uzaklaştırılmaması ya da bürokraside yükseltilmemesi, yani kısacası devletin tüm inanç gruplarına eşit mesafede olması demektir. Bu tanım lâik devletin dine düşman olduğu, vatandaşlarının ibadet etme hakkını gasp edeceği, vatandaşlarını dinsizleştirmeye çalışacağı ya da dini kendi kontrolü altına alacağı anlamına gelmemektedir. Lâiklik, söz konusu devlet işleri olduğunda dinin hiçbir şekilde referans noktası olarak kabul edilmemesi anlamını taşımaktadır.

Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ifade eden lâiklik ile dinin toplumsal düzeyde prestij kaybettiğini, geçmişe nazaran daha az sayıda insanı etkileyebildiğini, toplum için referans noktası olmaktan git gide uzaklaştığını ifade eden sekülerleşme kavramı birbirlerinin yerine kullanılmaması gereken kavramlardır.

Sekülerleşme bir sürecin adıdır ve toplumdan ya da devletten herhangi bir beklentisi yoktur. O sadece var olan bir dönüşümün adı olarak kullanılmaktadır. O nedenle sekülerleşme kavramının ilerici ve sekülerist olmadığı ifade edilebilir. Lâiklik devlet katında var olması istenilen bir dönüşümü ifade ederken, sekülerleşme (ya da desekülerleşme) hali hazırda var olan toplumsal dönüşümün adı olarak kullanılmaktadır. Lâiklik siyasal-hukuki bir ilke olarak varlığını sürdürürken, henüz 1966 yılında Wilson sekülerleşmenin bir ideoloji olmadığını, sekülerleşmenin dinin geçirdiği dönüşümü

alkışlamak ya da kınamak gibi bir misyonu olmadığını ifade etmiştir (Wilson, 1969).

Genellikle devrimsel süreçlerde yukarıdan dayatılan "dinsizlik" ya da dini hayattan uzaklaştırma çabaları, dinin bir müddet ya da baskı devam ettiği sürece toplumsal etkisini azaltabilir. Ancak böyle bir sürecin sekülerleşme süreci ile çok ilgisi bulunmamaktadır. Zira Subaşı (2004: 54)'nın ifade ettiği gibi "Dinin siyasal düzlemde geri çekilişi, ya da kamusal hayattan el çektirilişi, aslında dinselliğin de benzer şekilde yok olacağı anlamlarına gelmemektedir." Devlet istediği için ibadethanelerin kapatılması, devletin müdahalesi ile dini sembollerin toplumsal hayattaki görünürlüklerinin azalması, devlet izin vermediği için kamusal alanda başörtü takılamaması, devlet okullarında sadece bir mezhebin öğretisinin dayatılması, iş yerlerinde ibadet edilmesinin yasaklanması sekülerleşme tartışmalarının alanına girmemektedir. Yukarıdan aşağı doğru seküler yaşam tarzını empoze etmek insanları daha seküler yapmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar lâiklik ilkesi adı altında yaşadıkları sekülerleşme paradigmasının alanına girmemektedir. Devlet istediği için, devlet baskı yaptığı için, devlet ceza vereceği için insanlar başörtülerini çıkarabilirler, işten atılmamak için eşlerinden başlarını açmalarını isteyebilirler, daha az ibadet ediyor gibi görünebilirler ancak bu onların daha seküler hale geldiklerini göstermemektedir. Daha seküler yaşam tarzına sahipmiş gibi görünebilirler ama böylesine yapay bir süreç günün sonunda kolayca tersine dönebilir. Yani, devleti ele geçiren bir başka grup, bu sefer başörtülü olmayanlara mobbing uygulayabilir, eşi başörtüsüz olanları bürokraside yükseltmeyebilir, işe alımlarda liyakat yerine aynı mezhepten ya da dinî gruptan olmayı kıstas olarak koyabilir, Cuma namazı kılmayanları ya da oruç tutmayanları fişleyebilir.

Hâlbuki sekülerleşme paradigması içerisinde devletin koyduğu yasaklar yok. Sekülerleşme, lâiklik gibi dayatılan bir proje değil, kendine özgü dinamikleri olan bir süreçtir.

En geniş anlamı ile lâiklik, din ve devlet arasındaki ilişkiye, sekülerleşme ise din ve toplum arasındaki ilişkiye dairdir. Zira lâik devletlerin seküler olmayan toplumları ya da lâik olmayan devletlerin seküler yaşam tarzına sahip toplumları olabilir. Kanun değişikliği ile toplumlar sekülerleşebilselerdi, aynı şekilde bir kanunla o sekülerliğin yok olması gerekirdi. Toplumların sekülerleşmesi, devletlerin lâikleşmesi gibi kanunla olacak, belli bir projenin içerisinde gerçekleşebilecek bir şey değildir.

Bu kitap lâiklik ile sekülerleşme arasında hiçbir şekilde etkileşim olmadığını iddia etmemektedir. Muhakkak ki bir devletin din devletine dönüşmesi belli bir grubun daha dindarlaşmasına, ya da bir başka devletin lâiklik ilkesini anayasasına koyması da belli bir grubun sekülerleşmesine neden olabilir. Ancak sekülerleşme ya da desekülerleşme süreçleri için yasa koyucudan çok daha fazlasına ihtiyaç var. İfade edilmeli ki Türkiye toplumu için din her geçen gün sosyal hayattan daha fazla çekilirken, dinin, dinimsi yapıların ve batıl inançların gücü ve prestiji azalırken, yeni kuşakların günlük aktivitelerinde ya da gelecek ile ilgili planlarında bu bahsi geçen dinamikler kendilerine daha az yer buluyorken bu konularda yapılacak tartışmalar "lâiklik-muhafazakârlık" sığ ekseninden çıkmak zorunda kalacak gibi görünmektedir.

4. Toplum Sekülerleşirken Devlet Lâiklikten Uzaklaşabilir

Kitabın üçüncü bölümünde toplumun sekülerleşmesine dair 11 madde üzerinden bir tartışma yapılmıştı. Burada ise AK Parti hükümetinin çıkardığı ya da çıkarmaya çalıştığı yasalara, parti kurmaylarıyla partiye yakın şahısların basına verdiği demeçlere ve AK Partili belediyelerin kimi uygulamalarına değinilerek devletin lâiklikten uzaklaştığına dair tartışma yapılacaktır. Ancak bir kez daha ifade edilmeli ki, devletin lâiklikten uzaklaşması toplumun muhafazakârlaşması anlamına gelmemektedir. Aksine, aynen Türkiye örneğinde olduğu gibi, toplum gün geçtikçe dinden uzaklaşıyorken, devlet din ile arasındaki mesafeleri azaltıyor olabilir. Şimdi madde madde

lâiklik için sorun teşkil eden ve Türkiye toplumunun gittikçe muhafazakârlaştığına dair *yanlış algının* oluşmasına neden olan hükümet merkezli kimi uygulamalara ve toplumsal olaylara değinelim:

- 2014 yılı Aralık ayında 19. Milli Eğitim Şûrası'nda alınan, 'anaokullarında değerler eğitimi verilmesi' yönündeki tavsiye kararı doğrultusunda Osmaniye Kadirli İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından anasınıfı çocuklarına yönelik dinî program hazırlanması.
- Yüksek Hızlı Trenlerde içki satışının yasaklanması.
- Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidara geldikten hemen sonra zinayı yasaklamak için yasa çıkarmaya çalışması.
- Erdoğan'ın başörtüsü sorununda "söz söyleme hakkı yargının değil ulemanındır" demesi.
- Milletvekili Egemen Bağış'ın başörtüsünün sadece kamusal alan ya da üniversitelerde değil, mecliste de geçerli olması gerektiğini ifade etmesi.
- Kadın vücudunun yer aldığı bazı afişlerin sansürlenmesi.
- Müstehcen bulunan heykellerin eleştirilmesi veya AK Partili belediyeler tarafından kaldırılması.
- Devlet kanallarında mevlit programlarının yapılması.
- Erdoğan'ın evli çiftlerden en az 3 çocuk istemesi.
- Belediyelerin mümkün mertebe içkili yerleri yasaklamaya çalışmaları ve azaldığı düşünülen içki tüketimi (Toprak, Bozan, Morgül ve Şener, 2010).
- İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğünün "kız-erkek okullarının ayrılması"nı önermesi.
- Sadece kadınlara özgü plaj alanlarının açılması.
- Dönemin başbakan yardımcısı Bülent Arınç'ın "dindar cumhurbaşkanı seçeceğiz" cümlesi.
- Daha önce herhangi bir hastanede ya da devlet dairesinde görülmeyen başörtülü çalışanların görünür hale gelmesi.

- Eğitim sisteminin 4+4+4 şeklinde değiştirilerek İmam Hatip Liseleri'nin sayısının arttırılması.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları'nda hangi oyunun oynanıp oynanamayacağına karar veren kurula belediye görevlilerin girmesi.
- Erdoğan'ın İmam Hatip Liseleri'nin göz bebeği haline getirileceğini söylemesi.
- Bozcaada'da 9. kez yapılacak olan Şarap Tadım Günleri'nin yeni alkol düzenlemesiyle iptal edilmesi.
- Afyonkarahisar Valisi İrfan Balkanlıoğlu'nun şehirdeki açık alanlarda içki içilmesini yasaklaması.
- Âlkol satışı yapılan festivallere müdahale edilmesi.
- Erdoğan'ın dindar nesil yetiştireceğiz söylemi.
- Afyonkarahisar Din Eğitimi Şube Müdürü'nün din öğretmenleri ile yaptığı toplantıda şunları ifade etmesi: "Sizler okul müdürlerinin başdanışmanısınız. Okul müdürü size sorarak adım atacak. Bunu Valilik de Milli Eğitim Müdürlüğü de böyle istiyor. Bundan sonra işler ve işlemler Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenlerinin kontrolünde gerçekleşecek."
- Kadınların parlamentoya artık başörtüleri ile girebilmeleri.
- Ankara metrosunda ya da diğer toplu ulaşım araçlarında birbirlerine yakınlık gösteren genç çiftlerin genel anonsla uyarılması.
- Yeşil sermaye diye adlandırılan İslâmî sermayenin devlet eliyle güçlendirilmesi.
- Üniversitelere başörtülü öğrencilerin girebiliyor olmaları.
- İstanbul'un Pendik ilçesinde genel ahlâka uygun olmadığı iddiası ile 1+1 evlere yasak getirilmeye çalışılması.
- Dönemin hükümet sözcüsü Hüseyin Çelik'in televizyonda gördüğü bir sunucunun göğüs dekoltesini ertesi gün eleştiri konusu yapması ve sunucunun işten atılması.

- Devlet kadrolarına girebilmek ya da yükselebilmek için bazı dinî cemaatlerin üyesi olmak gerektiğinin düşünülmesi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın personel sayısının artması.
- Eskiden başörtüsü ile girilemeyen Ordu Evleri'ne artık girilebilmesi.
- RTÜK'ün oldukça muhafazakâr ahlâk anlayışı ile verdiği ağır para cezaları.
- İçki reklamlarının yasaklanması.
- Erdoğan'ın "kızlı-erkekli" evleri yasal düzenlemeler ile ortadan kaldıracaklarını ilan etmesi.
- Akşam saat 22.00'den sonra içki satışının yasaklanması.
- Evliliğin kolaylaşması için evli öğrencilerin kredi borcunun silinmesi; 25 yaş altındaki çiftlere 10 bin lira faizsiz düğün kredisi verilmesi ve ödemelerin de 2 yıl sonra başlatılacak olması; asgari ücretlinin 3. çocuğa sahip olması durumunda vergi yükünün kalkacak olması.
- Denizli'de düzenlenen 2. Şarap Sempozyumu'nda şarap tadımının dahi yapılamaması.
- Bülent Arınç'ın iffetli kadının kahkaha atmaması gerektiğini ifade etmesi.
- Sadece muhafazakârların gittiği, kadın ve erkeğin ayrı ayrı yüzdüğü otellerin sayısının gün geçtikçe artması.
- İlköğretimde başörtüsü yasağının kalkması.

Bu örnekler arttırılabilir. Ancak Amman (2010: 42)'ın ifade ettiği gibi bu "olgusal durumlar buzdağının sadece suyun üzerinde kalan kısmını göstermekte, dahası Türkiye'nin hızla sekülerleşen bir ülke olduğu gerçeğini görünmez kılmaya hizmet etmektedirler. Sosyolojinin asıl görevi, toplumsal gerçeğin kolayca görülemeyen kısımlarını görünür hale getirerek anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktır."Türkiye'nin muhafazakârlaştığını iddia edenler bu tarz örnekleri peş peşe sıralamaktadırlar. Ancak yukarıdaki örnekler

Türkiye toplumunun muhafazakârlaştığını değil, devlet kademesinin muhafazakârlaştığını göstermektedir. Yukarıda sekülerleşmenin alanına girecek tek konu, sayısının arttığı düşünülen başörtülü kadın sayısıdır ki, o da yanlış yorumlanmaktadır. Onun haricinde zaten kendisinin muhafazakâr olduğunu inkâr etmeyen bir hükümetin dindar nesiller yetiştirmek için yasalar çıkarması ya da çıkarmaya çalışması, içki tüketimini zorlaştıracak adımlar atması, kendisine yakın medya kurumları yaratmaya çalışması, RTÜK yolu ile daha muhafazakâr yayınlar yaptırmaya çalışması, henüz gerçekleşmemiş olsa dahi kız-erkek ayrı okullarda okumalı temennisi sekülerleşme tartışmalarının değil lâiklik tartışmalarının alanına girmektedir. Belli bir zaman dilimi içerisinde, dinin ya da metafiziksel dünyanın toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması demek olan sekülerleşme ile dinin devlet mekanizmalarından uzaklaştırılmasının ifadesi olan lâiklik kavramları farklı kavramlardır. Zira lâik olmayan devletlerin seküler yaşam tarzına sahip bireyleri ya da toplumları olabileceği gibi, lâik devletlerin oldukça dindar, deseküler bireyleri ya da toplumları olabilir. Yukarıda bahsi geçen olaylar lâiklik tartışmalarının alanına girmektedir.

Örneğin lâik devlet için cumhurbaşkanının dindar olup olmaması bir anlam ifade etmemesine rağmen dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın "dindar" cumhurbaşkanı seçeceğiz demesi ister istemez o kişinin lâiklik anlayışının sorgulanma ihtiyacını doğurmaktadır. Din öğretmenlerini bir araya getirerek "bundan böyle okul müdürleri dahi size karşı sorumlular" demek, lâik eğitim sistemi için çok anlaşılır ifadeler değildir. Bir yetişkinin akşam saat 22.00'den sonra içki satın alamayacak olması, kız ve erkek öğrencilerin aynı evde kalmalarının yasalar ile engellenmeye çalışılması, RTÜK'ün oldukça muhafazakâr bakış açısı ile televizyon ve radyo yayınlarına karışabilmesi, devlet kadrolarında iş bulabilmenin ya da yükselebilmenin koşullarından birinin dindar görünmek olması vb. ister istemez devletin "her inanca aynı mesafede durması" de-

mek olan lâiklik ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Herhangi bir inanç sistemini referans alarak ekonomiye, eğitime, insanların bireysel alanlarına, ne içip içmeyeceklerine, ne yeyip yemeyeceklerine ya da ne giyip giymeyeceklerine karışılması lâiklik ilkesi için sorun teşkil etmektedir.

Bu nedenle yukarıdaki örneklere bakılarak Türkiye toplumunun muhafazakârlaştığı değil, siyaset arenasının muhafazakârlaştığı iddia edilmelidir. Zira siyaset arenasının dindarlaşması ille de toplumun dindarlaşması anlamına gelmemektedir. Eğer yasalarla toplumlar dindarlaştırılabilseydi ya da dinden uzaklaştırılabilseydi 1923 Kemalist Devrimi ya da 1979 İran İslâm Devrimi bunu başarabilirdi. Nasıl ki Türkiye ve İran'da yaşanan devrimler istenilen sonuca ulaşamadı ise, aynı şekilde Bolşevik Devrimi ile Ruslar da dinsizleşmediler. Öyle olsa idi 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılır dağılmaz kiliseler çekim merkezi haline gelmezlerdi. Devrimlerin, özellikle söz konusu din ya da kutsallar olduğunda, toplumlarını dönüştürme noktasında çok başarılı olduklarını söylemek çok mümkün görünmemektedir. Kısa sürede zora dayalı olarak kurulan yapılar doğası gereği kısa sürede parçalanabilmektedirler.

Buradan yola çıkarak lâiklik ilkesi ile sekülerleşme arasında kesinlikle bir etkileşim olmadığı ya da olmayacağı elbette ki iddia edilemez. Bu kitap lâiklik ile sekülerleşme arasında hiçbir şekilde etkileşim olmadığını iddia etmemektedir. Muhakkak ki İran'ın bir din devletine dönüşmesi belli bir grubun dindarlaşmasına, Türkiye'nin 2000'li yıllara kadar sürdürdüğü dışlayıcı lâiklik anlayışı ya da tepeden inmeci modernleştirme politikaları belli bir grubun sekülerleşmesine neden olmuştur. Yine aynı şekilde 2000'li yılların başlarında AK Parti iktidarı ile Türkiye'de siyasetin bu kadar din merkezli hale gelmesi bazı toplumsal kesimlerin kısa vadede dinsel yaşamlarını daha görünür şekilde yaşamalarına yol açmıştır. Ancak ne İran yasalarla halkını dindarlaştırma konusunda istediği başarıyı elde edebildi ne de Türkiye Kemalizmin yasaları ve yasakları ile halkını istediği derecede dinden uzaklaştırabildi. Ya da 2000'li yılların ilk 15 senesi

içinde AK Parti hükümetinin yasaları toplumu dindarlaştırabildi. Zira bu süreçler için yani sekülerleşme ya da desekülerleşme süreçleri için yasa koyucudan çok daha fazlasına ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin gittikçe muhafazakârlaştığını ve şeriata doğru gittiğini iddia edenler aslında eskiden Türkiye toplumunun oldukça seküler bir yaşam tarzına sahip olduğunu, kadınların oldukça modern görünümlere sahip olduğunu ama "aynı kadınlar"ın AK Parti ile beraber birden kapanıp, muhafazakârlaştığını düşünmektedirler. Eğer bir de çevrelerinde bu iddialarını destekleyecek birkaç tekil örnek ile karşılaşmışlarsa, sonradan başörtülü hale gelen kadın veya sonradan Cuma namazına gitmeye başlayan erkek vb., kafalarındaki algı değişmez ve sorgulanamaz hale gelmektedir. Türkiye hızla sekülerleşirken toplumun önemli bir kesiminde var olan bu algı farklılığı açıklanmaya muhtaçtır.

2000'li yıllarda daha mütedeyyin olan Anadolulu iş adamlarının ve onların sosyal yaşamlarının görünür hale gelmesi, üniversitelileşme oranının toplumun orta-alt kesimini de içine alacak şekilde yaygınlaşması, daha önce köylerde yaşayan kitlenin şehirlere göç edip şehrin caddelerinde "lâiklik hassasiyeti olan" insanların görebileceği şekilde var olmaya başlamaları ve kılık-kıyafet konusunda kısıtlayıcı yasakların kalkması bu algının altında yatan başlıca sebeplerdir.

5. Sayısının Arttığı İddia Edilen Başörtülü Kadınlar

Başörtüsünün önceden yasak olmasından dolayı kadınların çalışamadıkları yerlerde artık başörtüleri ile çalışabiliyor olmaları, daha önce meclisten kovulurken şimdi Cumhurbaşkanı'nın karısı olarak devleti temsil edebilecek bir pozisyona yükselmeleri, Bağdat Caddesi ya da Nişantaşı kafeleri gibi seküler yaşam tarzının hâkim olduğu yerlerde görünürlüklerinin artması, trafikte sayılarının artması, üniversitelere girebilmeleri bazı kesimler için Türkiye'nin dindarlaşmasının en açık örnekleridir. Hâlbuki yaşanan dönüşüm ağırlıkla daha önce "çevre"de yer alan ya da yer almak zorunda olan kitlenin "merkez"e gelip görünür olmasından kaynaklanmaktadır. 1970'lerde

% 75 olan kırsalda yaşayan nüfusun 2000'li yıllarda % 12'ye kadar düşmesi köylerde yaşayan milyonlarca insanın kentlere akın etmeleri anlamına gelmektedir. Göç eden bu insanlar kırsalda yaşarlarken şimdiki yaşamlarından daha seküler bir yaşamın parçası değillerdi. Yani üniversitede görünürlükleri artmış olan başörtülü kızlar daha önce zaten seküler bir yaşamın parçası değillerdi. Ne erkek arkadaşları ile rahatça dolaşabiliyorlardı ne de başörtüsüz oldukça dar kıyafetler giyebiliyorlardı. Hâlihazırda dindar ailelerden geliyorlardı ve üniversite eğitiminin yaygınlaşması ile daha önce orta-alt sınıf ve yoksul kesimin seçenekleri arasında olmayan üniversite eğitimi onlar için de bir seçenek haline gelmeye başladı.

Şimdi şu iki bilgiyi yan yana getirip yorumlayalım:

1. Bilgi: Yılmaz (2008)'ın 3000'e yakın aile ile görüşerek ulaştığı sonuçlara göre gelir seviyesi ve kadınların örtünmesi arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Yüksek gelir düzeyine sahip ailelerde kadınların örtünmesinin olumlu bir davranış olduğu düşüncesine katılanların oranı % 42,8 iken, bu oran düşük gelir düzeyine sahip ailelerde % 60,2'ye çıkmaktadır.

2. Bilgi: 2014 yılının Mart ayında YÖK tarafından açıklanan Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi ve Kurumsal Değerlendirme Raporuna[44] göre 2003 yılında Türkiye'nin net yüksek öğretim okullulaşma oranı, yani 18-22 yaş aralığındaki okullulaşma oranı % 14 iken, 2014 yılı itibari ile % 40-45 aralığına yükselmiş durumdadır. Yani sadece 10 sene önce her 100 gençten 14'ü üniversiteli olabiliyor iken, bu oran her 100 kişide 40'a çıkmıştır.

Yorum: Üniversiteli olmak daha önce sadece kentli, maddi durumu yüksek, orta ya da orta üst sınıfa ait bir olgu iken, günümüzde toplumun daha geniş kesimlerine yayılmış durumdadır. Bu yaygınlaşma ile birlikte başörtülü kızların sayısında artış olması eskiden üniversiteye girenlerin başlarını kapatmaya başladıklarını değil, daha önce üniversiteye giremeyenlerin de üniversitelileşmeye başladık-

44 http://www.yok.gov.tr/web/guest/yok_degerlendirme

larını göstermektedir. 1990 öncesi bir tane bile üniversite mezunu olmayan Anadolu'daki şehirlerin mahalleleri her sene onlarca üniversite mezunu çıkarmaya başlamışlardır. Bunun yanında 1990'larda ve 2000'li yılların ilk 10 senesinde yasalar sebebiyle başörtülü öğrencilerin üniversitelere alınmamaları da geçmiş zamanlardaki daha az görünümün sebeplerindendir. Ayrıca 1990'larda başörtülü bir eşe sahip olmak işten atılma sebebi iken insanların 1990'larda başlarını açmaları ve sonra inanç özgürlüğü ile beraber kapanmaları da oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Yani Kemalizmin yasaları nedeni ile kendilerini saklamak zorunda olan insanların aslında hiç olmadıklarını varsaymak çok doğru bir çıkarım değildir. Muhafazakâr kesimin Kemalist Türkiye'de kendilerini saklamak zorunda kalması, üniversite okumak için peruk ya da şapka takmaları ve yasaklar kalkınca da yasalardan dolayı takamadıkları başörtüsünü takmaya başlamaları daha önce hiç var olmadıkları ve birden ortaya çıktıkları anlamına gelmemektedir.

Aynı şekilde plajlarda daha önce görünmeyen haşemalı kadınların görülmesi bunun desekülerleşme olduğu iddiasını gündeme getirmektedir. Eğer haşema ile denize giren kadınlar daha önce bikinileri ile denize giriyorduysa bu doğru bir iddiadır. Ancak, aynen başörtülülerin üniversiteye girebilmeleri ya da kamuda çalışabilmeleri nedeniyle sayılarında değil ama görünürlüklerinde artış olduysa, aynı şekilde daha önce denize giremeyen mütedeyyin kadınların haşema sayesinde denize girebiliyor olmaları ve daha görünür olmaları da desekülerleşme anlamına gelmemektedir. Daha önce sosyo-ekonomik ve politik sebeplerden dolayı görünürlükleri olmayan "şeylerin" görülebilir hale gelmesi onların sayısında artış olduğu anlamına gelmemektedir. Günümüzde Akdeniz sahilleri başta olmak üzere Türkiye'nin birçok tatil bölgesinde sadece mütedeyyin kesime hizmet veren oteller mevcuttur. Bu otellerin 20 sene önce olmaması günümüzde o otellerde konaklayanların 20 sene önce bikinili şekilde denize girdikleri anlamına gelmemektedir. Aksine, ya denize gir-

memekteydiler ya oldukça tenha sahiller aramaktaydılar ya da yerel kıyafetleri ile yüzmeyi tercih etmekteydiler.

6. Azaltılamayan İçki Tüketimi

AK Parti muhafazakâr bir siyasi harekettir ve iktidar olarak çıkarmak istediği yasaların bu muhafazakârlıktan etkilenmesi oldukça mümkündür. Ancak bilimsel gelişmeler, kapitalizm ve kentleşme AK Parti'nin yetiştirmek istediği dindar neslin ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin her geçen gün zorlaştırılan içki satışı ve görünürlükleri azalan içkili mekânlara rağmen aşağıdaki rakamlar oldukça çarpıcıdır.

Tablo 20 Türkiye'de Alkol Tüketimi (litre)

Yıl	Bira	Tüm Tüketim (Bira dışı içkiler dahil)
2004	813.172.565	897.796.724
2005	821.850.338	903.910.277
2006	803.840.728	885.571.063
2007	844.763.654	921.241.825
2008	925.020.469	1.022.733.867
2009	923.508.131	1.032.261.590
2010	921.500.292	1.047.717.929
2011	925.564.164	1.060.077.456
2012	998.823.252	1.127.283.617
2013	878.912.869	1.011.715.982

Kaynak: Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu

Bu bilgilere ek olarak, OECD (Kasım, 2013)'nin yayınlamış olduğu rapora göre, Türkiye'de içki tüketimi, 2011 yılı itibariyle son 20 senede % 7'lik bir artış göstermiştir. Yani görünen o ki, Türkiye'de içki tüketimi tüm zorlaştırmalara rağmen artmaktadır. Ancak 2012 yılına kadar artış gösteren içki tüketiminde 2013 yılında azalma gerçekleşmiştir. Bu azalışın ardında ülkenin birden 2012 yılından sonra içki ile arasına mesafe koymasından çok, 2013 yılında yürür-

lüğe giren "Akşam 10'dan Sonra İçki Satışı Yasağı"nın etkisi olduğu tahmin edilebilir. Söz konusu Türkiye olduğunda, kayıtlara geçen içki tüketiminden yola çıkarak sekülerleşme-desekülerleşme tartışması yapmak çok sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını engelleyebilir. Muhafazakâr AK Parti hükümetinin alkollü içeceklere getirdiği yüksek vergi oranları, reklam yasakları, akşam 10'dan sonra satış yapılmasının yasaklanması nedeniyle içki satışının düşmesi desekülerleşme anlamına gelmemektedir. İnsanların parası olmadığı için ya da hükümet tarafından yasaklandığı için içki alamaması ile dinî sebepler ile içki alamaması oldukça farklı şeylerdir. Aynı şekilde fiyatı 5 liradan 2 liraya düşen bir biranın tüketiminde oluşacak muazzam artış o toplumun birden agresif şekilde sekülerleştiği anlamına gelmeyecektir. Vergi oranları, söz konusu alkollü içecekler olduğunda, son yıllarda sürekli artış gösterdiğinden sekülerleşme tartışmalarında bu konu (içki tüketimindeki artış ya da azalış) çok sağlıklı veriler sağlamamaktadır. Ancak AK Parti iktidarının içki tüketimini azaltmak için çıkardığı yasaların işe yaradığını ifade etmek henüz mümkün görünmemektedir.

7. Sonuç

AK Parti'ye mensup kişilerin seküler yaşam tarzından duydukları huzursuzluğu sıklıkla dile getirmeleri ülkenin desekülerleştiği anlamına gelmemektedir. 2014 yılının Temmuz ayında dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın kamusal alanda kahkaha atan kadınları iffetsizlikle suçlaması birçokları için Türkiye'nin geldiği muhafazakârlık seviyesinin göstergesiydi. Ancak Arınç'ın kendi fikrini ifade etmesiyle, bu fikrin yasalar yolu ile dayatılması ve hatta bu fikrin toplumda karşılık bulması farklı şeylerdir. Eğer Arınç'ın konuşmasından sonra Türkiye'deki kadınlar "bundan böyle kamuda kahkaha atmayalım" diye düşünüp, bunu pratiğe dökmüş olsalardı, desekülerleşmeden bahsedilebilirdi. Ancak Gülay Göktürk (Bugün Gazetesi, 30 Temmuz 2014)'ün ifadesi ile, gün geçtikçe

> (...) kadınların, kadınlıklarını ortaya çıkaran giysileriyle, makyajlarıyla, süsleri-püsleri ve işveleriyle kamusal alanın her noktasına

sökün ettiklerine ve kimi zaman şuh, kimi zaman da çocuksu kahkahalarıyla, erkek egemen bir alan olarak telakki edilen bu alanı "feminize" ettiklerine tanık oluyoruz. Buna muhafazakâr kadınlar da dahil...

Arınç ve muhafazakâr camianın diğer temsilcilerinin bu şekilde konuşmaları da yaşanan sekülerleşme sürecinin oldukça farkında olmalarından kaynaklanmaktadır.

Yasalar emrettiği için başörtüsü takılamaması ve başörtülü öğrencilerin üniversitelere yıllarca girememiş olmaları Kemalistlerin iddia ettiği gibi o üniversiteleri daha modern, çağdaş ya da seküler hale getirmemiştir. Böyle bir sebep-sonuç ilişkisi kurmak çok sağlıklı görünmemektedir. Aynı hata ters bir örnek için de verilebilir. Devlette kadro bulabilmek için daha muhafazakâr bir görüntüye sahip olmak da desekülerleşme anlamına gelmemektedir. Siyasetin dindarlaşması toplumun da aynı sürecin parçası olma zorunluluğunu getirmemektedir. 1+1 evlerin en çok AK Parti hükümeti döneminde artması, içki tüketiminin onca kısıtlamalara rağmen yükselmesi, evlilik dışı cinsel ilişkilerin yaygınlaşması ve eşcinsellerin görünürlüklerinin yine muhafazakâr hükümet döneminde artması devlet ile toplumun farklı eğilimlere sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, siyaset kurumunun değişmesi ya da ekonomik olanakların artması sebebiyle görünürlükleri artan ya da azalan yaşam şekillerine bakıp genel bir kanıya varmaktansa daha derinde yatan büyük toplumsal dönüşümlere bakmak resmin tamamı hakkında daha çok şey ifade edecektir.

Bu noktada, "ama halk muhafazakârlaşmamış olsa muhafazakâr bir hükümeti seçer miydi?" tarzında bir soru ilk bakışta anlamlı gibi görünse de Türkiye siyasi tarihi göz önüne alındığında ilginç sonuçlar ile karşılaşılmaktadır. Eğer böyle bir ilişki olsa idi, yani halk muhafazakârlaştığı için AK Parti hükümetini seçmiş olsa idi, bu durumda 1999 yılında birinci parti Demokratik Sol Parti olduğundan o dönem ile ilgili olarak Türkiye toplumunun oldukça seküler, lâiklik hassasiyeti yüksek ve sola yakın bir toplum olduğu mu düşünülmeli idi? Siyaset sosyolojisi, seçim sonuçlarının sadece bir tek

kritere bağlanamayacağını, birbirinden bağımsız birçok değişkenin sonuçlara etki edebileceğini ifade etmektedir. AK Parti'nin girdiği seçimlerden birinci parti olarak çıkmasının altında birden çok sebep yatmaktadır ve din bunun en geride gelen sebeplerinden biridir. Ekonomideki canlanma (uçakla seyahat eden kişi sayısındaki artış, gayri safi milli hasıladaki yükseliş, dayanıklı tüketim eşyalarındaki alım gücünde artış, motorlu araç sayısında son 10 senede % 75'lik artış, üniversitelileşme oranı vb.…), Türkiye'nin kangrenleşmiş sorunlarının daha konuşulur hale gelmesi, askerin siyasete müdahale etmesinin önüne geçilmesi, güvenlik paradigmasında değişime gidilmesi, bürokrasinin azaltılması, azınlıklara ait cemaat vakıflarının mülk edinmelerinin kolaylaştırılması, kültürel hakların genişletilmesi, üniversitelerde ve kamuda kılık kıyafet serbestliği getirilmesi, farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda yapılabilmesi, sağlık sektörünün iyileştirilmesi, muhalefetin 2010 yılına kadar sadece "lâiklik" üzerinden muhalefet yapması, vb. …

Muhakkak ki tüm bu dinamiklerde Türkiye henüz istenilen noktada değildir. Hatta özellikle demokratik Batı Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında hem ekonomik olarak hem de siyasi özgürlükler açısından Türkiye'nin oldukça yol kat etmesi gerektiği aşikârdır. Ancak bu eksikliklere sahip olması ve hâlen Batı Avrupa ya da Kuzey Amerika ülkeleri seviyesinde olmaması, Türkiye'nin 2002 yılından beri geçirdiği dönüşümlerin göz ardı edilmesini gerektirmemektedir. Zira Türkiye'nin henüz arzu edilen duruma gelmemiş olmaması, onun eskisine kıyasla dönüştüğü gerçeğini değiştirmemektedir.

Yanıltıcı muhafazakârlaşma algısına dair Amman (2010: 67)'ın oldukça yerinde analizi, bu bölümü sonlandırmamız için yardımcı olacaktır:

> Bugün Türkiye'de dinin toplumsal görünürlüğünün artmasından kaynaklanan yanıltıcı manzara, "modernleştirme"nin "sekülerleştirici" etkilerine maruz kalmayan geniş halk kitlelerinin coğrafî ve sosyal hareketkliliğiyle açıklanabilir bir durumdur. 1950'li yıllardan itibaren traktörün tarıma girmesiyle başlayan coğrafi hareketlilikte, köy ve kasabalarından kentlere gelen insanların beraberlerinde ge-

tirdikleri kültür, kent ortamında "yeniden üretim" süreçlerine katılmıştır. Bu süreçte bir taraftan farklı bir kültür ile karşılaşanlara özgü "kültürel katılaşmalar" görülürken, diğer taraftan yeni kentliler kendi dayanışma ağlarını da kurarak güçlü dinî inançlarını çocuklarına da aktarma başarısını göstermişlerdir. Kent ortamının sunduğu sosyoekonomik fırsatlardan yararlanabilen bu kesimin özellikle ikinci ve üçüncü kuşakta kendini gösteren dikey hareketliliği, geleneksel/dinî değerlerin kamusal alandaki görünürlüğünü arttırmış ve geleneğin/dinin modern üretimi için uygun zemin oluşturmuştur.

"İslâm'ın yükselişi" ve "çoğul modernlikler" gibi sosyolojik ifadeler tam olarak bununla bağlantılıdır. Yeni biçim ve renklerin toplum sahnesine çıkması, klasik modern tahayyülün beklemediği bir durum olduğu için genel bir şaşkınlığa neden olmuş, sosyal bilimciler tarafından ilgiyle izlenmiş, modernliği kendi kültür kalıpları dışında tasavvur edemeyen kesimler tarafından da tepkiyle karşılanmıştır.

Devletin İstemesi ile Azalmayan Kızlı-Erkekli Evler

Beşinci Bölüm

TÜRKİYE'DE YENİ DİNÎ HAREKETLER (YDH) VE SEKÜLERLEŞME

Anglo-Sakson dünyadaki sekülerleşme tartışmalarında sekülerleşme paradigmasını çürütmek için kullanılan argümanlardan biri de Yeni Dini Hareketler (YDH)'in varlığıdır. Sekülerleşme paradigmasını çürütmek isteyenler Batı'da gücü ve prestiji azalan şeyin din değil, kurumsal din (Hıristiyanlık, İslam, Musevilik vb…) olduğunu iddia etmektedirler. YDH'lerin dine duyulan bitmeyecek ihtiyacın ve ilginin yansıması olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır (Bruce, 2011). Köse (2014a: 16) YDH'lerin Amerika ve Avrupa'da ulaştığı popülerliği ifade etmek için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Aralarında özellikle gençlerin olduğu katılımcıların sayıları milyonlarla ifade edilmektedir. (…) Avrupa'da 20.000'den fazla yeni dinî grup mevcutken…" YDH'lerin tanımı konusunda henüz din sosyologları arasında bir dil birliği yoktur.

> Yeni ve küresel bir olgu olarak ortaya çıkan YDH'lerin çok yönlü ve çok karmaşık olan doğalarının anlaşılması için birbirinden farklı tanımlamalar yapılmıştır. (...) : yeni dinler, sekt, kült, yeni dindarlık biçimleri, zararlı örgütler, yeni dinî hareketler...(Kırman, 2014: 14)
>
> (...) YDH kavramı, çoğu 1950'lerden sonra ortaya çıkan, 1970'lerden itibaren de yaygın bir ilgi görmeye başlayan ve söylemlerinde coşkun bir dinî, ruhî ve felsefî yaşantı vaat eden birbirinden farklı oluşumları ifade etmek için kullanılmaktadır". (Barker'dan akt., Kırman, 2014: 17)

Henüz Türkiye'de semavî dinlerden ayrı olarak ortaya çıkmış ve geniş kitleleri etkileyen yeni bir dini hareket yoksa da kimi oluşumlar özellikle Amerika ve İngiltere'de akademik çalışmalara konu olacak kadar hayatın içine girmişlerdir. Krishna Hareketi, Moon Tarikatı, Aşkın Kilisesi, Shree Bhagwan Rajneesh kültü gibi bulundukları ülkelerde toplam üye sayıları oldukça kısıtlı olan bu yeni hareketlerin en ünlüsü "Yeni Çağ" adlı oluşumdur. Mustafa Arslan (2006) Yeni Çağ hareketini şu şekilde tanımlamaktadır:

> Belli bir kurumsal yapısı, tutarlı bir felsefesi ve dogması bulunmayan, ruhsal fikir ve pratikler koleksiyonundan ibaret olan Yeni Çağ hareketini tanımlamak oldukça güçtür. Yeni Çağ kabaca, ruhsal konulara eklektik bir yaklaşımı ifade eden geniş bir hareket olarak

tanımlanabilir. Üyeler organize bir dini takip etmekten çok, bütün dünya dinlerinin ve Şamanizm, Okültizm gibi akımların, Taoizm gibi felsefelerin mistik geleneklerinden ihtiyaçları kadar alarak kendi ruhsal serüvenlerini oluşturmaktadırlar (16).

Yine Arslan (a.g.e)'ın ifadelerinden Yeni Çağ hareketinin içine organik tarım, yoga yapmak, UFOloji, alternatif tıp, medyumluk, büyücülük, paganizm, meditasyon, astroloji, tarot kartları, kristaller, falcılık, reenkarnasyon, zen meditasyonu gibi inançlar, teknikler ve pratiklerin de girdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeplerden dolayı, Yeni Çağ hareketinin diğer adları "kendi dinini kendin yap", "derme çatma din", "sözde din", "ruhsal süpermarket" olarak literatüre geçmiş durumdadır. Bütün tek tanrılı dinlere, yani insanın tanrı karşısında küçültüldüğü inanç sistemlerine karşı olan Yeni Çağcılara göre, tanrı insandan bağımsız aşkın değil, aksine içkin bir varlıktır ve insan da kutsallığın bir parçasıdır. İnsanın kendi gayreti ile tanrısallaşması ya da tanrının insan biçiminde bedenlenmesi yine bu hareketin özellikleri olarak Arslan tarafından ifade edilmektedir. Arslan (a.g.e.) günümüzde Yeni Çağ hareketinin çok popüler olduğunu ve gittikçe yaygınlaştığını şu cümleler ile ifade etmektedir:

Günümüzde hemen her gazete ve dergide artık bir burç, fal ve astroloji sayfası ile karşılaşmaktayız. Parapsişik ve kehanetsel konular dergi kapaklarında ve gazetelerin üst sütunlarında yer almaktadır. Önceleri bu konular şarlatanlık olarak gazetelerin iç sayfalarında ve haber programlarında polisiye olay olarak verilirken, günümüzde manşetlerde ve çok genişçe işlenmektedir. (...) Ayrıca edebiyat (ör. Harry Potter vb.), sanat, sağlık (bitkisel ve alternatif tıbba ilgi), TV ve sinema ürünleri (örneğin, T*he Exorcist, Matrix, X Files,* vb. ünlü filmler: *Sırlar Dünyası, Kalp Gözü, Sır Kapısı, Sırların Efendisi, Sihirli Annem, Büyük Buluşma, Gizli Dosyalar* gibi TV dizi ve programları) arasında Yeni Çağcı temaların sıkça kullanılmaya çalışıldığına, hatta bunun bazı dinsel temalarla birleştirilerek verildiğinde, yine sihirbazlık gösterilerinin büyük eğlenceler, şovlar halinde sunulduğuna şahit olmaktayız (21).

Açıkçası sekülerleşme paradigmasını çürütmek için, yani insanların daha dindarlaştığını, daha ruhani hale geldiklerini, daha

metafiziksel bir yaşamın parçası haline dönüştüklerini savunmak için organik tarımın, yoga yapmanın, sihirbazlık gösterilerinin, gazetelerin burç yorumlarının, Matrix filminin ya da Harry Potter kitabının örnek olarak verilmesi çok isabetli görünmemektedir. Sekülerleşme dinin, dinimsi mekanizmaların ve batıl inançların günlük yaşam pratiklerinde referans noktası olmaktan uzaklaşması demektir. Örneğin, tamamen seküler yaşam tarzına sahip olan bir bireyin herhangi bir video sitesinde sihirbazlık gösterisi izlemesi, bir ateistin spor niyetine yoga yapması, bir deistin daha sağlıklı bir yaşama sahip olmak için organik ürünler yemeye çalışması, bir agnostiğin Harry Potter tarzı edebi ürünlerden hoşlanması bir dinî canlanmanın işareti olarak sayılabilir mi? Gazetelerin burçlara yer veriyor olması, burçların yaşamı idame ettirirken referans noktası haline geldikleri anlamına mı gelmektedir? Daha önce burçlarla ilgilenmeyen kitleler, artık günlük yaşam pratiklerinin ne olacağına sabahları okudukları burçlarla mı karar vermeye başladılar?

Astroloji, yıldızların ve gezegenlerin pozisyonlarının insan hayatını etkilediğini iddia eden bir çalışma alanıdır. Astrolojinin ve özellikle burçların ilgi görmesinin en önemli sebeplerinden biri burçların bireylere verdiği olumlu sıfatlardır. Sabahtan akşama kadar ofisinde oturan kişiler, tüm gün mahallede komşu komşu gezen ev hanımları, hayatı sıradanlıklarla dolu olan insanlar burçlarına bakıp "maceracı ve lider ruhlu" olduklarını öğrenmektedirler. Aynı insanlar "dürüst, hazır cevap, pratik, kararlı, uyumlu ve bakımlı" olduklarını yine burçlarına bakıp öğreniyorlar. Örneğin İkizler burcu için bir internet sitesinde şu ifadeler yer almaktadır: "İkizler kadını, çevrelerine canlılık katarlar. Uyumlu halleri, sempatiklikleri ve girişkenlikleri ile ortamda sevilirler. Entelektüel zekâları oldukça iyidir, aynı zamanda birden fazla iş yapabilirler." Bu ifadeler yerine şu cümleler yer alsaydı burçlara karşı var olan yüzeysel ilginin dahi devam edeceği şüphelidir: "İkizler kadını çevrelerindeki herkesi sıkarlar. Oldukça uyumsuzdurlar, o kadar sıkıcı ve iticidirler ki girdikleri her ortamda huzursuzluk kaynağı

olurlar. Ayrıca entelektüel zekâları oldukça düşüktür, yer yer salaklık seviyesinde davranışta bulunurlar. Aynı anda değil birden fazla iş, tek bir işi dahi doğru düzgün beceremezler." Kendisini değerli hissettiren ve ona kimlik kazandıran bir yorumu insanların okuması desekülerleşme demek değildir. Burçlar özelinde desekülerleşme, insanların gündelik yaşamlarını burç yorumlarına göre planladığında ortaya çıkar. Astrolojiye çok meraklı olan ve inanan Türkiye'deki sinema oyuncularından Belçim Bilgin Erdoğan'ın Hürriyet gazetesine verdiği röportaj (10 Ocak, 2015) yukarıda ifade edilenleri somutlaştıracaktır:

> **İzzet Çapa:** Astrolojiye çok meraklı olduğun doğru mu?
>
> **Belçim Bilgin**: Astrolojinin kadim bir bilgi olduğunu ve bu bilgiden yoksun yaşamanın eksiklik olduğunu düşünüyorum.
>
> **İzzet Çapa:** Malum Merkür'ün geri gitmesi çok moda, böyle günlerde film çekmemezlik falan yapıyor musun?
>
> **Belçim Bilgin**: *Yahu böyle bir şey mümkün olabilir mi? Zaten hayat buna izin vermiyor. En fazla "Bugünkü dolunay yüzünden çok gerginim" diyebiliyorum.*

Astrolojinin kadim bilgi olduğunu düşünen ve astrolojiye duyduğu merak röportajlara konu olan Belçim Bilgin Erdoğan'ın astrolojiyi günlük yaşamına dahil etmesi "yahu böyle bir şey mümkün olabilir mi" şeklinde gerçekleşmektedir.

Arslan, günümüzde mistik, ruhsal ve doğaüstü olana gösterilen ilgide bir artışın söz konusu olduğunu düşünmektedir. Bu kitapta şu ana kadar anlatılanlar Arslan'dan farklı gözlemler yapılabileceğini ortaya koymaktadır. Lorne L. Dawson (2014: 48)'ın belirttiği gibi "İstatiksel olarak modern Batı toplumlarında yeni dinlerin varlığı marjinal kalmaktadır. (…)üyelerinin sayısı, birkaç grup istisna tutulduğu takdirde, oldukça azdır. Çoğu YDH etkilemeye çalıştıkları insanlar üzerinde çok az tesire sahiptir."

Bu kitabın yazarı ise YDH'yi hali hazırda sekülerleşme sürecinin parçası olarak görmektedir. Ali Rafet Özkan (2014: 32)'ın YDH'ye dair ifade ettikleri bu oluşumların neden desekülerleşme

değil de sekülerleşmenin parçası olduğuna dair yeterince ipucu sunmaktadır:

> Çünkü bu tür gruplar uzun ömür, mutluluk, sağlıklı hayat ve başarı ve hatta ölümsüzlük, bir başka ifadeyle tanrılık gibi idealleri gerçekleştirmeyi hedef/kurtuluş olarak kabul etmektedirler. (...) Öğretilerini çoğunlukla metafizik bir dille takdim etmelerine rağmen, benimsedikleri yöntemleri dinî terminolojiyle ifade etmeyi pek fazla tercih etmezler. Çünkü onlar dünyevileşmiş hareketlerdir ve amaçları büyük oranda seküler ve hazcı (hedonist) karakterlidir. Bunlar, bazen de büyük dinlerin boyunduruğundan insanları kurtarmayı "kurtuluş" olarak tanımlarlar.

Türkiye henüz Yeni Dini Hareketler ile onları gündem maddesi yapacak kadar tanışmadığından bu kitapta bu konu ile ilgili ayrıca uzun tartışmalar yapılmayacaktır. Ancak kitabı okuyan kimi kişilerin "Peki, Yeni Dini Hareketler'in varlığı sekülerleşme paradigmasını çürütmez mi?" sorusuna yanıt olması açısından bu kısa bölüm kitaba eklenmiştir.

Altıncı Bölüm

SEKÜLERLEŞME KAVRAMINI İLAHİYATÇILARDAN KURTARMAK

1. Giriş

Lisans diplomamı aldıktan sonra Avrupa Çalışmaları alanında yüksek lisans yapmak için Belçika'nın Leuven şehrine gittim. Katolik Leuven Üniversitesi'ndeki yüksek lisans tezimin konusu "Avrupa Sekülerleşme Tarihi" idi. İkinci yüksek lisans tezimi Fransa'nın Nice şehrinde Institut Européen Des Hautes Etudes Internationale (Avrupa Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü)'da "Türkiye Sekülerizm Tarihi" üzerine yazdım. Ardından sekülerleşme teorileri üzerine doktora yapmak için Grace Davie ile iletişime geçtim. Kendisi sadece sekülerleşme konusunda uzman değil aynı zamanda dünyanın sayılı din sosyologlarından biri olarak kabul ediliyor. Peter Berger başta olmak üzere dünyaca tanınmış din sosyologları eserlerinde ya da röportajlarında Davie'ye muhakkak atıfta bulunuyorlar. Makaleleri ve kitaplarıyla tanıdığım Davie kendisi ile yaptığım kişisel yazışmalar sonucunda benim İngiltere'nin saygın üniversitelerinden Exeter'de sekülerleşme teorileri üzerine çalışma yapmam için olumlu geri bildirimde bulundu ve kabul almamı sağladı. Böylece hem Exeter gibi bir üniversitede doktora yapmış olacak hem de Avrupa ve ABD sekülerleşmeleri noktasında ayrı şeyleri savunuyor olsak da dünyanın en ünlü din sosyologlarından Davie gibi biriyle çalışma olanağına sahip olacaktım. Ancak Exeter Üniversitesi'ne gidebilmem için burs bulmam gerekiyordu. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) yurt dışında doktora yapmak isteyenlere burs sağlamakta; bursun şartına göre yurtdışında doktora yapılan sürenin iki katını MEB'in Türkiye'de belirleyeceği bir üniversitede geçirmek gerekmekteydi. Exeter Üniversitesi'nde Grace Davie ile çalışma olanağını düşündükçe Türkiye'nin herhangi bir ücra köşesinde dahi döndükten sonra 8 sene çalışabileceğimi düşünüyordum. Bu güdüyle MEB'in bursuna başvurma kararı aldım. Yani, öncelikle 4 sene İngiltere'de doktora yapacaktım ardından MEB'in beni görevlendireceği bir şehirde sekiz sene yaşayacaktım. Ancak çok geçmedi ki o bursa başvuramayacağımı öğrendim. Zira MEB'e göre eğer bir öğrenci din sosyolojisi alanında doktora yapmak istiyorsa, lisansını ilâhiyat bölümünden

almak zorundaydı (sosyoloji bile yetmemekteydi). İki yüksek lisans tezimi de din sosyolojisi alanında yazmış olmam, Grace Davie'nin beni kabul etmesi, Birleşik Krallık'ın saygın ve prestijli üniversitelerinden Exeter'den kabul almış olmam MEB için anlam ifade etmemekteydi. Onlara göre din sosyolojisi alanında doktora yapabilecek olanlar sadece ilâhiyat fakültesi mezunları olmalıydı.

Burs bulamadım ve doktoramı görece olarak daha az paraya ihtiyacım olacak şekilde Hollanda'da yapmaya başladım. O sırada doktora konum Türkiye'yi de kapsadığından, Türkiye'de sekülerleşme üzerine yazılan makale ve kitapları okumaya başladım. Okumalar yaptıkça bundan birkaç sene önce MEB bursu özelinde yaşadığım şaşkınlığa benzer bir şaşkınlığı yine yaşadım. Zira İngilizce literatürde sekülerleşme kavramı ya da teorisi üzerine daha çok sosyologlar yazarken, bu konunun Türkiye'de özellikle ilâhiyatçıların makalelerine ya da kitaplarına konu olduğunu fark ettim. Böylece MEB bursunu neden alamadığım daha açık hale gelmiş oldu.

Türkiye'de ilâhiyatçıların tekelinde olan sekülerleşme kavramı uzun yıllar makalelerde, doktora tezlerinde ya da kitaplarda "dinsizleşmek", "din dışılık", "İslâm dışılık", "modernleşme ile dinin yok olması" şeklinde incelenmişti. O nedenle doktora sürecindeki amacım Türkiye'nin sekülerleşip sekülerleşmediğini tartışmak iken, kavramın Türkiye'deki kullanım şeklinden dolayı öncelikle sekülerleşmenin ne olduğuna ve daha önemlisi ne olmadığına dair detaylı tartışmalar yapmak gerektiğini fark ettim. Umarım 2014 yılında yayımlanan "*Sekülerleşme-Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi*" adlı kitabım ve yukarıdaki sayfalar bu tartışmalara katkılar sunmuştur.

Kimi ilâhiyatçıların eserlerine bakarak ve yine ilâhiyat kökenlilerle yapılan kişisel görüşmelerim sonucunda "her ilâhiyatçı sekülerleşme kavramına bu şekilde bakar" diye bir genelleme yapmam mümkün değil elbette. O nedenle kitabın bu bölümünde yer alan "ilâhiyatçı" sıfatının sekülerleşmeyi "dinsizleşmek" olarak kabûl eden ya da "modernizm ile birlikte dinin tamamen yok olması" şeklinde yorumlayanları kapsadığını, bir genellemenin söz konusu olmadı-

ğını vurgulamak gerekmektedir. Ancak, en azından okumalarım ve kişisel fikir alışverişlerimden yola çıkarak birkaç maddenin kimi ilâhiyatçılarda ortak hale gelmesi söz konusu denilebilir.

Öncelikle ifade edilmeli ki, ilâhiyat camiasında sekülerleşme kavramına karşı bir direnç söz konusudur. Bunun tam olarak sebebini bilmiyorum ancak sekülerleşme kavramından ya da teorisinden çok hazzetmediklerinden dolayı sıklıkla böyle bir şeyin Avrupa'da, ABD'de ya da Türkiye'de yaşanmadığını ispatlamaya çalışmaktadırlar. Kısa bir okuma ya da görüşme sonrası anlaşılmaktadır ki, sekülerleşmeyi dinsizleşmek olarak kodlamaktalar ve etrafta dine inanan insanları görünce sekülerleşme paradigmasının çöktüğünü iddia etmektedirler. Bir kısmı bir süreç olan sekülerleşme kavramı ile bir ideoloji ya da siyasi ilke olan sekülerizmi aynı şey olarak görmektedir. Sekülerizmi eleştirmek için yazacağı şeyleri de sekülerleşmeyi eleştirmek için kullanmaktadır. Bir kısmı da modernizm ile birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal yapıda dinin her geçen gün kan kaybetmediğini ispatlamak için kimi zaman organik tarımın varlığına kimi zaman da sihirbazlık gösterilerinin büyük şovlar şeklinde gösterilmesine önemli örnekler olarak bakmaktadır. Bu bakış açısı, yani dinin kan kaybetmediğini ispatlama çabası sadece Türkiyeli "kimi" ilâhiyatçılara özgü bir tavır değildir. İngilizce yazılan sekülerleşme ile ilgili eserlerde de dinin kan kaybetmediğini ispatlamaya çalışanlar genelde üniversitelerin teoloji fakültelerinden olmaktadırlar.

Bahse konu olan ilâhiyatçıların, Türkiye'de ya da modernleşen diğer ülkelerde sekülerleşmenin olmadığını ispatlamak için kullandıkları başlıca iki yöntem var. İşin ilginç tarafı, bu iki yöntem birbirinin tam tersi mantıklar kullanmaktadır. Söz konusu sekülerleşmenin olmadığını ispatlamak olunca, ilâhiyatçılar yer yer birbirine tamamen zıt ve hatta birbirini çürüten yöntemler dahi kullanabilmektedirler.

Birinci yöntem, sekülerleşmeyi İslâm-dışılık olarak kodlayarak toplumsal örnekleri buna göre değerlendirmektedir. İkinci yöntem ise, beyanı esas alarak eğer bir kişi gündelik yaşamında dini referans

alarak hareket ettiğini iddia ediyorsa onun sekülerleşmesinden bahsedilemeyeceğini iddia etmektir.

Daha detaylı inceleyelim.

Birinci yöntem: Bu yöntem sekülerleşmeyi İslâm-dışılık olarak kodlayarak toplumsal örnekleri buna göre değerlendirmektedir. O nedenle yöntemin iki önemli sorunu mevcuttur.

Birincisi, Kur'an'ın birden fazla yorumlanma durumu varken, kişilerin kendi Kur'an yorumlarının bazen tek doğru olduğunu iddia ediyor olması sorunludur. Zira bir şahıs için İslâm içinde sayılabilecek bir davranış bir başkası için İslâmî olmayabilir. Bu nedenle yeryüzünde birbirinden tamamen bağımsız ve hatta birbirini dışlayan yüzlerce farklı kurumsallaşmış İslâm yorumu vardır. Başkalarının İslâm dışına çıkıp çıkmadıklarına karar verme yetkisini kendinde görmek, buradan yola çıkarak da sekülerleşme tartışmaları yapmaya çalışmak çok sağlıklı değildir. Zira, kimin Kur'an'ı en doğru şekilde yorumladığını belirlemek mümkün değildir. Atay (2012: 35)'ın belirttiği gibi " (…) aynı özcü (essensialist) anlayışla bu dini (İslâm'ı) değerlendiren(ler) (…) İslâm'ın tarihsel ve yöresel bağlamlarda sergilediği söylem ve pratik çeşitliliğini gözden kaçırırlar."

İkinci sorun ise, sekülerleşme İslâm-dışılık olmaya indirgendiği için İslâm'dan önce de Anadolu topraklarında var olan diğer inançların geçirdikleri dönüşümler söz konusu edilmemektedir. Örneğin, bu konuda fikir tartışması yaşadığım bir akademisyene göre halk inançlarının toplumsal etkisinin azalmış olması sekülerleşme olarak adlandırılamaz. Ona göre önemli olan İslâm'ın terk edilip edilmediğidir. Daha önce kutsallık atfedilen Ay'ın bazı Anadolu toplulukları için artık kutsallık mertebesinde olmaması Kur'an'da zaten böyle bir iddia olmadığı için ona göre sekülerleşme olarak görülmemektedir. Hâlbuki ne Anadolu toprakları İslâm ile buluşmadan önce dinin olmadığı yerlerdi ne de Türkler İslâmla tanışmadan önce dinsizlerdi. Hâlen Anadolu toprakları İslâm dışı halk inançlarının günlük yaşama etki ettiği birçok köy ve kasabaya ev sahipliği yapmaktadır. O nedenle ilâhiyatçıların İslâm haricindeki inançları sekülerleşme

tartışmaları içinde görmek istememeleri ve bu tartışmaları sadece İslâm'a indirgemeye çalışmaları sekülerleşme tartışmaları için anlamlı değildir.

İkinci yöntem: İkinci yöntemi kullananlar ise birinci yöntemi kullananlardan oldukça farklı bir yol izleyerek sekülerleşme olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır. İkinci yönteme göre beyan esas alınmalıdır. Eğer bir kişi gündelik yaşamında dini referans alarak hareket ettiğini iddia ediyorsa, ne yaparsa yapsın onun sekülerleşmesinden bahsedilmemelidir. Bu yöntemin sorunu beyanı esas alarak sekülerleşmeyi oldukça mutlak bir davranış kalıbına indirgemesidir. Eğer birileri gün gelir eşcinsellerin evliliğini ya da grup seks deneyimlerini İslâmî bir kaynağa dayandırıp buna meşru bir zemin kazandırmaya çalışırsa ikinci gruptaki ilâhiyatçılara göre bu sekülerleşme olamaz zira kişinin davranışı ne olursa olsun kişi hâlen referans kaynağının din olduğunu iddia etmektedir. Bu yaklaşım, sekülerleşme kavramını tamamen dinsizleşmek ile eş görmekten kaynaklanmaktadır. Örneğin birileri "İslâm inancına göre evlilik öncesi cinsel birleşme yasak değil, ben öyle yorumluyorum" dediğinde buna da sekülerleşme denilemeyecektir çünkü kişi yine İslâm'ı referans aldığını iddia etmektedir.

Yukarıda bahsedilen bu iki yöntem sekülerleşme tartışmaları için sorunlu çıkarımlarda bulunmaktadır. Biri Kur'an'ı ve İslâm'ı merkeze almakta; ayrıca dinin en doğru yorumunun ne olduğunu bildiğini iddia ederek toplumların sekülerleşip sekülerleşmediğine karar vermektedir. Diğeri ise oldukça liberal bir bakış açısı ile, kişinin "ben dini referans aldım" demesini yeterli görmektedir.

Genelde ilâhiyat disiplini almış kişilerde görülen bu iki sorunlu bakış açısını, kitabın genelinde anlatılan sekülerleşme ile nasıl çelişki içinde olduğunu kimi örnekler ile açıklamak gerekmektedir.

Örnek 1

Kitabın İddiası: Geçmişe nazaran Alevi-Sünni evliliklerinin artmış olması sekülerleşmedir. Çünkü eskiden dini kimlik o kadar kuvvetliydi ki, aynı dinin farklı mezhebinden biri ile dahi evlenilme-

si çok zordu. Günümüzde ise kentleşme ile birlikte bu evliliklerin sayısında artış yaşanmıştır. Yeni kuşaklar eski kuşaklara nazaran bu gibi detayları daha az önemsemektedirler.

1. Yöntemi Kullanan İlâhiyatçı Cevabı: Hayır, bu sekülerleşme değildir. Zira bu evlilikler Kur'an'a aykırı değildirler.

Yorum: Bir davranışın Kur'an içinde olup olmadığını değerlendirmek bir sosyologun görevi değildir. İnsanların daha önce bu evlilikleri gerçekleştirmemiş olmalarının sebebi "dinî" inançlarından dolayı idi. Şu anda farklı inanç grupları arasında evliliklerin ya da flörtlerin artmış olması dinin günlük hayata etkisinin bu noktada azaldığı anlamına gelmektedir. Daha önce dinî sebeplerle yapılamayan şeylerin artık yapılabiliyor olması sekülerleşme göstergesidir. Kur'an'da ya da başka bir kaynakta yazılanların yorumlanması kişiden kişiye değişmektedir. Birilerinin Kur'an'ın en doğru yorumunu yaptığını iddia etmesi bir sosyolog için anlam taşımamaktadır. Birileri Kur'an'da olduğu için evlilik yapmadığını iddia ederken başka biri bunun tersini iddia edebilir. Bu nedenle bir davranış şeklinin doğru İslâm olup olmamasını sorgulamak hem sakıncalıdır hem de sosyologların işi değildir. Önemli olan şey, daha önce dinî inançtan kaynaklı yapılan ya da yapılmayan şeylerin geçirdikleri dönüşümdür.

Örnek 2

Kitabın İddiası: Daha önce dini inançları sebebiyle karşı cins ile tokalaşmayan kişilerin artık tokalaşabiliyor olması sekülerleşmedir.

2. Yöntemi Kullanan İlâhiyatçı Cevabı: Bu sekülerleşme değildir. Çünkü Hayrettin Karaman ya da Beyza Bilgin gibi kişiler yazılarında tokalaşmanın dinen sakıncalı olmadığını ifade ettiler. O nedenle eskiden tokalaşmayanların artık tokalaşması bu gibi akademisyenlerin ya da din hocalarının dinen sakıncalı görmemesi nedeni ile sekülerleşme değildir. Çünkü tokalaşan kişiler dine aykırı bir şey yaptıklarını düşünmemektedirler.

Yorum: Bu örnek ikinci yönteme girmektedir, yani günlük davranışı "bir şekilde" din ile meşrulaştırıp sekülerleşme olmadığını iddia

etmeye çalışmak. Hayrettin Karaman ya da Beyza Bilgin herhangi bir konuda fikirlerini söyleyebilirler. Ancak bir başka din âlimi ya da akademisyen onların iddia ettiklerinin tam tersini iddia edebilir. Hangisi doğru? Bu soruya yanıtı Atay (22 Ocak, 2015) veriyor:

> Tarihsel olarak tecrübeyle sabittir ki her âlim, kendi bilgi ve yorumunu gayet 'insani' bir motivasyonla, kendi yetkinlik düzeyini kanıtlama iştiyakı ile öne çıkartacak ve 'Kitab'ın bilgisine sahip olmaktan kaynaklanan ayrıcalık, başkalarının 'yanlış', kendisinin 'doğru' olduğunu gösterme yolunda 'Kitab'ı kullanmaya kadar varacaktır. (...) İlahi metin, 'insani otorite' arayışında araç kılınmaktadır.

Kaldı ki İslâm tarihi birbirine tamamen zıt fikirlere sahip din adamlarının çatışmalarına İslâm'ın ilk dönemlerinden beri şahit olmuştur. Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal'in Ankara Hükümeti'ni desteklemek için verilen fetva ile Padişah'a yakın İstanbul Hükümeti'ni destekleyen fetvalar aynı dönemde verilmiştir. Tarih boyunca sıcak siyasetin malzemesi olacak kadar dünyevileşmiş fetvaların din açısından bağlayıcılığı yoktur. Kaldı ki fetva veren kişilerden biri yakın gelecekte "evlilik öncesi cinsel ilişki dinen sakıncalı değil" derse ne olacak? Eğer bunun uç bir örnek olduğu düşünülmekteyse insanların toplu ölümlerine, şiddete, işkenceye onay veren fetvalar varken ve bu fetvalar hâlihazırda alıcı buluyorken, neden toplu ölümlerin ya da işkencenin değil ama birbirini seven iki kişinin evlilik öncesi cinsel birleşmesine onay veren fetvanın uç örnek olduğu açıklanmaya muhtaçtır. Bu iki fetvadan ikisi de birbirinden daha değerli ya da değersiz değildir, fetvayı veren kişinin yorumudur. Bu durumda, bu yöntemi kullanarak sekülerleşme olmadığını iddia edenler yakın gelecekte evlilik öncesi cinsel ilişkiyi onaylayan bir fetva verildiğinde ve insanlar evlenmeden cinsel ilişkiye girdiğinde bunun da sekülerleşme olmadığını iddia etmek zorunda kalacaklar. Bu akıl yürütme ile hemen hemen her şey fetvalar yolu ile meşrulaştırılacağından (eşcinsel evlilikler, nikahsız birliktelikler vb…) sekülerleşmeden kavram olarak bahsetmek de olanaksız hale gelecektir. Yani ya sekülerleşme kelimesi bazı ilâhiyatçıların istediği

gibi tamamen dinsizlik olarak algılanmalıdır ya da fetvanın oldukça kişisel bir şey olduğu ve sadece onu ifade edeni bağladığı, sekülerleşme tartışmalarında fetvanın hiçbir anlam ve önemi olmadığı ifade edilmelidir. Eğer bir birey, daha önce dinî inancından dolayı yapamadığı herhangi bir şeyi yapmaya başlarsa buna sekülerleşme denir. Bu nedenle bir kez daha vurgulanmalıdır ki, herhangi bir kutsallığı bulunmayan oldukça dünyevi bir şahsın (Hayrettin Karaman, Beyza Bilgin, Yaşar Nuri Öztürk vb.) herhangi bir kutsallığı olmayan kişisel yorumlarının sekülerleşme olarak adlandırılacak davranış kalıplarını din içinde görmeleri, o davranış kalıplarının sekülerleşme olmadığı anlamına gelmemektedir.

Örnek 3

Kitabın İddiası: Eskiden evlilik için başörtüsüz kimseyi kesinlikle kabul etmeyeceğini söyleyen bir kişinin artık eşinin başörtülü olup olmamasından rahatsızlık duymaması sekülerleşme olarak adlandırılır.

2. Yöntemi Kullanan İlâhiyatçı Cevabı: Bunu sekülerleşme olarak adlandıramayız, zira kişi eskiden Kur'an'ı doğru yorumlamadığını düşünmektedir. Şimdiki inancının gerçek İslâm olduğuna kanaat getirmiştir ve inancına uygun davranmaktadır. Çünkü kişi inancından uzaklaşmamıştır.

Yorum: Görüldüğü gibi, bu gibi ilâhiyatçılar için herhangi bir davranışın sekülerleşme diye tanımlanması için onun tamamen din dışı bir davranış olması gerekmektedir. Eğer bir birey başörtüsü takmayan bir kadını eskiden "dinî" inancından dolayı eş olarak kabul etmiyorken, günümüzde artık ediyorsa kişi bu davranış özelinde sekülerleşmiştir. Bu bakış açısının kaynağını herhangi bir ilâhiyatçının uygun gördüğü kaynaktan alıp almaması sosyologların ilgi alanına girmemektedir. Esas konu eylemlerin İslâm'ın içinde ya da kitabî olup olmaması değil, eskiden dinî saikler sebebiyle günlük pratiklerde olmayan şeylerin her geçen gün insanların hayatında daha fazla yer edip etmemesidir.

Örnek 4

Kitabın İddiası: Hurafelerin, batıl inançların, doğayı kutsallaştıran öğretilerin ve halk inançlarının eski güç ve prestijlerindeki azalma sekülerleşme olarak adlandırılır.

1. Yöntemi Kullanan İlâhiyatçı Cevabı: Hayır, bu sekülerleşme olarak adlandırılamaz. Zira onlar İslâm'ın içinde değildirler.

Yorum: Birçok ilâhiyatçı için sekülerleşmenin neredeyse tek bir tanımı var: İslâm'ın tamamen terk edilmesi. O nedenle İslâmiyet'in içinde yer almayan halk inançlarının eski görünürlüklerinin ve etkilerinin azalması bu kişiler tarafından sekülerleşme olarak adlandırılmamaktadır. Sekülerleşme kavramını sadece İslâm'ı reddetmeye indirgeyen bu bakış açısına göre sekülerleşme kavramı hakkında konuşmak için tek referans noktası toplumun İslâm ile kurduğu ilişkide aranmalıdır. Diğer kutsallar ya da doğa ile bütünleşmiş halk inançları değersiz ve konu dışıdır. Ancak bir sosyolog için ateşe tapan biriyle İslâm dinine mensup kişilerin din ile kurdukları ilişki birbirinden daha değerli ya da değersiz değildir. Önemli olan şey, İslâmî ya da değil, kutsallaştırılan şeyler ile bireyler arasındaki ilişkidir. Bu bazen İslâmiyet adı altında ortaya çıkacağı gibi bazen de Güneş'i tanrı olarak kutsama şeklinde ortaya çıkabilir. Hatta oldukça dünyevi olan bir şahsın dahi (Atatürk, Mao Zedong, Stalin, Kim Jong-il) kutsallaştırılması bu tartışmaların merkezinde yer alabilir. Önemli olan şey metafiziğin gündelik pratiklere olan etkisidir. Ve bir sosyolog için metafiziksel referansı olan herhangi bir öğreti akademik çalışmalar özelinde diğerinden daha doğru değildir. Böyle bir soru sosyologun alanına girmemektedir.

Örnek 5

Kitabın İddiası: Daha önce dindar olan babası/kocası tarafından dinî sebeplerle çalıştırılmayan kadının artık çalışabiliyor olması sekülerleşmedir.

1. Yöntemi Kullanan İlâhiyatçı Cevabı: Hayır, bu sekülerleşme değildir. Çünkü bu konuda referans kaynağı Kur'an olamayacağından sekülerleşmeden bahsedilemez. Çalışmak herhangi bir ayette

günah diye belirtilmediğine göre eskiden çalışmayan kadınların artık çalışabiliyor olması sekülerleşme olarak adlandırılamaz. Karısını ya da kızını dinî sebepler ile çalıştırmadığını ifade eden babalar/kocalar İslâm cahili olduklarından dolayı böyle yapmışlardır. Gerçek İslâm'da bu yoktur.

Yorum: O kadının uzun yıllar çalışamamasının sebebi dinî inancından dolayı buna izin vermeyen babası/kocası idi. Bu olayı sekülerleşme olarak okumak istemeyenler "kadınların çalışmasına dair bir ayet var mı yok mu?" tartışmasının yapılması gerektiğini düşünmektedir. Yani bir nevi başkalarının dini algılayış ve yorumlama şeklini değerlendirmek istemektedirler. Bu bir ilâhiyatçı için anlamlı olsa da bir sosyolog bu konuya "Kur'an içinde var mı yok mu?" gözüyle bakmayacaktır. Bir sosyolog için kişinin Kur'an'ı okuyup, oradan yola çıkarak ulaştığı sonuçları yargılamak anlamlı değildir. Sosyologlar, İslâm'ı referans alarak kızlarını/eşlerini çalıştırmayan kişileri cahil olmak ile itham etme haddine sahip değildirler. Eğer daha önce dinî sebepler ile çalıştırılmayan bir kadın yeni yaşam şartları sebebiyle çalışmak zorunda kalıyorsa, dinin bu noktada eski gücünü sürdüremediği aşikârdır.

Bu örnekler arttırılabilir. İfade edilmeli ki sekülerleşmenin gerçekleşmediğini ispatlamak için hem birinci yöntem hem de ikinci yöntem ilâhiyatçılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. İki yöntem birbirinin zıddı olmasına rağmen hangisi sekülerleşmenin olmadığını ispatlama konusunda yardımcı olacak ise ona yönelinmektedir. Bu nedenle yakın gelecekte sekülerleşme kavramı etrafında yaşanacak fikir tartışmaları sırasında yukarıda ifade edilen çelişkilerin azalması ve kavramın ilâhiyat disiplininin tekelinden çıkması oldukça önemlidir.

Bu bölümü bitirirken ifade edilmeli ki, "bu tarz düşünce tarzını sadece ilâhiyatçılar savunmaktadır" oldukça indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Zira sekülerleşmenin olmadığını savunmak için aynı yöntemleri kullanan ve farklı sosyal disiplinlerden gelen akademisyenler olduğu gibi, bu tarz yöntemlere hiç yüz vermeyen ilâhiyat disiplini almış kimseler de mevcuttur.

HANGİSİ GERÇEK İSLAM

Yedinci Bölüm

ENDİŞELİ MUHAFAZAKÂRLAR ÇAĞI

Türkiye'de 2000'li yıllarda akademi camiasında ve siyasi alanda sıklıkla kullanılan kavramlardan biri, Bekir Ağırdır'a ait olan ve Binnaz Toprak ile popülerlik kazanan *Endişeli Modern*[45] kavramıdır. Toplumsal muhafazakârlığın artması ile kendi yaşam tarzlarının tehlikeye girdiğini düşünenler, içinde bulundukları ruh halini Endişeli Modern kavramı ile ifade ettiler.

"Türkiye'deki Muhafazakârlaşma Algısının Sebepleri" adlı 4. bölümde, bu grubun neden endişeli hissettiğini tespit etmeye çalıştık. Aynı zamanda, Toprak tarafından kaleme alınan *Mahalle Baskısı Araştırma Raporu*[46] da Endişeli Modernlerin neden endişeli oldukları konusunda gündelik yaşamdan birçok örnek içermektedir. Özellikle Anadolu kentlerinde "lâik"[47] kesimin yaşadığı baskıların anlatıldığı rapor, yayınlandığı dönemde (19 Aralık 2008) oldukça ses getirdi. Toprak'ın ifadesi ile bu rapor,700'ü aşkın haber/tartışma/köşe yazısı/yorum'a yazılı basın ve görsel medyada konu oldu. Raporun iddia ettiği temel sav, "lâik" kesimin mutsuz olduğu ve Anadolu kentlerinde zor zamanlar yaşadığıdır. Açıkçası bu iddiaya katılmamak, özellikle raporun oldukça detaylı örnekleri sebebi ile çok mümkün görünmemektedir. Toprak ve ekibi oldukça titiz bir şekilde sürdürdükleri araştırmayla özellikle bir grubun (lâik) yaşadığı sıkıntıları kamuoyunun gündemine taşımayı başarmışlardır. Ancak

45 Endişeli Modern kavramını, kavramın sahibi olan Bekir Ağırdır (Ağırdır, 21 Ekim 2010) bir yazısında şu şekilde tanımlıyor: "Bu tanımlama KONDA'ya ait ve 'hayat tarzları' araştırmasında bir hayat tarzı kümesinin tanımlanması için kullanıldı. (…) Endişeli Modernlerin bireysellik, yenilikçilik ve özgürlükçülük değerleri toplumun geneline göre oldukça ileride. Tahmin edilebileceği gibi endişeli modernler tüm kümeler arasında en laik tavra sahip olanı. (…) Kötümserler ve hem bireysel hem ülkeye dair korkuları oldukça fazla. Ne son beş yılın iyi geçtiğine ne de önümüzdeki beş yılın iyi geçeceğine inanıyorlar. Özgürlüklerinin kısıtlanması olasılığı ise tüm kümeler arasında en çok bu kümeyi endişelendiriyor. Türkiye'de şeriat tehlikesinden en çok korkanlar arasındalar aynı zamanda."

46 Kitaplaştırılmış ismi "Türkiye'de Farklı Olmak".

47 Toprak "lâik" kelimesini kullandığı için burada aynı kelime kullanılmıştır. Ancak bu kitabın yazarı söz konusu toplum ya da birey ise lâik kelimesi yerine "seküler" kelimesinin kullanılmasının etimolojik olarak daha doğru olduğunu düşünmektedir.

ifade edilmesi gereken şu ki, bu Anadolu kentlerinde aynı araştırma 1998 yılında ya da 1988 yılında yapılmış olsaydı, lâik kesimin 2008 yılından çok daha mutsuz olduğu tespit edilebilirdi. Hatta neden öyle olduğunu bizzat Toprak'ın kendi kaleminden okuyalım:

> Eğitim-Sen üyesi bir öğretmen, üç-beş yıl öncesine kadar Ramazan'da açık lokanta olmadığını [Kayseri'de], açılan lokantaların taşlanıp kapattırıldığını anlatıyor, "şimdi lokantalar açık ama sokakta yiyemezsiniz, pis pis bakarlar' diyordu (Toprak vd, 2010: 59).

Bu öğretmenin bahsettiği çok önemli bir ayrıntı Toprak'ın ve araştırmayı yürüten diğer araştırmacıların ilgisinden kaçmış görünmektedir. Zira öğretmen daha önce Ramazan ayında Kayseri'de açık lokanta olmadığını, ama son "üç-beş" senedir Ramazan aylarında dahi açık restoranlar olduğunu ifade etmektedir. Bu öğretmenin Kayseri özelinde ifade ettiği şey Erzurum ve Aksaray gibi oldukça muhafazakâr olduğu bilinen kentler için de geçerlidir. Ramazanlarda daha önce açık restoran bulmanın mümkün olmadığı kentlerde artık birçok açık restoran olması araştırma grubunun dikkatini çekmemiş görünüyor. Türkiye'nin 1990'larında ya da 1980'lerinde de Ramazan aylarında açık restoran olmaması karşılaşılan bir manzara iken, AK Parti'nin yüzde 70'lere yakın oy aldığı oldukça muhafazakâr kentlerde artık Ramazan aylarında dahi açık restoranlar olması "muhafazakârlaşan bir toplum iddiası" ile örtüşmemektedir. Bu noktada, Endişeli Modernlerin Endişeli Muhafazakârlardan rôl çaldığını iddia etmek abartılı olmayacaktır.

Raporun vurguladığı bir diğer konu ise muhafazakâr Anadolu kentlerinde seküler öğrencilerin yaşadığı sıkıntılara dairdir. Seküler yaşam tarzı olan üniversite öğrencilerinin, muhafazakâr kentlerde sıkıntılar yaşaması muhtemeldir. Ancak o kentler, 1990 ya da 1980'lerde seküler kültüre sahip olan öğrencilere daha hoşgörülüyken, 2000'li yıllardan sonra bu sıkıntıların başladığını iddia etmek gerçekliğe uygun değildir (ki zaten Toprak ve ekibinin de böyle bir iddiası bulunmamaktadır). Endişeli Modernlerin göz ardı ettiği nokta tespitimizce şudur: Ev sahipleri, 1990'larda öğrencilerin eve sevgililerini çağırmasına izin veriyorken, aynı ev sahipleri, zi-

hinsel değişim yaşayarak 2000'li yıllarda muhafazakârlaşmadı. Çok muhtemel, aynı araştırma grubu yaptığı araştırmayı 1990'larda ya da 1980'lerde yapmış olsaydı, 2008 yılında karşılaştıkları manzaraya kıyasla, baskı unsurunun çok daha yüksek olduğu toplumsal örnekler ile karşılaşacaklardı.

Peki bundan 20 sene önce aynı araştırma yapılmış olsaydı, ne farklı olurdu? Onu da Aksaray ili özelinde ulaşılan sonuçları baz alarak madde madde belirtelim:

- Emlak şirketi sahibinin öğrenci evlerinde bulduğu prezervatifler.
- Kız yurtlarının önünde yurda son giriş saatinden önce bekleşen ve öpüşen çiftler.
- Lisans öğrencilerinin araştırma raporlarına dahi konu olan kafelerde öpüşen öğrenci çiftler.
- Üniversitenin farklı noktalarında kızların (başörtülü ya da başörtüsüz) sevgilileriyle sergiledikleri oldukça samimi görüntüler.
- Eskiden akşam 6'da herkesin evine çekildiği sokaklarda, açık kafeler sebebi ile gece 1'lere kadar dolanan gençler.
- Yılbaşlarında alkollü mekânlarda yapılan partiler.

Aksaray gibi oldukça muhafazakâr olan bir kent dahi, 2006 yılında açılan Aksaray Üniversitesi nedeni ile eskiye nazaran daha farklı bir hayat tarzını benimsemeye başlamış görünmektedir. Toprak'ın araştırma grubu eğer muhafazakârlarla da konuşmuş olsaydı, yaşanan toplumsal dönüşümden dolayı esas mutsuz olanların, muhafazakârlar olduğunu tespit edebilirlerdi. Zira Anadolu kentlerinde dahi "kızlı-erkekli" yaşanan evler öylesine artmış ve çoğalmış durumda ki, kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan dönemin başbakanı Erdoğan, devletin buna karşı önlem alması gerektiğini vurgulama gereği hissetmiştir.

Toprak'ın raporunda geçen yaşam hikâyeleri, ülkenin seküler kesiminin yaşadığı sorunları ortaya koyması açısından oldukça

önemlidir. Ancak Toprak'ın gözden kaçırmış olduğu şey, rapordaki gündelik hikâyelerin büyük çoğunluğu, rapor 20 sene önce yazılmış olsaydı da aynı olacak iken (hatta daha kötü hikâyeler ile karşılaşacakken), muhafazakârlar ile toplumsal dönüşüme dair 20 sene önce yapılacak görüşmelerin bu günkü kadar mutsuzluk içermeyeceğidir. Devletin 20 sene önce hegemonik lâiklik adıyla dindar kesim üzerinde uyguladığı baskı, o dönemki toplumun seküler olduğunu göstermemektedir. Aynı şekilde, 2000'li yıllarda devlet aygıtına sahip olan muhafazakâr politikacıların, özellikle belediyeler yolu ile seküler kesim üzerinde uyguladıkları baskı, toplumun muhafazakârlaştığı anlamına gelmemektedir. Aksine, Toprak'ın raporunda belirttiği gibi muhafazakârların kalesi olarak bilinen kentlerde dahi artık Ramazanlarda açık restoranlar bulunmaktadır. Bu kentler, daha seküler yaşam tarzlarını içlerine almak zorunda kalmışlardır. O nedenle kitabın bu bölümü, Endişeli Modernlerden çok Endişeli Muhafazakârlardan bahsedilmesi gerektiği ifade etmektedir.

Endişeli Muhafazakâr kavramı bu kitapta modernleşme ile yaşanan toplumsal sekülerleşmenin kendi yaşam tarzları için tehlike arz ettiğini düşünenler için kullanılmaktadır. Hâlihazırda seküler yaşam tarzına sahip olan kişiler yaşanan sert toplumsal sekülerleşme sürecini kendileri seküler yaşam tarzına sahip oldukları için kavrama konusunda sorunlar yaşayabilmektedirler. Hâlbuki muhafazakâr yaşam tarzına sahip kitleler yaşanan sert dönüşümün farkındalar ve bu süreci tersine döndürmek için yer yer devlet olanaklarını dahi kullanmalarına rağmen başarılı olamadıklarını gözlemlemektedirler.

Muhafazakârların endişeleri sohbetlerine, yazılarına, internet sitelerine yansımış durumdadır. Muhafazakâr kadınların oldukça dar kıyafetler giymeye başlamaları sebebiyle tesettür firmalarının internet siteleri ya da Facebook sayfaları o firmaları ahlâksızlıkla, kadınları İslâm'dan uzaklaştırmakla itham eden mesajlara ev sahipliği yapmaktadır. Bir tesettür firmasının yayınladığı tesettürlü kadın fotoğrafının altına gelen yorum endişeli muhafazakârların çığlığı şeklindedir:

> Tesettür bu değil arkadaşlar lütfen uymayın bunlara. Açın Kur'an'a bakın Ahzab 59 ve Nur 24-31... Tesettürü Kur'an'dan öğrenin medyadan değil. Evet burada görülen elbiseler vücudu örtüyor olabilir ama belden sıktıkları için affedersiniz ama kıç baş her şey belli oluyor. Yapmayın aldanmayın bunlara. Bunların hepsi birer oyun. Toplumu Kur'an'dan uzaklaştırıp, bunları size dinin bir parçası gibi yutturmaya çalışıyorlar. Unutmayın tesettür kişiliği dişiliğin önüne geçirmektir. Kişinin sizin dişiliğiniz ile değil de kişiliğiniz ile ilgilenmesini istiyorsanız Kuran'ın istediği gibi tesettüre riayet etmeniz gerekir. Esselamu aleykum.

Muhafazakâr cenahın takip edilen kalemlerinden gazeteci Mehmet Şevki Eygi (www.milligazete.com, 8 Haziran, 2013), Türkiye'nin muhafazakârlaşmasından korkanlara şunları söylemektedir:

> İçki yasaklanacakmış... Yalan yalan yalan... Türkiye şu anda kocaman bir meyhanedir sanki. Zina mı istiyorlar? Türkiye şu anda M. Kemal devrinden bile ileridir zina konusunda, çünkü yeni Ceza Kanununda zina suç değildir artık.(...) Bir adamla bir kadın beraber yaşamaya karar veriyorlar. Nikah mikah yapmadan yaşıyorlar. Çocukları oluyor, nüfusa kayd ediliyor... M. Kemal, İsmet zamanında böyle bir şey olabilir miydi? (...) M. Kemal ve İsmet zamanında bira bile ruhsatla satılabiliyordu. Şimdi limonata gazoz çay gibi satılıp içiliyor serbestçe.(...) Göklerde vızır vızır uçaklar, otoyollarda seller gibi akan lüks otomobiller, her yer beş yıldızlı otel dolu. Beş yıldızlısını beğenmeyen yedi yıldızlıda yatıyor. AVM'ler pıtrak gibi açılıyor. Lüks, israf, sefahat... (...) Evet tekrar açık açık soruyorum: Bu memlekette içki, fuhuş, zina, dinsizlik, densizlik, heykel, resmî ideoloji, açık saçıklık, bikini mayo, dans, bale, nikahsız karı koca hayatı, her şey varken, bunca hürriyet ve serbestlik içinde daha ne istiyorlar, niçin ortalığı velveleye veriyorlar?

Eygi'nin düşünceleri ve ruh hali bir kızgınlık içermektedir. Zira ülkenin çok hızlı şekilde sekülerleştiğinin farkında olan Eygi, ister istemez Endişeli Modernlere "daha ne istiyorsunuz?" diye bir soru yöneltmektedir. Sosyoloji doktorası olan köşe yazarı Fatma Barbarosoğlu da aynen Eygi gibi yaşanan hızlı sekülerleşme karşısında kendi doğduğu şehir Afyonkarahisar'daki dönüşümü " 'Endişeli Modern'lerin endişelerine, çam ağacı süsleyen türbanlı kadınlar iyi gelir mi?" (www.yenisafak.com.tr, 27 Aralık, 2010) başlıklı bir yazı ile anlatarak, Afyonkarahisar'daki bu sekülerleşme sürecinden ne

kadar mutsuz olduğunu okuyucusu ile paylaşmaktadır. Barbarosoğlu'nun aşağıdaki satırları Afyonkarahisar için yazılmış olsa da aynı satırların Anadolu'nun diğer kentleri için geçerli olduğu rahatlıkla iddia edilebilir.

> Üst kimliğini dindar olarak açıklayan herkesin, modern hayatın kodlarına "zaruret miktarı" bir mesafe üzerinden yaklaştığını söyleyebilir miyiz? Hayır.(...)Mesela (...) Anadolu şehirlerinin 1960'lardaki görüntüsü ile 2010'lardaki görüntüsü üzerinden gidelim. (...) İyi bildiğim bir örnek olduğu için Afyonkarahisar üzerinden meramımı anlatmayı deneyeyim. 1980 öncesinde Afyonkarahisar'da saat dokuzdan sonra sokakta pek kimseye rastlanmazdı. Orta sınıf erkekler kahvelerde, üst sınıf erkekler de şehir kulübünde olurdu. Şehrin tek yüksekokulu Mali Muhasebe Yüksek Okulu; erkek öğrencilerin çoğunlukta olduğu bir okul olduğu için, şehre kimliğini veren bir "üniversiteli gençlik" anlayışından ziyade ideolojik bir durumu imlerdi. Şehrin çarşı-pazarında civar köylerden düğün alış-verişi için gelen şalvarlı, yaşmaklı otantik kıyafetleri içinde kadınlar ve erkekler olurdu. (...) [Şehir] halkı için çam ağacı süslemek "Aman yarabbi zinhar yapılmayacak" işlerdendi. Afyonkarahisar'ın çehresi açılan üniversite, her yıl yapılan caz festivali, kaplıca turizmi ile alış-veriş merkezleri ile iyice değişti. Şehir devasa bir şekilde büyüdü. Sokaklarda "türbanlı" kadınların sayısı bir hayli fazla. 1960'lı, 70'li hatta 80'li yıllarla mukayese edilmeyecek kadar fazla. Bunun iki sebebi var: Birincisi otantik köylü kıyafeti yerine başörtülü şehirli kıyafeti tercih ediliyor. İkincisi başörtülü kadınlar otuz yıl öncesi ile mukayese edilmeyecek kadar fazla "dışarıda" yaşıyor. "Türbanlı" kadın sayısı artarken otuz yıl önce başı açık kadınların asla giymeye cesaret edemeyecekleri kıyafetler şehrin sokaklarında resmi geçit yapıyor. Kısanın kısası etekler, dar kelimesini kullanamayacak kadar dar ötesi pantolonlar, dekolte bluzlar. Evler hızla çoğalıyor ama evinde vakit geçirenlerin sayısı da hızla düşüyor. Sosyologlar bu yeni zaman-mekân anlayışını gözlemlemekte yetersiz kalıyor. (...) Nereden nereye geldik sorusuna doğru cevap verebilmek için bazı sembollerin geçirmiş olduğu reddedilme ve kabul edilme sürecini iyi analiz etmek gerekiyor. Mesela çam ağacı. Prof.Dr. Binnaz Toprak'ın mahalle aralarında dolaşması gerekiyor. Kendisini Üsküdar'ın, Ümraniye'nin, Maltepe'nin mahallelerine, sokaklarına davet ediyorum. "Ucuzcu" pazarlarındaki boy boy plastik çamları gözlemlemeye davet ediyorum. Plastik çamların nesini mi gözlemleyeceğiz? Plastik çamları, plastik çamlara elindeki üç kuruşu hesap ede ede süs alan başörtülü/türbanlı kadınları gözlemleyeceğiz. Türkiye nereden ne-

> reye geldi? Geldiği yer "burası" işte. (...) Size uyuyor mu? Bana uymuyor şahsen. Plastik çam ağacı alan başörtülü kadınları göre göre kahroldum son on gündür (27 Aralık, 2010).

Özdemir (2003) de kendi endişeli hâlini şu satırlarla anlatmaktadır:

> Reklamlarda ister kadınlara yönelik olsun, isterse diğer kesimlere, reklamlar kadın unsurunun bütün cinsel kışkırtıcılığıyla kullanıldığı programlardır. En ilgisiz reklamlarda bile mini etekli, makyajlı, bakımlı, cinsel mesajların verildiği görüntüler yayınlanmaktadır. Bu açıdan reklamlar hem tüketim kültürünün hem de modern hayat tarzının yaygınlaştırılmasında kullanılan etkili yöntemlerden biridir. Ve toplumun hiçbir kesimi ve hiçbir alan bu yayınlara karşı korunma içinde değildir.
>
> Ebedi gençliği ve güzelliği ahiret inancında araması gereken muhafazakâr seyirci, ebedi gençliği ve güzelliği cilt kırışıklıklarına çözüm olan kremlerde, nemlendiricilerde, şampuanlarda bulacağı konusunda bir reklam bombardımanı ile karşı karşıyadır. Bu ürünler tamamen cinselliğin ön plana çıkarıldığı, güzel olmanın bakımlı olmanın amaç olarak ortay konduğu ve Batılı fiziğe sahip kadın ve erkeklerin karakter olarak kullanıldığı programlardır.
>
> Dini bir programı ya da bir hocaefendinin vaazını dinleyen genç bir kızın, tam verilen dini mesajların etkisindeyken "erkekleri tavlamak için ahenkle dans eden saçlara sahip olma çabası içinde olan" ya da "etkileyici ve çekici görünmek için mutlaka filanca kremi kullanan", yahut sokağın ortasına çıkararak kadın pedi soran "cesur! delikanlı! ve çağdaş kızların" yer aldığı bir reklam kuşağını ailesiyle birlikte seyretmek zorunda kalmasının insanlarda nasıl bir psikolojik travma meydana getireceği psikiyatrinin önemli araştırma alanlarından birini oluşturacaktır.
>
> Kısaca reklamlar, tüketimi, cinselliği, açık saçıklığı, hiçbir sınır tanımayan kadın erkek ilişkilerini teşvik eden programlardır. Bizahiti reklamların kendisi modernizmin ve din dışılığın ve seküler hayat biçiminin propagandasını yaparak ideolojik bir boyut taşımaktadırlar.

Hem Eygi hem de Barbarosoğlu ve Özdemir, yazılarından da anlaşılacağı gibi yeni Türkiye'nin geldiği noktadan dolayı pek memnun değiller. Bu yazarlara SOAS'ta Uluslararası Hukuk okuyan Ali Osman Karaoğlu (5 Ağustos, 2013)'nun *www.islamigundem.com* adlı internet sitesindeki adı "AK Parti Dönemi ve Müslümanların

Sekülerleşme Serüveni" olan yazısı eklenince fotoğraf daha net hale gelmektedir. Karaoğlu sırasıyla dindar nesil yetiştirmedeki başarısızlıktan zenginleşen Müslümanların dinden uzaklaşmasına; dindar gençlerin oldukça sekülerleşen ideallerinden tesettürlü kızların 28 Şubat döneminde üniversiteye alınmayan o kitleden çok farklılaştığına; medrese ve Kur'an kursları yerine daha seküler sosyal aktivitelere yönlendirilen çocuklardan Ramazan aylarının içinin boşaltılmasına değinmiştir.

Artık başörtülü kadınların dahi oldukça kadınımsı yeni kıyafet kodlarının olması, evlilik öncesi flörtün her geçen gün mütedeyyin kesimde dahi normalleşmesi, Ramazan aylarında ufak Anadolu şehirlerinde bile gündüz lokantaların açık hale gelmesi (Aksaray, Erzurum, Sivas vb.), Cuma namazı sırasında namaz kılmaya gitmemiş kişilerin ortalıkta görülmeleri (kırsalda karşılaşılacak bir görüntü değil), regl olan kadınların Ramazan ayında dışarıda yemek içmekten çekinmemeleri, tek başına seyahat eden ve erkekler ile tokalaşan mütedeyyin kadınların sayısında artış olması, yine mütedeyyin kadınların lazer epilasyon yapılan yerlerde vücutlarının tamamını açabilmeleri, mütedeyyin kesimde de cinsel ilişkide neler yaşanıldığının daha çok ve daha açık konuşulabilmesi, kadın ve erkek çıplaklığının internet ve televizyon nedeni ile normalleşmesi Endişeli Muhafazakârları daha da endişelendirmektedir. Çıplak kadın ve erkek vücutlarının elektrikli süpürge, buzdolabı, dondurma, otel, tuvalet kâğıdı ve hatta bebek bezi reklamında dahi görülmesi gözlerin bu karelere alışmasını beraberinde getirmektedir. Muhafazakârların ve yaşadıkları toplumun da muhafazakârlaşmasını arzu edenlerin en azından Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı bu dönüşümden mutlu olmadıkları aşikârdır.

2000'li yılların ilk 15 senesinin dünya tarihinin en büyük kırılma noktalarından biri olarak adlandırılması şaşırtıcı olmayacaktır. Zira belki de tarihte ilk defa bilgi yukarıdan aşağıya doğru olan bir süreçle değil, aşağıdan yukarıya, ya da oldukça yatay bir seyirde yayılmaktadır. İnternete hâkim olan yeni kuşaklar kendi büyüklerin-

den daha fazla sayıda bilgiye daha hızlı ulaşmaktadırlar. Toplumsal sosyalleşmesini ailesinde yaşayan eski kuşakların yerine, iyinin, kötünün, doğrunun, ahlâkın ne olup olmadığını sosyal medya aracılığı ile ailesinin kontrol edemediği kişi ya da gruplardan öğrenen yeni bireyler geçmektedir. Intel'in *Genç Türkiye Araştırması* (Demirok, 9 Ekim 2012)'na göre gençlerin % 13'ü sabah kalktıklarında tuvalete dahi gitmeden internete girmektedir. % 28'i ise evden çıkmadan önce internete çoktan girmiş olmaktadır. Akıllı telefon pazarı arttıkça bu oran da artmaya devam edecektir.

Sekülerleşme sürecine paralel olarak otorite kavramı da dönüşmektedir. Bireyler kendilerine aktarılan ahlâki kodları öncelikle kendi süzgeçlerinden geçirmekte ve internet nedeniyle aileleri haricinde kurdukları sosyalleşme ortamlarındaki genel eğilimle bu ahlâki kodları değerlendirmektedirler.

Dinin baskın olduğu eski aile yapısında evlilik iki aile arasında cemaatin bütünleşmesi ve güçlenmesi olarak kabul edilirdi. Günümüzde ise Amman (2010: 45)'ın ifadesiyle "kutsallık zırhından arınmış, cemaati genişletme ve güçlendirme etkisini kaybetmiş, evlenen iki kişinin bireysel mutluluğuna indirgenmiş" haldedir. Geleneksel aileden çekirdek aileye dönüşümü bile tamamlamadan, tek ebeveynli dağılmış ailelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. 21 yıldır avukatlık yapan ve yaklaşık 1000 boşanma davasında görev almış olan bir boşanma avukatı son dönemde Türkiye'deki boşanma istatistikleri ile igili olarak onunla yaptığım görüşmede şunları ifade etti:

> Şöyle söyleyeyim cinsel devrim olmasa bile cinsellikte ciddi bir dönüşüm yaşandığı kesin. Birçok çiftin hayatında erkek ya da kadın muhakkak başka biri oluyor. Görev yaptığım 21 yılı baz aldığımda ilk on sene ile son on sene arasında ciddi fark var. Boşanma davalarımın %60'dan fazlası ikinci 10 yıllık dönemde gelmiştir. Facebook, Twitter ya da Whatsapp gibi sayısız olanak varken bu artış normal. Çok ciddi olanaklar sağlıyor iletişim kanallarının artışı. Daha çok eğitimli ve ekonomik olarak durumu daha iyi olanlarda böyle bir eğilim var. Örneğin bir kadın boşanmak için geliyor. Kendisi öğretmen, kocası kapıcı. Kocası grup seks grubu bulmuş. O gruptan bir doktor kadın, kocadan hoşlanıyor. Adam da macera olsun diye katılmış ancak büt-

> çesi kaldırmamış zira grubun üyeleri doktorlar, mimarlar, balıklar viskiler gırla bir araya gelindiğinde... O doktor kadın buna mesaj atıyor, benim müvekkelim de bunu yakalıyor. Sonra müvekkilimin kız kardeşi de bunun maillerine giriyor. Facebook, gmail neler neler çıkıyor. İşin ilginci şu, benim o grupta tanıdığım en az kişi çıkıyor (Ş. Rıza, Kişisel Görüşme, 23 Ağustos, 2014).

Müzik kanalları 24 saatin neredeyse tamamını kadın ya da erkek bedeninin sergilendiği kliplere ayırmaktadır. Evin oturma odasında ahlâk dersi alan birey, kendi odasına gidince vajinasının üzerinde ters haç işareti olan Lady Gaga'nın sadece YouTube'da 300 milyonu aşkın kişi tarafından izlenen Alejandro klibi ile karşılaşmaktadır. Rihanna, Britney Spears, Miley Cirus, Justin Bieber gibi kimlikler çağın yeni seks idôlleri haline gelerek internet sebebi ile cinselliğin normalleşmesine neden olmaktadırlar. Ünlülerin sevgilileri ile yaşadıkları cinsel birliktelikler porno sitelerinin en çok izlenen videoları haline gelmiştir. Yeni nesiller Taylor Swift'in *You Belong With Me* şarkısı için çektiği klipte ya da Türkiye'nin popüler şarkıcılarından Yalın'ın *Yeniden* klibinde henüz ilk buluşmada dudaktan öpüşmeyi öğrenmektedirler. Aynı nesil Düşbaz adlı müzik grubunu dinlerken yaratıcıya inançsızlık boyutunda sitem etmektedir:

> Bilmiyorum var mısın, beni duyuyor musun Tanrım? Neden bizi hep çocuklarla vuruyorsun. Bir çocuk bile yok mu? Günahsız aramızda...(...),Tanrım o cennetinde söyle kimler kalıyor, Ateşte çocukları hangi günah yakıyor.. Ateşte yanan kuşlar bir gün göğü sorgular, Ardına bakmaya utanır suskun rüzgar.. (...) Ah ne yaptık, çocuklara ne yaptık. (...) Bana bu şarkıları hiç söyletmemeliydin, Çocuklar ölürken Tanrım sen neredeydin....

Eski nesiller oldukça kapalı çevrelerinde mezhep ayrımı yapa-bilirken, sosyal medyada mezhep ayrımı yaptığı takdirde yakınlaşacağı veya uzaklaşacağı insan tiplerini düşünmek, bireyin kararlarında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Henüz liseye başlamadan kızlarına başörtüsü taktıran ebeveynler üniversite çağına gelmiş başörtülü çocuklarının Facebook üzerinden erkek arkadaşları için "iyi ki varsın aşkım", "aşkım seni çok özledim" ifadeleri ile karşılaşmak zorunda kalmaktadırlar. Facebook profillerinin "ilişkisi var"

seçeneği sadece seküler yaşam tarzına sahip gençlerin kullandığı bir modül durumundan çoktan çıkmış durumdadır.

2000'li yıllar gençlerin yabancı dizileri/filmleri teknolojinin yardımı ile (yaygınlaşan dizüstü bilgisayarlar, büyük dosyaların taşınması için gerekli flash bellekler/harici diskler, ücretsiz siteler, film indirme programları, ucuzlayan ve hızlanan internet, ekranı film izlemek için yeterince büyük akıllı telefonlar vb.) daha çok izledikleri dönemler oldu. Gençler yabancı dizileri sezon olarak izleyip bunlar hakkındaki izlenimlerini sosyal medya aracılığı ile paylaşmaktadırlar. Türkiye'deki izlenme oranları oldukça yüksek olan *How I Met Your Mother, Shameless, Friends* vb. gibi Amerikan dizileri tek gecelik ilişkilerin, sevgililiklerin, evlilik öncesi cinsel birlikteliklerin ve dinden bağımsız hayatların normalleştirildiği diziler olarak Türkiye toplumunun hayatına girmişlerdir. Aynı şekilde Hollywood filmleri başta olmak üzere Türkiye'de sinema salonlarında gösterime girecek kadar ünlenen filmler oldukça seküler yaşamların Türkiye için de normalleşmesine neden olmaktadırlar.

Bruce (2002) yaşadığımız çağı tanımlarken göreceliliğe vurgu yapmaktadır. Belli elit grupların toplumsal yaşam için neyin en ileri-ci, en iyi, en doğru olduğunu söyleyebildiği dönemlerin geride kaldığını, topluma belli bir inanç ya da ahlâk sistemini eski dönemlerdeki gibi "en doğru" budur diye dayatmanın çok kolay olmayacağını vurgulamaktadır. Ural Manço (Mayıs, 2014)'nun ifade ettiği gibi eski kolektif kimlikler zayıflarken toplumsal kurumlar da meşruiyetlerini kaybetmektedirler:

> Resmi kurumlar, dayatılan mutlak aidiyetler, yapısallaşmış dinler veya geleneksel dinî anlayışlar, tartışılmaz ideolojiler, resmi tarih anlayışları, ulus-devletler, adalet, okul ve hatta aile gibi toplumsal kurumlar artık sorgulanabiliyor ve eskisi kadar kabul görmüyorlar. Bu kurumsal yapıların temsilcileri itibar ve otorite kaybı yaşamaktalar (siyasetçiler, kamu yöneticileri veya öğretmenler gibi).

Yeni dünyanın bireyleri kendi ebeveynlerine kıyasla onlara dayatılan kimlik ve yaşam tarzlarını kendi süzgeçlerinden geçirdikten sonra kabul ya da reddetmektedirler. Eğer bir şekilde eskiyi kabul

etmeye zorlanmaktalarsa bu sefer de kendi yorumlarını eklemektedirler. Bu bazen dinî kıyafetlere bazen de dinî yorumlamalara yansımaktadır. Ait olmak istedikleri grubu, inancı, benimseyip benimsemeyecekleri fikirleri araştırarak, sorgulayarak, tartışarak seçmektedirler. Genç bireyler kendi ebeveynlerine kıyasla çok farklı bir toplumsallaşmanın parçası haline gelmektedirler (Akşit, Şentürk, Küçükkural ve Cengiz, 2012). Yani ailelerinden farklı değer, norm ve tutumları içselleştirmektedirler.

"(…) küresel iletişim teknolojileri sonucunda, kamusal alan ulus-devletin denetiminden kurtulup ulus ötesi iletişim akışları alanına dönüşmekte, bu durumda farklı kültürler ve medeniyetlerin daha yakın bir etkileşim kurmasını sağlamaktadır." (Göle, 2012: 24). O nedenle Y ve Z kuşaklarının kendi ebeveynlerine kıyasla daha şüpheci olması, hâlihazırda kendisi farklı olduğu için farklılıklara daha hoşgörülü olması, geleneksel baba figürlü otoriteye mesafeli yaklaşması tesadüf değildir. Eskiden babasını tanrı katında gören 7-8 kişilik çocuklu ailelerin yerini babası ile daha yatay bir ilişki kuran-kurabilen çocukların olduğu aileler almış durumdadır. Buradan yola çıkarak yeni dünyanın tüm bireylerinin bu şekilde olduğu iddia edilemez elbette. Nesiller arası bir değişimin adını koymak, var olan tüm bireylerin istisnasız aynı değişimin parçası oldukları anlamına gelmemektedir.

Tüm bu ifade edilenlerden sonra bir kez daha vurgulanmalıdır ki, eğer 2000'li yıllarda ille de birilerinin endişesinden bahsedilecekse, en azından şimdilik Endişeli Modernlerin Endişeli Muhafazakârlardan rol çaldıklarını ifade etmek çok da yanlış olmayacaktır. Muhafazakârlar kendi gençlerinin yaşadığı dönüşümün farkında ve yeni gelen neslin eski alışkanlıklara bir daha dönmelerinin çok kolay olmayacağının da bilincindeler. O nedenle, endişeli sıfatını, en azından bu süre zarfında, muhafazakârlar için kullanmak daha hakkaniyetli olacaktır.

Yalın'nın "Yeniden" adlı şarkısına
çektiği klibindeki ilk buluşma anı

Tek gecelik ilişkileri ve dinden uzak yaşamları normalleştiren kült
Amerikan dizisi: How I Met Your Mother

Lady Gaga'nın sadece YouTube'da 300 milyon kez izlenen
Alejandro klibinden ters haçlı sıradan bir kare.

Sekizinci Bölüm

SEKÜLERLEŞME NEDİR? SEKÜLERLEŞME BUDUR! KİTABININ YAZARLARINDAN OLMAK İSTERMİSİNİZ?

Toplumsal dönüşümler gerçekleşirken toplumların tüm bileşenleri aynı yöne doğru aynı hızda değişmek zorunda değildirler. Aksine, Yılmaz (2008)'ın belirttiği gibi "Değişim esnasında toplumun bir kesimi bir yöne giderken diğer bölüm gittiği yerden geri dönüyor olabilir. Dönüşüm dediğimiz şey, bu gidiş gelişler esnasında meydana gelen total değişimin topluma verdiği yeni şekildir." Bu kitap Türkiye toplumunun yaşadığı dönüşümün sekülerleşme yönünde olduğunu iddia etmektedir. Ancak kitabın bu iddiası ile ilgili ifade edilmesi gereken iki önemli detay var. Birincisi, bu dönüşüm Türkiye toplumunun tüm bileşenlerini kapsamak zorunda değildir. Muhakkak ki kendisinden bir önceki kuşağa kıyasla daha muhafazakâr olanlar, ya da kendi geçmiş yaşamlarına kıyasla süreç içerisinde daha dindar bir yaşamın parçası olmayı tercih edenler mevcutturlar. Ancak bu tarz değişimler sekülerleşme olan total değişimin yönünü değiştirmemektedir. Kitabın iddiası ile ilgili ikinci detay ise, bu kitabın gelecek ile ilgili bir projeksiyon görevinin olmamasıdır. Sekülerleşme paradigmasına göre bir toplumda bilimsel gelişmeler gündelik yaşama nüfuz edecek kadar yaygınlık kazanmış ise, baskın ekonomik model özel teşebbüse dayanan endüstriyel kapitalizm ise ve geçmişe nazaran kentleşme oranı artmış ise o toplumun sekülerleşeceği beklenmektedir. Ancak göç, iç savaş, ağır ekonomik krizler, doğal afetler gibi yaşamda karşılaşılması mümkün olan toplumsal vakıalar, kısa ya da uzun vadede bu süreci duraklatabilir veya tersine çevirebilir. Türkiye toplumunun gün geçtikçe sekülerleşiyor olması, bu sürecin hiçbir zaman tersine dönmeyeceği anlamına gelmemektedir.

Türkiye'nin sekülerleşip sekülerleşmediğine dair tartışmalar süre giderken, sizlerin bu noktada katkısı önem arz etmektedir. Her ne kadar kitap kendi iddiasını temellendirmek için niteliksel ve niceliksel birçok akademik çalışmayı referans olarak kullanmış olsa da, sizlerin hem kendinizi hem de çevrenizdekileri (aile, akrabalar, arkadaşlar, komşular, okul, iş yeri, sokak vb…) gözlemleyerek farkına

vardığınız kimi sekülerleşme olaylarını paylaşmanız bu tartışmaların geleceği için oldukça değerlidir.

Akademik tartışmalar oldukça önemli olsalar da, özellikle gündelik hayatta karşılaşılan kimi örnekler bazen sayfalarca anlatılanlardan daha etkili olabilmektedir. Bunun çarpıcı örneği ODTÜ'ye atfedilen şehir efsanelerinden birinde görülebilir. ODTÜ İşletme Bölümü hocalarından biri final sınavında "What is risk?" (Risk nedir?) diye bir soru sorar. Öğrencilerden sadece biri 100 alır. Ancak diğer öğrenciler sayfalarca yazmışken, sınavdan 100 alan o öğrencinin kâğıdında sadece 3 kelime yazılıdır: "This is risk!" (Risk budur!). Bu örnekte olduğu gibi, kimi zaman bazı ifadeler ya da yaşanan olaylar, çok uzun tartışmalardan çok daha çarpıcı ve açıklayıcı olabilmektedir. O nedenle adı *Sekülerleşme Nedir? Sekülerleşme Budur!* olan kitap için sizin gözlemlerinize ihtiyaç var. Sekülerleşmeye örnek olduğunu düşündüğünüz kimi olayları, kuşaklar arası farklılıkları, sizin yapmadığınız ama aile büyüklerinize ait günlük pratikleri ya da size ait olmayan ama çocuğunuzun içselleştirmiş olduğu yeni yaşam tarzlarını sekulerlesmeparadigması@gmail.com e-posta adresine göndermeniz yeterlidir. İstediğiniz takdirde isminiz kitapta farklı isimle yer alacaktır. *Sekülerleşme Nedir? Sekülerleşme Budur!* kitabı, elinizde tuttuğunuz bu kitapta şu ana kadar ifade edilen şeyleri çok daha somut hale getireceği gibi, toplumun gün geçtikçe dindarlaştığını düşünen kesimlerin de iddia ettikleri şeyleri gözden geçirmelerine neden olacaktır.

Şimdiden ilginiz için teşekkür ederim.

Volkan

KAYNAKÇA

Ağırdır, B. (21 Ekim 2010). Endişeli Modernler. www.t24.com.tr Erişim tarihi ve adresi: 30 Ocak 2015, http://t24.com.tr/yazarlar/bekir-agirdir/endiseli-modernler,2658

Akşit, B., Şentürk, R., Küçükkural, Ö. ve Cengiz, K. (2012). *Türkiye'de Dindarlık. Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri.* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyüz, N.ve Çapcıoğlu, İ. (2011). Modernleşme, Toplumsal Değişme ve Din. (Ed. İ. Çapcıoğlu). *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum.* Ankara:Otto, 27-43.

Alâ Dergisi. (Mayıs, 2014). Kapak 34-35-37. Erişim tarihi ve adres: Mayıs, 2014. www.aladergi.com.

Alevi Hukuku Yargıdan Döndü. (7 Temmuz, 2010). www.haberturk.com. Erişim tarihi ve adresi: Aralık 2014, http://www.haberturk.com/yasam/haber/530031-alevi-hukuku-yargidan-dondu

Alkollü İçki Tüketimi İstatistiki Göstergeleri. *Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu (TAPDK).* Erişim tarihi ve adresi: Haziran 2014, http://www.tapdk.gov.tr/tr/piyasa-duzenlemeleri/alkollu-ickiler-piyasasi/kamuoyuna-yonelik-bilgiler.aspx

Altun, Ş. (2008). 6-14 Yaş Arası Çocuklarda Aşılanma Oranı ve Ailelerin Özel Aşılarla İlgili Bilgi Düzeyi (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Bakırköy Dr. Sadi Konuk Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 2008). Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2011, http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/tez/pdf/aile_hekimligi/dr_senol_altun.pdf

Amman, M.T. (2010). Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi. (Ed. M.F. Bayraktar). *Aile ve Eğitim*. İstanbul: Ensar Neşr. 41-70.

Aquaviva, S. S. (1960). The Psychology of Dechristianisation in the Dynamics of the Industrial Society. *Social Compass* 7, (3), 209-225.

Arslan, M. (2006). Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: "Yeni Çağ" İnanışları Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi* 4, (11), 9-25. Erişim tarihi ve adresi: Mayıs, 2014. http://www.degerleregitimi.org/ded/11/DED-11mak1.pdf

Atay, T. (2012). *Din Hayattan Çıkar.* İstanbul: İletişim.

Atay, T. (22 Ocak, 2015). Gerçek İslâm Nedir?. www.radikal.com.tr Erişim tarihi ve adresi: 22 Ocak, 2015. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/tayfun_atay/gercek_islam_nedir-1277472

Barbarosoğlu, F. (27 Aralık, 2010). 'Endişeli Modern'lerin endişelerine, çam ağacı süsleyen türbanlı kadınlar iyi gelir mi?. *www.yenisafak.com.tr.* Erişim tarihi ve adresi: Mart, 2012. http://yenisafak.com.tr/yazarlar/FatmaKBarbarosoglu/endiseli-modernlerinendiselerine-cam-agaci-susleyen/25475

Barry, N. (2002). Kapitalizm. (çev. A. Yayla). *Piyasa* 1, (Kış), 33-38.

Baştürk, O. (11 Ağustos 2013). Ve Türkler Mykonos'u İşgal Etti. *www.hurriyet.com.* Erişim adresi ve tarihi edildiği tarih ve adres: Ağustos, 2013, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/24496826.asp

BBC TÜRKÇE. (29 Temmuz, 2013). Papa: Ben kimim ki eşcinselleri yargılayayım. www.bbc.co.uk. Erişim tarihi ve adresi: Ağustos 2013, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/07/130729_papa_escinsel.shtml

Belçim Bilgin Röportajı (10 Ocak, 2015). 13 Yaşında Ölümle Burun Buruna Geldim. *www.hurriyet.com.* Erişim tarihi ve adresi: Ocak, 2015. http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/izzet-capa_503/13-yasinda-olumle-burun-buruna-geldim_27937140

Boyner'in Kürtaj Çıkışına Arınç'tan Azar. (15 Haziran, 2012). *www.milliyet.com.tr* Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://siyaset.milliyet.com.tr/boyner-in-kurtaj-cikisina-arinc-tan-azar/siyaset/siyasetdetay/15.06.2012/1554183/default.htm

Bruce, S. (1998). The Charismatic Movement and the Secularization Thesis. *Religion* 28, (3), 223-232.

Bruce, S. (2002). *God is Dead*. Oxford: Blackwell.

Bruce, S. (2003). The Social Process of Secularization. (Ed. R. Fenn). *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Oxford: Blackwell Publishing. 249-263.

Bruce, S. (2011). *Secularization*. Oxford: Oxford University Press.

Büssing, A., Ostermann T. ve Koenig H.G. (2007). Relevance of Religion and Spirituality in German patients with Chronic Diseases. *International Journal of Psychiatry in Medicine* 37, (1), 39-57.

ChartsBin Statistics Collector Team. (2009). *Average Age at First Sex by Country. ChartsBin.com*. http://chartsbin.com/view/xxj.

Civil, B. ve Yıldız, H. (2010). Erkek Öğrencilerin Cinsel Deneyimleri ve Toplumdaki Cinsel Tabulara Yönelik Görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi 3,* (2), 58-64. Erişim tarihi ve adresi: Mayıs, 2014. http://www.deu.edu.tr/UploadedFiles/Birimler/18279/58-64_pdf.pdf

Coates, W. H., White, H. V. ve Schapiro, J. S. (1966). *The Emergence of Liberal Humanism.* New York: McGraw-Hill Book.

Çağın Hastalığı SEXTING! Siz hiç yapmadınız mı? (3 Ekim, 2012). *www.haberturk.com* Erişim tarihi ve adres: Mart, 2014. http://www.hthayat.com/kadinca-hayat/ask-mesk/cinsel-hayat/haber/1009278-cagin-hastaligi-sexting-siz-hic-yapmadiniz-mi

Çapcıoğlu, İ. (2011). *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum.* Ankara: Otto.

Çelik, C. (2010). Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din. *Karadeniz (Black Sea-Çernoye More) Sosyal Bilimler Dergisi* (8), 25-35.

Çelikoğlu, N. (2007). *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşüm*ü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlâhiyat Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul.

Çilingiroğlu, N. (2009). Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2002-2009 Yılları Arası Yoksulluk Bulguları. *Toplum Hekimliği Bülteni* 28, (3), 24-32.

Davie, G. (2002). *Europe: the Exceptional Case, Parameters of Faith in the Modern World.* London: Darton, Longman and Todd.

Davis, K. ve Casis, A. (1946). Urbanization in Latin America. *The Milbank Memorial Fund Quarrterly* 24, (2), 186-207.

Dawson, L. L. (2014). Yeni Dinî Hareketlerin Anlamı ve Önemi. (Ed. S. Turan ve F. Sancar). *Yeni Dinî Hareketler*. İstanbul: Açılım Kitap.47-70.

Demet Akbağ Röportajı (12 Mayıs, 2008). Genelevlere İlgi Azaldı. *www.hurriyet.com.* Erişim tarihi ve adresi: Mayıs, 2013 http://www.hurriyet.com.tr/magazin/haber/8915058_p.asp

Demirok, G. (9 Ekim, 2012). Türk Gençlerinin 3'te 2'si Bilgisayarların Kendilerini Sosyalleştirdiğini Düşünüyor. *www.sosyalmedya.co.* Erişim tarihi ve adresi: Nisan 2013, http://sosyalmedya.co/intel-genc-turkiye-arastirmasi/.

Dincer, Ö. (2007). *Namus ve Bekaret: Kuşaklar Arasında Değişen Ne? İki Kuşaktan Kadınların Cinsellik Algıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,*

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara. Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd32ee4d7d6ed88a294ea600057d1efd87bfc549cddb467fc14953a3a08fd-dfd43515d60d46ddd7bf97

Divorce Reform. "Non-U.S. Divorce Rates". Erişim tarihi ve adresi: 23 Mart, 2014. http://www.divorcereform.org, http://www.divorcereform.org/nonus.html

Divorce Statistics and Studies Blog. Erişim tarihi ve adresi: 23 Mart 2014, http://familylaw.typepad.com/stats/

Diyanet'ten Kürtaj Açıklaması. (4 Haziran, 2012). *www.sabah.com.tr* Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/06/04/diyanetten-kurtaj-aciklamasi

Dobbelaere, K. (1985). Secularization Theories and Sociological Paradigms: A Reformulation of the Private-Public Dichotomy and the Problem of Societal Integration. *Sociological Analysis* 46, (4), 377-387.

Dobkin, D. (Yönetmen). (2014). *The Judge*. [Film]. ABD: Warner Bros.

Doğan, İ. (22 Mart, 2010). Alevi-Sünni Evliliklerinden Kentsel Dönüşüm. www.aksiyon.com.tr. Erişim tarihi ve adresi: Mart 2011, http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-26362-26-alevi-sunni-evliliklerinde-kentsel-donusum.html

Doğan, N. (2012). Rakamlarla Özelleştirme. Türkiye'de ve Dünya'da Özelleştirme Uygulamaları ve Özelleştirme Fonu'nun Kaynak ve Kullanımları. Ankara: T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. Erişim tarihi ve adresi: Haziran 2013, http://www.oib.gov.tr/baskanlik/ozellestirme-kitap29%203.pdf

East-West Center (10 Nisan, 2013). Declining Birth Rates Raising Concerns in Asia. Erişim tarihi ve adresi : Temmuz 2013, http://www.eastwestcenter.org/news-center/east-west-wire/declining-birth-rates raising-concerns-in-asia

Erdoğan, G. (21 Nisan, 2014). Aktif Seks Hayatına Başlayan Genç Kızlar İçin Öneriler. *www.hurriyet.com.* Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://www.hurriyetaile.com/yazarlar/gokcen-erdogan/aktif-seks-hayatina-baslayan-genc-kizlar-icin-oneriler_4539.html

Erdoğan Kürtaj Cinayettir. (25 Mayıs, 2012). NTVMSNBC. *www.ntvmsnbc.com* Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://www.ntvmsnbc.com/id/25352507/

Ertit, V. (2013a). Sekülerleşme Teorisinde Bilim ve Din İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14, (2), 115-130.

Ertit, V. (2013b). Sekülerleşme Teorisi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 10, (37), 207-229.

Ertit, V. (2014a). *SEKÜLERLEŞME –DİNDEN UZAKLAŞMANIN HİKÂYESİ.* Ankara: LİBERTE.

Ertit, V. (2014b). Evrenselleştirilmiş –Klasik- Sekülerleşme Teorisi. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, (27), 103-120.

Ertit, V. (2014c). Teoriler Işığında Avrupa Sekülerleşmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, (29), 377-387.

Ertit, V. (2014d). Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm. *Liberal Düşünce Dergisi* 19, (73-74), 63-82.

Ertit, V. (2014e). Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kentleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (41)*,* 247-253.

Ertit, V. (2014f). Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Lâiklik. *Akademik İncelemeler Dergisi 9,* (1), 103-124.

Eurostat. (Ekim, 2012). A Rise in Births Outside Marriage. Erişim adresi: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Marriage_and_divorcesstatistics#A_rise_in_births_outside_marriage

Eygi, M. Ş. (8 Haziran, 2013). Daha Ne İstiyorlar?. *www.milligazete.com.tr*. Erişim tarihi ve adresi: Haziran 2013, http://www.milligazete.com.tr/koseyazisi/Daha_ne_Istiyorlar/15281#.U5NhdPmSyMI

Eze, E. C. (2002). Answering the Question, 'What Remains of Enlightenment'. *Human Studies* 25, 281.

F5 Haber. (3 Mayıs, 2014). Dövme yaptırmak ve erkeğin küpe takmaıs günah mı?. *www.f5haber.com*. Erişim tarihi ve adresi: Mayıs, 2014. http://www.f5haber.com/yedi-renk-haber/dovme-yaptirmak-ve-erkegin-kupe-takmasi- gunah-haberi-4640004/

Fenn, R. K. (1969). The Secularization of Values: An Analytical Framework for the Study of Secularization. *Journal for the Scientific Study of Religion* 8, (1), 112-124.

Fırat, G. (23 Haziran, 2003). Ordunun Müdahalesi Kaçınılmaz Hale Gelmiştir. *Türk Solu Dergisi 33. Sayı Başyazısı.* Erişim tarihi ve adresi: 2013, http://www.turksolu.com.tr/33/basyazi33.htm

Finer, L.B. (2007). Trends in Premarital Sex in the United States, 1954-2003. *Public Health Reports* 122, (1), 73-8.

Genç Dergisi (2010). Eğlenilecek Değil, Evlenilecek İnsan Ol. Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2013, http://gencdergisi.com/1520-eglenilecek-degil-evlenilecek-insan-ol.html

Göktürk, G. (30 Temmuz, 2014). Bir Kahkaha da Benden. *www.bugun.com.tr.* Erişim tarihi ve adresi: Ağustos 2014, http://www.bugun.com.tr/bir-kahkaha-da-benden-yazisi-1206723

Göle, N. (2012). *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar.* (Çev. Erkal Ünal). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Gwartney, J., Lawson, R. ve Hall J. (2013). *Economic Freedom of the World: 2013 Annual Report.* Vancouver: Fraser Institute. Erişim tarihi ve adresi: Ocak 2014, http://www.freetheworld.com/2013/EFW2013-complete.pdf

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (1999). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998.* Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://www.hips.hacettepe.edu.tr/pdf/TNSA1998-AnaRapor.pdf

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2004). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003.* Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://www.hips.hacettepe.edu.tr/pdf/TNSA2003AnaRapor.pdf

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008.* Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TNSA2008AnaRapor.pdf

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2014). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2013.* Erişim tarihi ve adresi: Aralık 2014, http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TNSA_2013_ana_rapor.pdf

Hamilelikte Seks Pozisyonları. (15 Nisan, 2014). *www.hurriyet.com.tr.* Erişim tarihi ve adres: Mayıs 2014, http://www.hurriyetaile.com/hamilelik/hamilelikte-cinsellik/hamilelikte-seks-pozisyonlari_1924.html/2#detail

Harman, P. M. (1983). *The Scientific Revolution.* London and New York: Mathuen.

Harry, J. (1974). Urbanization and the Gay Life. *The Journal of Sex Research* 10, (3), 238-247.

Hayes, C. J. H. (1919). *A Political and Social History of Modern Europe.* New York: The MacMillan.

Hazlitt, H. (2002). Kapitalizmin Etiği. (Çev. N. Kandemir). *Piyasa* 3, (Yaz), 15-34.

Heper, D. (29 Kasım, 1992). Seks ve Diğerleri. *Milliyet.*

Her hastahanede Bir İmam Hizmet Verecek (7 Ocak, 2015). *www.yeniakit.com.tr.* Erişim tarihi ve adresi: 7 Ocak 2015, http://www.yeniakit.com.tr/haber/her-hastahanede-bir-imam-hizmet-verecek-45400.html

Hughes, J., Sharrock, W. ve Martin, P. J. (1995). *Understanding Classical Sociology: Marx, Weber, Durkheim.* London: SAGE Publications.

Kadıoğlu, D. (19 Mart, 2014). Eyvah! Cinsel Deneyim Yaşı Düştü. *www.hurriyetaile.com.* Erişim tarihi ve adresi: Nisan 2014, http://www.hurriyetaile.com/ergenlik/cinsel-gelisim/eyvah-cinsel-deneyim-yasi-dustu_12755.html

KAOS GL (9 Ocak, 2013). Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Temelli İnsan Hakları İhlalleri İzleme Raporu: 2012). Erişim tarihi ve adresi: Temmuz, 2014. http://www.kaosgldernegi.org/yayindetay.php?id=4

Karaaslan, S. (2010). *1980 Sonrası Türk Toplumunda Din Eksenli Dönüşümlerin Kadın Kıyafetlerinin Değişimine Yansımaları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlâhiyat Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul.

Karaoğlu, A. O. (5 Ağustos, 2013). AK Parti Dönemi ve Müslümanların Sekülerleşme Serüveni. *www.islamigundem.com*. Erişim tarihi ve adresi: Şubat, 2014. http://www.islamigundem.com/ak-parti-donemi-ve-muslumanlarin-sekulerlesme-seruveni-haber-51889.html

Kennedy, S. ve Ruggles, S. (2014). Breaking Up is Hard to Count: The Rise of Divorce in the United States, 1980-2010. *Demography 51* (2). 587-598.

Kırman, M. A. (2014). Yeni Dinî Hareketler: Tanım ve Kapsam. (Ed. S. Turan ve F. Sancar). Yeni Dinî Hareketler. İstanbul: Açılım Kitap. 13-26.

Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T., Seçkiner, P. (2009). *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Doğurganlık, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yal Altı Ölümlerdeki Değişimler:1968-2008.* Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Ensti-

tüsü. Erişim adresi: http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusumu_220410.pdf

Koestler, A. (1990). *The Sleepwalkers, A History of Man's Changing Vision of the Universe*. London: Penguin Books.

Köse, A. ve Ayten, A. (2009). Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX, (3), 45-70.

Köse, A. (ed.) (2014). *Kutsalın Dönüşü.* İstanbul: TİMAŞ.

Köse, A. (2014a). *Milenyum Tarikatları*. İstanbul: TİMAŞ.

Latané, B. (1981). The Psychology of Social Impact. *American Psychologist* 36, (4), 343-356.

Lindsay, T. M. (1906). *A History of The Reformation.* New York: Charles Scribner's Sons.

Liselerde flört şiddeti, sevgi gösterisi olarak kabul görüyor. (17 Temmuz, 2014). *www.milliyet.com.tr* Erişim tarihi ve adresi: 18 Temmuz 2014, http://www.milliyet.com.tr/liselerde-flort-siddeti-sevgi-lise-1913081/

Luckmann, T. (1979). The Structural Conditions of Religious Consciousness in Modern Societies. *Japanese Journal of Religious Studies* 6, (1/2), 121-137.

Machan, T. (2004). Mülkiyet Hakları ve Kapitalizmi Savunmak. (Çev. B. Akın). *Piyasa* 9,(Kış), 21-30.

Maland, D. (1986). E*urope in the Seventeenth Century.* Hong Kong: Macmillan.

Manço, U. (Mayıs, 2014). *Küreselleşme Bağlamında Gençlik ve Kimlik.* Bu bildiri Ondokuz Mayıs Üniversitesinde düzenlenen *Gençlik ve Kültürel Mirasımız* adlı uluslar arası kongreye sunulan bildiridir. Erişim tarihi ve adresi: Haziran, 2014. http://sosyoloji.aksaray.edu.tr/detay.asp?id=53

Matthews, D. A. ve diğerleri (1998). Religious Commitment and Health Status. *Arch Fam Med.* 7, 118-124.

Meriç, N. (2005). *Modernleşme, Sekülerleşme ve Protestanlaşma sürecinde Değişen Kentte Dini Hayat ve Fetva Soruları.* İstanbul: Kapı Yayınları.

Meyer, C. S. (1963). *Luther's and Zwingli's Propositions for Debate.* Leiden: Brill.

Mises, L. V. (1981). *Socialism, An Economic and Sociological Analysis.* Indianapolis: Liberty Fund.

Neyzi, O., Günöz, H., Furman, A., Bundak, R., Gökçay, G., Darendeliler, F. ve Baş, F. (2008). Türk çocuklarında vücut ağırlığı, boy uzunluğu, baş çevresi ve vücut kitle indeksi referans değerleri. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, (51), 1-14. Erişim tarihi ve adresi: Temmuz 2014, http://www.cshd.org.tr/csh/pdf/pdf_CSH_279.pdf

Norris, P. ve Inglehart, R. (2008). *Sacred and Secular, Religion and Politics Worldwide.* New York: Cambridge University Press.

OECD. (Kasım, 2013). Alcohol Consumption Litres per capita (15+). Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/190800391e1t007.pdf?expires=1404133286&id=id&accname=freeContent&checksum=BAB026FFDA67D0FE4DA19359D4E4489F

Özdemir, U. (2003). Türkiye'de Kadın Kıyafetinde Modernleşme Süreci ve Medyanın Etkisi. *Köprü Dergisi,* (84). Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=570

Özden, Ö. ve Elmalı, O. (2012). *Yeniçağ Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi

Özipek, B. B. (2011). *Muhafazakârlık*. İstanbul: TimaşYayınları.

Özkan, A. R. (2014). Temel Karakteristikleri. (Ed. S. Turan ve F. Sancar). *Yeni Dinî Hareketler*. İstanbul: Açılım Kitap. 27-46.

Öztürk, A. (2012). Eril Bedenselleşme: Hegemonik Erkek Bedeninin İnşası. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (12), 39-53. Erişim tarihi ve adresi: Mayıs 2014, http://asosindex.com/journal-article-fulltext?id=19657&part=1

Perry, M., Chase, M., Jacob, J., Jacob, M. ve Von Laue, T. H. (1989). *Western Civilization*. Boston: Houghton Mifflin

Peters, E. (1977). *Europe, The World of the Middle Ages.* New Jersey: Prentice Hall, Inc.

Pope Francis assures atheists: You don't have to believe in God to go to heaven. (11 Eylül, 2013). *www.independent.co.uk.* Erişim tarihi ve adresi: Aralık 2014, http://www.independent.co.uk/news/world/europe/pope-francis-assures-atheists-you-dont-have-to-believe-in-god-to-go-to-heaven-8810062.html

Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (1999). A Dual-Process Model of Defense Against Councious and Unconscious Death-Related Thoughts An Exyension of Terror Management Theory. *Psychological Review* 106, (4), 835-845.

Rand, A. (2005). Kapitalizm Nedir?. (Çev. N. Kandemir). *Liberal Düşünce Dergisi* 37, (Kış), 165-184. Erişim adresi: http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=53

Salisbury, W. S. (1958). Religion and Secularization. *Social Forces* 36, (3), 197-205.

Shapin, S. (1996). *The Scientific Revolution.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

Sivil Medya. (2 Aralık, 2009). Habertürk TV'de şok sözler! Profesör darbeyi savundu!. *www.sivilmedya.com* Erişim tarihi ve adresi: 2013, http://www.sivilmedya.com/haberturk-tv039de-sok-sozler-profesor-darbe-yi-savundu-3929h.htm

Sokak Röportajları. (14 Kasım, 2013). Eşcinseller Evlenebilmeli mi? *www.izlesene.com* Erişim tarihi ve adresi: Aralık 2013, http://www.izlesene.com/video/escinsellerevlenebilmeli-mi-sokak-roportajlari/7111150

Sözcü (24 Eylül, 2014). İstanbul'de Bir Eşcinsel Düğünü. *www.sozcu.com.tr.* Erişim tarihi ve adresi: Eylül, 2014, http://sozcu.com.tr/2014/genel/istanbulda-bir-escinsel-dugunu-608616/

Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İZ Yayıncılık.

Subaşı, N. (2010). *Alevi Modernleşmesi.* İstanbul: TİMAŞ.

Swinford, S. (10 Temmuz, 2013). Most children will be born out of wedlock by 2016. *The Telegraph.* Erişim adresi: http://www.telegraph.co.uk/news/politics/10172627/Most-children-will-be-born-out-of-wedlo-ck-by-2016.html

Temelkuran, Türkiye Muhafazakârlaşıyor. (5 Haziran, 2012). www.avrupagazate.com. Erişim tarihi ve adresi: Şubat, 2013. http://www.avrupagazete.com/haberler/5047-temelkuran,-%26%23039%3Bt%C3%BCrki-ye%E2%80%99de-muhafazakar-toplum-var%26%23039%3B.html

The Economist. (4 Şubat, 2012). Islâm and Homosexuality, Straight but Narrow. *www.economist.com.* Erişim tarihi ve adresi: 12 Kasım, 2014, http://www.economist.com/node/21546002

Tierney, B., Kagan, D. ve Williams, L. P. (1992). *Great Issues in Western Civilization, Since 1500From Renaissance Civilization through the Cold War*. 2. Basım. New York: McGraw Hill.

Tisdale, H. (1942). The Process of Urbanization. *Social Forces* 20, (3), 311-316.

Toprak, B., Bozan, İ., Morgül, T. ve Şener, N. (2010). *Türkiye'de Farklı Olmak.* (3. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.

Treasure, G. (1993). *The Making of Modern Europe 1648-1780.* London and New York: Routledge.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). Sağlık Araştırması 2012. Erişim tarihi ve adresi: Haziran 2014, www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=223

Türkiye İstatistik Kurumu. (19 Şubat, 2013). Ölüm İstatistikleri, 2011. Erişim tarihi ve adresi: Aralık 2014. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13440

Türkiye İstatistik Kurumu. (22 Eylül, 2014). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2013. Erişim tarihi ve adresi: Aralık 2014. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16083

Türkiye İstatistik Kurumu. (6 Mart, 2014). Hanehalkı İşgücü İstatistikleri. Erişim tarihi ve adresi: Aralık 2014. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16015

Türkiye İstatistik Kurumu. (26 Mart, 2014). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. Erişim tarihi ve adresi: Mayıs, 2014. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16051

Türkiye İstatistik Kurumu. (17 Nisan, 2014). Motorlu Kara Taşıtları, Şubat 2014. Erişim tarihi ve adresi: Mayıs, 2014. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15896

Türkiye İstatistik Kurumu. (30 Nisan, 2014). Ölüm İstatistikleri, 2013. Erişim tarihi ve adresi: Aralık 2014. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16050

Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (29 Ocak, 2014). EMCDDA 2013 Ulusal Raposu (2012 Verileri). *www.kom.gov.tr.* Erişim tarihi ve adresi: Nisan 2014, http://www.kom.gov.tr/Tr/Dosyalar/2013_TURKIYE_UYUSTURUCU_RAPORU.pdf

Türkiye'de İlk Cinsel İlişki Yaşı: 19. (24 Mayıs, 2007). *www.hurriyet.com.tr.* Erişim tarihi ve adresi: Nisan 2013, http://www.hurriyet.com.tr/saglik/6498955.asp

Weigert, A. J. ve Thomas, D. L. (1970). Secularization: A Cross-National Study of Catholic Male Adolescents. *Social Forces* 49, (1), 28-36.

Wilson, B. R. (1976). Aspects of Secularization in the West. *Japanese Journal of Religious Studies* 3, (4), 259-276.

Wilson, B. R. (1979). The Return of the Sacred. *Journal for the Scientific Study of Religion* 18, (3), 268-280.

Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology 44,* (1), 1-24.

World Health Organization (2013). *World Health Statistics 2013.* Erişim tarihi ve adresi: Aralık, 2014. http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/EN_WHS2013_Full.pdf

Yew, L. K. (16 Ekim, 2012). Warning Bell for Developed Countries: Declining Birth Rates. *Forbes.* Erişim adresi: http://www.forbes.com/sites/currentevents/2012/10/16/warning-bell-for-developed-countries-declining-birth-rates/

Yılmaz, H. (Ekim, 2012). *Türkiye'de Muhafazakârlık. www.aciktoplumvakfi.org.tr*. Erişim tarihi ve adresi: Aralık, 2013 http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/muhafazakarlik/04.pdf

Yılmaz, S. (2008). *Türk Ailesinin Dönüşümü ve Din. Doktora tezi,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlâhiyat Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul. Bu kitap özelinde Yılmaz'ın tezi kullanılmış olsa da, Yılmaz tezini "Türkiye'de Ailenin Dönüşümü" adı ile kitaplaştırmıştır. Yılmaz, S. (2012). *Türkiye'de Ailenin Dönüşümü.* Ankara: Divan Kitap.

DİZİN

E

F

G

H

İ

J

K